

RZUT OKA NA TEORIĘ LARYNGALNYCH

Wojciech Smoczyński (Kraków)

1. Uwagi ogólne	119
2. Laryngalna przed samogłoską <i>e</i>	125
3. Laryngalna przed samogłoską <i>o</i>	128
4. Laryngalna przed samogłoskami <i>i, u</i>	130
5. Laryngalna między samogłoskami	131
6. Laryngalna <i>h</i> , po spółgłosce bezdźwięcznej i przed samogłoską	134
7. Laryngalna przed spółgłoską i przed pauzą	135
8. Laryngalna w otoczeniu spółgłosek	147
9. Niektóre nieregularności w rozwoju sekwencji z laryngalnymi	152
10. Teoria laryngalnych w perspektywie historycznej	155

1. Uwagi ogólne

1.0. System praindoeuropejskich fonemów obejmował:

(a) samogłoski: *e, a, o*

(b) dyftongi: *ei, ai, oi* i *eu, au, ou*

(c) resonanty: płynne *r, l*, nosowe *n, m*, tzw. „półsamogłoski” (ślizgi) *i, u* (z allofonami zgłoskotwórczymi: [ɾ, ɭ, ŋ, ɱ, i, u])

(d) obstruenty zwarte:

labialne	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>b^h</i>
dentalne	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>d^h</i>
palatalne	<i>k̟</i>	<i>ǵ</i>	<i>ǵ^h</i>
welarne	<i>k</i>	<i>g</i>	<i>g^h</i>
labiowelarne	<i>kʷ</i>	<i>gʷ</i>	<i>gʷ^h</i>

(e) sybilant: *s*

(f) laryngalne: *h₁ h₂ h₃*

1.1. Budowa pie. leksemu.

Teoria laryngalnych stanowi między innymi, że praindoeuropejski leksem (pierwiastek) miał strukturę w zasadzie tryfonemową C_1eC_2 -: samogłoska podstawowa *e* pojawia się w obustronnym otoczeniu spółgłoskowym. Uwzględniając to, że symbol *C* stanowi wspólny mianownik dla obstruentów (*T*) wraz z laryngalnymi (*H*) i dla resonantów (*R*), można sprecyzować, że model C_1eC_2 - przejawia się w następujących wariantach tekstowych:

(a) *TeT*, np. *b^heg^u- „uciekać”, *b^hes- „żuć”, *d^heg^u^h- „spalić”, *g^ued^h- „prosić”, *k^uek̟- „patrzyć”, *ped- „stąpać; upadać”, *pek̟- „gotować”, *tep- 1. „być ciepłym”, 2. „smarować”; *sed- „siadać”, *sek^u- „iść w ślad”, *seg- „zapinać”, *seǵ^h- „pokonywać”, *ses- „odpoczywać, spać”.

¹ Formy pierwiastkowe wraz z definicją znaczeniową cytuję się tu i niżej za *Lexikon der indogermanischen Verben* = LIV².

(b) *TeH*, np. *b^heh₁- „ogrzewać”, *b^heh₂- „świecić; mówić”, *deh₁- „wiązać”, *deh₃- „dawać”, *deH- „kosić”, *d^heh₁- „kłaść”, *peh₂- „strzec”, *peh₃- „pić”, *seh₁- „siać”.

(c) *TeR*, np. *b^her- „nieść”, *g^hel- „pożreć”, *g^hem- „iść”, *g^hen- „bić, uderzać”, *ten- „naprężyć”, *kej- „leżeć”, *k^hej- „zbierać, porządkować”, *sej- „wyciskać (sok)”.

(d) *HeT*, np. *h₁es- 1. „być, istnieć”, 2. „rzucić”, *h₂eg- „gnać, pędzić”, *h₃ed- „pachnieć”, *h₃ek^h- „patrzeć”, *h₃ep- „robić, wytwarzać”.

(e) *HeR*, np. *h₃er- „wprawić w ruch”, *h₂el- „karmić, żywić”, *h₁em- „wziąć”, *h₂en- „czerpać”, *h₁ej- „iść”, *h₁eu- „patrzeć”.

(f) *HeH*, np. *h₂eh₁- „być gorącym”, *h₂eh₃- „wierzyć, ufać”.

(g) *ReT*, np. *ret- „biec, toczyć się”, *leğ- „zbierać, liczyć”, *lep- „łuszczyć, łupać”, *neg^h- „zmierzchać”, *ies- „wrzeć, kipieć”, *iet- „ustawić się”, *ueğ^h- „wieźć się, jechać wozem”, *uek^h- „powiedzieć”, *uek^h- „chcieć”.

(h) *ReH*, np. *reh₁- „dać, podarować”, *leh₂- „szczebrać”, *meh₁- „mierzyć”, *neh₂- „wystraszyć się”, *ieh₂- 1. „jechać, udawać się dokąds”, 2. „prosić, zebrać”, *ueh₂- „obracać się”.

(i) *ReR*, np. *mer- „znikać, umierać”, *men- „myśleć”, *mej- „wymieniać”, *iem- „wyciągnąć rękę, wręczyć”, *ieu- „trzymać się z daleka, unikać”, *uel- „obracać się”, *uen- „zdobyć, uzyskać”.

1.1.1. Struktury pochodne.

Struktura podstawowa *C₁eC₂*- jest rozwijana drogą podwojenia albo potrojenia spółgłoski na lewym albo prawym stoku sylaby². Daje to następujące zróżnicowanie pierwiastków:

(a) *CC₁eC₂(C)*, np. *b^hueh₂- „być, istnieć”, *drem- „spać”, *d^hmeH- „dać, dmuchać”, *ğneh₃- „(roz)poznać”, *g^hreh₁- „pachnieć”, *h₁reh₁- „wiosłować”, *h₂meh₁- „kosić, żąć”, *h₂neh₃- „ganić”, *h₁nek^h- „dostać, wziąć”, *h₂nek^h- „(do)sięgnąć”, *h₂uej- „biec”, *h₂ueh₁- „wiać”, *h₂ues- 1. „dnieć, świtać”, 2. „przenocować”, *mneh₂- „pomyśleć”, *steg- „okryć, przykryć”, *steh₂- „stanąć”, *steu^h- „chwalić, sławić”, *suep- „spać”, *uek^h- „umieścić”, *ueh₁- „owinać”. — Często ze zbitką *-CC* w wygłosie: *h₁seut^h- „kipieć”, *h₂seus^h- „schnać”, *h₂uejd^h- „śpiewać”, *h₂uelk^h- „wlec”, *mieuh₁- „poruszyć, trącić”, *pneuH- „oprzytomnieć”, *sueh₁d^h- „nabierać smaku”.

(b) *CCC₁eC₂(C)*, np. *ksneu^h- „ostrzyć”, *pster- „kichać”. — Zwykle ze zbitką *-CC* w wygłosie: *k^hsuejb^h- „machać, wywijać czym”, *h₃slejd^h- „zachwiać się, pośliznąć się”, *h₂ued^h- „ugodźić, zranić”, *skueh₁t^h- „trząść, wstrząsać”, *streng^h- „skręcać (sznur)”, *streug^h- „utkwieć”.

(c) *(C)C₁eC₂C*, np. *delğ^h- „mocnieć, stawać się mocnym”, *denk^h- „kąsać”, *deuk^h- „ciągnąć”, *ğemb^h- „chwycić pyskiem, rozszarpywać”, *ğenh₁- „płodzić, rodzić”, *ğerh₂- „dojrzewać”, *ğeus^h- „smakować, próbować”, *ğers^h- „stroszyć się, sztywnieć”, *h₂euH^h- „obuć się”, *leh₂p^h- „świecić”, *seuh₁- „wprawiać w ruch”, *seuk^h- „ssać”. — Często ze zbitką *CC*- w nagłosie: *b^hleig^h- „uderzyć”, *g^hreh₁u^h- „upadać, walić się”, *g^hrejb^h- „chwycić”, *Hieud^h- „walczyć”, *h₂leiH^h- „smarować”, *h₂merd^h- „skrzywdzić”, *peuH^h- 1. „czyścić”, 1. „gnić, śmierdzieć”, *pteh₂k^h- „skulić się, przycupnąć”, *sneig^hh^h- „lepnąć, lgnąć”, *sneub^h- „zenić się”.

(d) *(C)C₁eC₂CC* (typ najrzadszy), np. *h₂ejsd^h- „czcić, poważać”, *h₂ejs^hh₂- „wzmacniać; popędzać”, *ieug^hH^h- „niepokoić się”, *meusH^h- „podnieść, zabrać”. Do tego ze zbitką *CC*-: *b^hreijHk^h- „stroszyć się, sztywnieć”, *stembH^h- „opierać się; umacniać”.

² Por. *ğ^her obok *ğ^h-e-rH, *ğ^h-e-rs; *pek^h obok *sp-e-k, *pr-e-k; *men obok *mn-e-h₂; *sreb^h obok *str-e-b^h; *uen obok *u-e-nh₁; *h₂uej obok *h₂u-e-ıd; *seu obok *s-e-ıH, *s-e-ık.

Grupy nagłosowe i grupy wygłosowe liczą maksymalnie trzy spółgłoski. Pwk. rekonstruowany jako *sp̥t̥i-e-ɥH- „pluć” (LIV² 583) odchyła się od tego modelu i jest całkiem izolowany. Zamiast niego lepiej jest założyć dwa warianty o regularnej budowie: (1) pie. *sp̥i-e-ɥH- dla lit. *spjáuju*, scs. *pljujo*, łac. *spūō* oraz (2) pie. *st̥i-e-ɥH- dla wed. *aṣṭaviṣam*³. — Spółgłoskowe rozszerzenia modelu C_1eC_2 - są pochodną reanalizy struktur morfologicznych, takich jak formy fleksyjne i formy derywowane, więc koniec końców są zapewne sprowadzalne do prążykowych afiksów (formantów). Por. neopierwiastki na -i-, np. *peh₃-i- „pić” (LIV² 462) ← *peh₃- „pić” — wyabstrahowane z praesentiów na -iē/īo- (§ 7.3.9), neopwk. na -u-, np. *melh₂-u- „kruszyć, miazdżyć” (LIV² 433) ← *melh₂- „mleć” — z praesentiów na -u-, neopwk. na -d^h-, np. *kleh₃-d^h- „prząść” (LIV² 362) ← *kelh₃- — z praesentiów na -d^hel^ho-.

1.1.2. Z powyższego wynikają dwa twierdzenia. Po pierwsze, że w prążyku ie. nie było leksemów, które by się zaczynały od samogłoski (VC-). Po drugie, że nie było leksemów, które kończyłyby się samogłoską (CV-). Jeśli w epoce historycznej ukazują się takie formy pierwiastkowe, jak gr. ἐσ-, ἄγ-, ὄξ- (zob. § 2.1), to należy je rozumieć jako wtórne, przekształcone z praform *h₁es-, *h₂eğ- i *h₃ed- (jednolita budowa HeC- jako realizacja modelu VVC-) przez pewne zmiany fonologiczne, w tym zanik fonemów *h*₁, *h*₂, *h*₃ w pozycji antewokalicznej. I dalej, jeśli materiał historyczny zaświadcza takie formy pierwiastkowe, jak gr. θη-, στᾱ-, δω- (zob. § 7.1.1), to dzieje się tak dlatego, że model prążykowy CVC(C) = CVH(C) został przekształcony na model historyczny C[̄]V(C) przez zmianę dźwiękową, mianowicie wzdłużenie samogłoski, które kompensowało zanik fonemu laryngalnego w sekwencji -VH(C), por. pie. *d^heh₁-C, *steh₂-C, *deh₃-C.

1.2. Teoria laryngalnych dostarcza objaśnienia dla szeregu nieregularności, które były mankamentem wcześniejszych teorii apofonicznych, tj. dotyczących alternowania samogłosek w allomorfach jednego i tego samego morfemu (leksykalnego lub gramatycznego). Twierdzi ona między innymi, że trzy barwy samogłoskowe: *e*, *a*, *o*, dadzą się wyprowadzić z jednej pierwotnej (*e*) przy założeniu kontekstowego oddziaływania trzech różnych fonemów laryngalnych (zob. § 2). Z drugiej strony wyklucza ona z prążyka samogłoski długie *ē*, *ā*, *ō*. Interpretuje je jako uboczny produkt zaniku laryngalnych w sekwencjach VHC/#, tj. samogłoska + laryngalna + spółgłoska lub pauza, przy czym różnice barwy uznaje za zdeterminowane trojakim kontekstem laryngalnym (§ 7.1). W konsekwencji takiego ujęcia traci na znaczeniu odróżnianie alternacji *e* :: *o* od takich, jak *a* :: *o* i *o* :: *o* (tj. pozorny brak alternacji). Po stronie historycznych długości znosi się odróżnienie alternacji *ā* :: *ō* względem *ē* :: *ō* oraz *ō* :: *ō* (pozorny brak alternacji) względem *ē* :: *ō*. Stosunki zachodzące wśród samogłosek uczestniczących w alternacjach morfonologicznych epoki historycznej wyjaśniają następujące formuły:

$$\begin{array}{ll} e :: o & < h_1e :: h_1o \\ a :: o & < h_2e :: h_2o \\ o :: o & < h_3e :: h_3o \text{ (zob. § 3.4)} \\ \bar{e} :: \bar{o} & < eh_1 :: oh_1 \\ \bar{a} :: \bar{o} & < eh_2 :: oh_2 \\ \bar{o} :: \bar{o} & < eh_3 :: oh_3 \text{ (zob. § 7.2.6.).} \end{array}$$

³ Por. budowę *p-e-ɥH „gnić”, *p̥u-e-h₂- „uderzyć”.

Obraz apofonii jakościowej okazuje się bardzo prosty. Alternowanie odbywa się za każdym razem między samogłoską podstawową *e* i barwą apofoniczną *o*. Ale czynnikiem, który przesądza o tym, jak wygląda historyczny produkt alternacji, jest spółgłoska lrg. towarzysząca wokalizmom *e* i *o*.

Struktura pierwiastka i apofonia to nie jedyne dziedziny, do których teoria laryngalnych wniosła daleko idące rewizje. Na wymienienie zasługują tu jeszcze rekonstrukcja fonologiczna i rekonstrukcja słowotwórcza wyrazu *pie*. Laryngalizm pozwala w szerszym zakresie niż teorie wcześniejsze odróżniać innowacje względem archaizmów, prawidłowe kontynuacje fonetyczne od zakłóceń spowodowanych wyrównaniem analogicznym. Wreszcie pozwala on uściślić chronologię względną procesów dyferencjacji fonetycznej, morfologicznej i analogicznej w poszczególnych językach ie.

1.3. Teoria laryngalnych w wersji standardowej, przyjętej na przykład w *Indogermanische Grammatik* (Mayrhofer 1986, 121 n.), w podręczniku *Indogermanische Sprachwissenschaft* (Meier-Brügger 2002, 106 n.) oraz w *Lexikon der indogermanischen Verben* (Rix red. 1998, 2 wyd. 2001), postuluje trzy spiranty „laryngalne”, $/h_1/$, $/h_2/$, $/h_3/$, jako składniki praindoeuropejskiego systemu spółgłosek. Oparciem empirycznym dla tej rekonstrukcji są dane języka hetyckiego, gdzie spirant $\langle h \rangle$ stanowi przeważnie kontynuację *pie*. $/h_2/$ (o refleksach $/h_3/$ zob. § 2.2.3). — Indeksy cyfrowe $_1, _2, _3$ mają na celu zaznaczenie, że *pie*. laryngalne różniły się od siebie pewnymi cechami dystyngtywnymi⁴. Sprecyzowanie tych cech nasuwa jednak pewne trudności, ponieważ materiał historyczny pozwala na wnioskowanie tylko pośrednie. Jest to wnioskowanie ze zmian allofonicznych, jakim podlegała samogłoska *pie*. $/e/$, gdy znalazła się w sąsiedztwie fonemów laryngalnych. Odróżnia się tu z jednej strony połączenia $/e/$ z $/h_1/$, z drugiej strony połączenia $/e/$ z $/h_2/$ lub $/h_3/$. Podczas gdy $/h_1/$ nie przejawia żadnej zdolności asymilacyjnej w stosunku do $/e/$, to $/h_2/$ i $/h_3/$ powodują zmianę barwy sąsiedniego $/e/$ odpowiednio na $[a]$ i $[o]$.

1.4. Właściwości fonetyczne i fonologiczne spółgłosek laryngalnych

1.4.1. Przypuszczenia na temat właściwości fonetycznych spółgłosek „laryngalnych” opierają się na analizie zmian kontekstowych, jakie te spółgłoski powodowały. W szczególności chodzi tu o wpływ wywierany przez laryngalną:

(a) *na sąsiednią samogłoskę e*, por. „przebarwienie” *e* na *a* oraz *e* na *o* w pozycji tak *He (§ 2), jak i w pozycji *eH (§ 7.1); wzdłużenie zastępcze samogłoski po zaniku lrg. w zbitce spółgłoskowej (*VHC > $\tilde{V}C$, § 7.1),

(b) *na niektóre spółgłoski*, por. udźwięcznienie zwartej jak w typie wed. *pibati* < *pi-ph₃-e-ti (§ 10.7, punkt 3); postaspiracja zwartej (*TH-V > *T^h-V) jak w typie wed. *prthú-* (§ 6).

Dla zmian tego rodzaju znajduje się paralele typologiczne w językach mających w składzie konsonantyzmu fonemy laryngalne i/lub faryngalne (por. Lindeman 1997, 51 n., Job 1994). Na ich podstawie ustala się hipotetyczne miejsce oraz sposób artykulacji dla każdej z *pie*. laryngalnych. Pełnego konsensusu w tym zakresie na razie nie osiągnięto. Główne różnice w zapatrywaniach poszczególnych badaczy uwidoczni tabela, którą przytaczam za artykułem M. Joba (1994, 426):

⁴ Gdy nie ma możliwości ustalenia indeksu $_1, _2, _3$ albo gdy nie zachodzi potrzeba odróżniania w rekonstrukcji fonemów $/h_1/$, $/h_2/$, $/h_3/$, używa się znaku *H* jako symbolu spółgłoski laryngalnej.

	*H ₁	*H ₂	*H ₃
Beekes 1994:	ʔ + laryngalna – szczelinowa – dźwięczna – zaokrąglona	ʃ + faryngalna + szczelinowa + dźwięczna – zaokrąglona	ʃ ^w + faryngalna + szczelinowa + dźwięczna + zaokrąglona
Gippert 1994:	ʔ + laryngalna – szczelinowa – dźwięczna – zaokrąglona	h + faryngalna + szczelinowa – dźwięczna – zaokrąglona	ʃ + faryngalna + szczelinowa + dźwięczna – zaokrąglona
Rasmussen 1994:	h + laryngalna + szczelinowa – dźwięczna – zaokrąglona	x + welarna + szczelinowa – dźwięczna – zaokrąglona	ɣ ^w + welarna + szczelinowa + dźwięczna + zaokrąglona

J. Gippert (1994, 460-461) zwraca uwagę na to, że pie. labiowelarne nie powodują zaokrąglenia następującego po nich *e* (gr. -τε „i” < *k^ue, gr. θείνω „zabijam” < *t^hen-iō < *g^uen-iō-) i w związku z tym nie przyznaje fonemowi *h₃ cechy „zaokrąglona”. Sądzi on też, że *o* pochodzące z przebarwienia *e pod wpływem *h₃, mogło się różnić od *o* apofonicznego, które nie poddaje się asymilującemu oddziaływaniu ze strony *h₂ ani *h₃ (idem, 459). R. Beekes i J. Gippert są zgodni co do tego, że *h₁ nie była spółgłoską szczelinową, lecz zwartą krtaniową. Najbardziej zindywidualizowane jest ujęcie J. Rasmussena, który przyjmuje z jednej strony charakter niezwały dla *h₁, z drugiej strony welarne miejsce artykulacji tak dla *h₂, jak i *h₃.

1.5. Korelatami trzech „spirantów laryngalnych” są w zakresie zwartych trzy fonemy: palatalne /k/, welarne /k/ i labiowelarne /ku/. Por. następujące opozycje:

1.5.1.

/h₁/ :: /k/, np. *deh₁- „wiązać” :: *dek- „spozrzeć, zauważyć”, *pleh₁- „napętniać” :: *plek- „pleść, splatać”, *preh₁- „dmuchać, niecić (ogień)” :: *prek- „pytać, prosić”, *h₂enh₁- „oddychać” :: *h₂enk- „przydzielić”

/h₁/ :: /k/, np. *temh₁- „ciąć, ścinać” :: *temk- „tężeć, krzepnąć”

/h₁/ :: /k^u/, np. *h₁ek- „umrzeć” :: *k^uek- „patrzyć, spoglądać”

/h₁/ :: /g/, np. *h₂eh₁- „być gorącym” :: *h₂eg- „pędzić, gnać”

/h₁/ :: /g/, np. *seh₁- „siać, sadzić” :: *seg- „zapinać, zaczepiać”, *b^hleh₁- „ryczeć” :: *b^hleg- „błyszcząć”.

1.5.2.

/h₂/ :: /k/, np. *deh₂- „dzielić” :: *deks- „być zdolnym, móc”, *teh₂- „kraść” :: *tek- „tkać, splatać”, *h₂elh₂- „chodzić bez celu” :: *h₂elk- „bronić”

/h₂/ :: /k/, np. *deih₂- „zaświecić” :: *dej₂- „pokazać”, *speh₂- „wyciągać” :: *spek- „patrzyć, śledzić”

/h₂/ :: /k^u/, np. *h₂end^h- „rozwijać się (o pąkach), kwitnąć” :: *k^uend^h- „doświadczyć, uciepieć”, *teh₂- „kraść” :: *tek^u- „toczyć się, ciec”

/h₂/ :: /g/, np. *h₂enh₁- „oddychać” :: *g^uenh₁- „spłodzić, urodzić”.

1.5.3.

/h₃/ :: /k^u/, np. *h₃eĭt- „zabrać, zanieść” :: *k^ueĭt- „sposztrzec, zauważyć”, *peh₃- „pić” :: *pek^u- „gotować, piec”, *melh₃- „pokazać się, stać się widocznym” :: *melk^u- „przeszkadzać, szkodzić”, *terh₃- „ranić” :: *terk^u- „obracać się”

/h₃/ :: /k/, np. *h₃ek^u- „ujrzyć” :: *kek^u- „osiągnąć, doczekać”, *h₂erh₃- „orać” :: *h₂erk- „chwycić, trzymać”, *leu^h₃- „myć, kąpać” :: *leu^u₃- „rozjaśniać się, świtać”

/h₃/ :: /k/, np. *deh₃- „dawać” :: *dek^u- „uważać, spostrzegać”.

1.5.4. Opozycja spirantu laryngalnego i spirantu dentalnego /s/:

/h₁/ :: /s/, np. *h₁es- „być, istnieć” :: *ses- „wypoczywać, spać”, *h₁leĭg- „zatrząść się” :: *sleĭg- „smarować, gładzić”, *h₂enh₁- „oddychać” :: *h₂ens- „rodzić”, *h₂ueh₁- „wiał, dmuchać” :: *h₂ues- „nocować”

/h₂/ :: /s/, np. *h₂es- „sycić się” :: *ses- „wypoczywać, spać”, *h₂eng^u- „smarować, natłuszczać” :: *seng^u- „zapaść się, utonąć”, *h₂erk- „trzymać” :: *serk^u- „doprowadzać do porządku”, *h₂leĭg- „martwić się” :: *sleĭg- „osłabnąć, zgnuśnić”

/h₃/ :: /s/, np. *h₃elh₁- „ginać, przepadać” :: *selh₁- „brać” (*selh₂- „być łaskawym, przychylnym”), *h₃er- „poruszyć (się)” :: *ser- „nanizać, połączyć”

/H/ :: /s/, np. *kleu^h₃- „czyścić, zmiatać” :: *kleus^u- „słuchać”.

1.5.5. Opozycja laryngalnej i resonantu:

/h₁/ :: /r/, /n/, np. *meh₁- „mierzyć” :: *mer- „zniknąć, umrzeć”, *men- „pomyśleć”

/h₂/ :: /l/, /n/, np. *ueh₂- „obracać się” :: *uel- „kręcić, obracać”, *uen- „pokonać, zwyciężyć”

/h₂/ :: /m/, np. *dreh₂- „biec, uciekać” :: *drem- „biec”

/h₃/ :: /r/, np. *deh₃- „dać” :: *der- „rozerwać”

/H/ :: /m/, np. *treH- „strzec, bronić” :: *trem- „trząść się”.

1.5.6. Opozycja laryngalnej z „półsamogłoskami” /i/, /u/:

/h₁/ :: /i/, np. *meh₁- „mierzyć” :: *mei- 1. „umacniać”, 2. „zamieniać”, *smeh₁- „trzeć, ścierać” :: *smei- „śmiać się”, *leh₁d- „zostawić” :: *lejd- „puścić, zwolnić”, *h₁eh₁s- „siedzieć” :: *h₁eĭsh₂- „zdrowieć; popędzać”

/h₂/ :: /i/, np. *leh₂p- „świecić, oświetlać” :: *lejp- „lepnąć, kleić się”

/H/ :: /i/, np. *d^ueh^u- „zanurzyć się” :: *d^ueĭ- „przestraszyć się”

/h₂/ :: /u/, np. *dreh₂- „biec, uciekać” :: *dreu^u- ts.

/h₃/ :: /u/, np. *pleh₃- „płynąć, ciec” :: *pleu^u- ts.

1.5.7. Opozycje wzajemne między fonemami laryngalnymi ilustrują następujące pary pierwiastków:

/h₁/ :: /h₂/, np. *h₁ed- „kąsać, jeść” :: *h₂ed- „schnąć”, *h₁eh₁s- „siedzieć” :: *h₂eh₁s- „suszyć w cieple”, *h₁nek- „otrzymać, wziąć” :: *h₂nek- „sięgnąć”, *deh₁- „wiązać” :: *deh₂- „dzielić”, *kleh₁- „wołać” :: *kleh₂- „rozpościerać”, *leh₁- „przestać, ustać” :: *leh₂- 1. „skryć się, schować się”, 2. „lać, wylewać”, *pelh₁- „zamachnąć się” :: *pelh₂- „zbliżać się”

/h₁/ :: /h₃/, np. *h₁ed- „kąsać, jeść” :: *h₃ed- „pachnąć”, *deh₁- „wiązać” :: *deh₃- „dawać”, *b^hleh₁- „ryczeć” :: *b^hleh₃- „rozkwitać”, *pleh₁- „napętniać” :: *pleh₃- „płynąć, pływać”

/h₂/ :: /h₃/, np. *h₂er- „złączyć” :: *h₃er- „poruszyć (się)”, *h₂ep- „odpowiadać sobie” :: *h₃ep- „życzyć sobie, wybierać”, *deh₂- „dzielić” :: *deh₃- „dać”, *kerh₂- „mieszać” :: *kerh₃- „karmić, sycić”, *meh₂- „dać znak” :: *meh₃- „sprawiać trudność, męczyć”, *melh₂- „rozcierać, mleć” :: *melh₃- „stawać się widocznym”, *perh₂-

„sprzedać” :: *perh₃- „nabyć, dostać”, *pleh₂k- „uderzać, bić” :: *pleh₃k- „zadowolić kogo”, *terh₃- „przedostać się” :: *terh₃- „zranić, skaleczyć”.

1.6. Trzon teorii laryngalnych stanowią zjawiska odkryte w języku greckim i językach indo-irańskich, w szczególności:

- (a) proteza samogłoskowa (grecki, ormiański, por. § 8.1)
- (b) anaptyksa w zbitkach typu *RHC* i *CHC* (grecki, staroindyjski, łaciński, por. §§ 7.4, 8.2)
- (c) wzdłużanie samogłosek krótkich w wyrazach złożonych w położeniu przed °H-stanowiącym nagłos II członu złożenia (indo-irański, §§ 7.1.6, 7.2.5, 7.3.6)
- (d) wzdłużanie samogłosek augmentu (*e*-) i sylaby reduplikacyjnej (*CV*-) przed °H-stanowiącym nagłos leksemu werbalnego (indo-irański, grecki, łaciński, §§ 7.1.6, 7.3.7)
- (e) wyjątki od prawa Brugmanna (staroindyjski, § 10.7, punkt 7)
- (f) bezdźwięczne aspirowane (indo-irański, § 6)

Po odkryciu języka hetyckiego J. Kuryłowicz (1927a) ujawnił obecność w nim fonemu /h/ (pisownia <ḫ>, <-ḫḫ->) który odpowiada drugiej laryngalnej (h₂), zob. § 10.7, punkt 8.

2. Laryngalna przed samogłoską *e*.

Fonemy	Allofony	Po zaniku lrg.
*h ₁ e/	> *[h ₁ e]	> */e/, np. gr. ε
*h ₂ e/	> *[h ₂ a]	> */a/, np. gr. α
*h ₃ e/	> *[h ₃ o]	> */o/, np. gr. ο

Zanik prążykowych lrg. w pozycji przed samogłoską podstawową **e* pociąga za sobą powstanie trzech barw samogłoskowych epoki historycznej. Por. gr. ε, α, ο, łac. *e*, *a*, *o*, lit. *e*, *a* (spłynięcie ie. **a*, **o*), scs. *e*, *o* (*o* z pbsł. **a* < ie. **a*, **o*), sti. *a* (spłynięcie ie. **e*, **a*, **o*).

2.1. Nagłos wyrazu: #HV-.

Jako przykłady bierze się trzy paralelnie zbudowane formy czasownikowe. Są to prymarne praesentia, których wspólną cechą apofoniczną jest stopień *e* w paradygmacie singularis. Ten stopień *e* realizuje się w trzech barwach samogłoskowych (*e*, *a*, *o*), odpowiednio do trojkiego kontekstu laryngalnego, por.

gr. ἐστί „jest” < pie. *h₁és-ti⁵. Por. stlit. *ēsti* „bywa”, łac. *est* (wtórna zmiana wokalizmu: het. *ēszi*, wed. *ásti*, goc. *ist*).

gr. ἄγω „prowadzę, wiodę, kieruję” < pie. *h₂eǵ-e-⁶. Por. łac. *agō* „prowadzę”, wed. *ájati* „pędzi”, stisl. *aka* „jechać”.

gr. ὀσεί „pachnie, wonieje, ma posmak czego” < pie. *h₃ed-je-. Por. łac. *odor*, -*ōris* m. „węch, zapach, wyziew”, orm. *hot* „woń, zapach” < pie. *h₃éd-os-⁷.

⁵ Dowodem nagłosu laryngalnego h₁- jest participium prs. act. złożone z negacją: wed. *ásat* „nie będący” z **aH.sat*-, morfemowo: **aHs-at* < pie. **h₁h₁s-nt*-. Jest to zarazem jeden z przykładów świadczących o tym, że zanik laryngalnych był zjawiskiem późniejszym od wokalizacji **h* > sti. *a*. — Por. też 3 pl. **h₁s-énti* w gr. dor. *évti* § 8.1.1. — Długość augmentu w wed. *ásam* ipf. „byłem” tłumaczmy kontrakcją **a-a(s)*-, ale też dodajemy, że kontrakcję tę pociągnął za sobą hiat wywołany zanikiem laryngalnej. Rekonstrukcja: **é-h₁es-m* > **e.He.sa* > **e.e.sa* > **ěsa* > **āsa*, por. gr. hom. *ἦα* (końcówka wed. -*am* pochodzi z koniugacji tematycznej).

⁶ O nagłosie laryngalnym świadczy wzdłużenie samogłoski reduplikacyjnej w formacji wed. *ijate* < pie. **h₂i-h₂ǵ-e-toj*, zob. § 7.3.7.

⁷ W kwestii nagłosu **h₃e*- por. też stosunek form gr. ὄψομαι „ujrzeć” i wed. *íkšate* „sposprzega, zauważa” w § 7.3.7.

Zróznicowanie barw samogłoskowych *e*-, *a*-, *o*- dotyczy trzech pierwiastków werbalnych, które w prajęzyku miały identyczną strukturę, mianowicie C_1eC_2 -. Zróznicowanie samogłosek epoki historycznej odzwierciedla prajęzykowe zróznicowanie trzech spółgłosek laryngalnych, reprezentujących segment C_1 powyższego schematu.

Mając na względzie fakt, że laryngalna jest w obrębie klasy obstruentowej porównywalna ze spirantem dentalnym *s*, można wskazać dla podanych wyżej przykładów następujące paralele strukturalne:

(a) dla **h*₁es- por. *ses-: het. *seszi* „śpi”, aw. *hahmī* „śnie”

(b) dla **h*₂eġ- por. *seg-: lit. *segiū* „zapinam”, wed. *āsājati* „dołącza, przypina” albo pwk. *selġ-: het. *salkzi* „miesi, ugniata”, wed. *srjāti* „wypuszcza, wysyła”

(c) dla **h*₃ed- por. *sed-: wed. *āsadat* „usiadł”, *sīdati* „siada”.

2.1.1. Nagłos #Hei-, #Heu-

Zanik lrg. wytwarza dyftongiczne nagłosy form historycznych: *Ei*-, *Eu*-.

gr. εἶμι „pójde”, stlit. *eimi* „idę”, wed. *émi* (**a*₁mi) < pie. **h*₁éi-mi. — umbr. *ef* „idź!” < **h*₁ei-d^hi, łac. *ī* ts. (bez partykuły). SZ **h*₁i- § 4.1.

gr. αἶθω „zapalam, rozpalam” < **h*₂ai^he- < pie. **h*₂ei^he-. Odpowiada wed. *édhate* „świeci, promienieje” < **ai*^he-toj. SZ **h*₂id^h- § 4.1.

gr. οἴχομαι „idę, przychodzę”; odchodzę, wyruszam” < **oi*^hk-e- < pie. **h*₃ei^he-. Por. lit. *áigytis* „kręcić się niespokojnie”.

gr. εῴω „opalam szczecinę świni”, przez metatezę *h* z **eu*^hō < **eu*^hō < **h*₁eu^hs-o-*h*₂. Formacja identyczna z łac. *ūrō* „palę, spalam” < **ūs*ō < **ou*^hō < **eu*^hō. Por. sti. *ósati* „pali” z **aus*ati < **eu*seti < **h*₁eu^hs-e-ti. SZ **h*₁us- § 4.1.

goc. *aukan* „powiększać się”, lit. *áugu*, *áugti* „rosnąć” < pie. **h*₂eu^hg-e-. Nomen na SE: wed. *ójas*- n. „siła”, aw. *aojah*- ts. < pie. **h*₂eu^hg-es-. SZ **h*₂ug- § 4.1.

łac. *auus*, -ī m. „dziadek, przodek” < **a*.*uos* < pie. **h*₂eu^hH-o-, por. orm. *haw* „dziadek”, stisl. *æ* „pradziadek”. SZ: het. *huhhas* „dziadek” < **h*₂uH-o- § 4.1.

2.2. Refleksy hetyckie w sekwencjach antewokalicznych⁸.

2.2.1. Pie. **h*₁e: **h*₁ znika w hetyckim bez śladu; **e* podlega rozmaitym zmianom kombinatorycznym, np.

ēszi = [ēš^hi] „jest” < pie. **h*₁és-ti (podakcentowe *e* > ē). Por. gr. ἐστί „jest”.

ēzti = [ēš^hti] „je” < pie. **h*₁éd-ti (podakcentowe *e* > ē). Por. gr. ἔδομαι „zjem”.

ār(s)tsi „płyynie” < pie. **h*₁érs-ti, 3 pl. *arsanzi* (zmiana **er* > **ar*, wzdłużenie pod akcentem). Por. wed. *aršati* „płyynie”

īdar „droga” < **éitar* < pie. **h*₁éi-tr (monoftongizacja *ei* > ī). Por. stlit. *eīti*, *eīt* „idzie” gr. εἶσι „pójdzie”, wed. *éti* „idzie” < pie. **h*₁ei-ti. SZ: łac. *iter* (**h*₁i-tr), *itineris* „droga”, toch. A *ytar* ts.

2.2.2. Pie. **h*₂e > *[*h*₂a] jest kontynuowane przeważnie jako het. *ha*, np.

hanna- „babka” (geminacja ekspresywna) < pie. **h*₂en-. Por. łac. *anus* f. „stara kobieta”, *ana* „babka”.

harki- „biały” < pie. **h*₂erġ-. Por. gr. ἀργής „błyszczący, jasny, biały”, ἄργυρος n. „srebro, srebrne naczynie”, łac. *argentum* ts.

harkanzi „trzymają, mają” < pie. **h*₂erk-. Por. łac. SZ *arceō* „trzymać silnie, powstrzymywać”.

⁸ Przykłady hetyckie wraz z ich interpretacją przytaczam tu i niżej za monografią Sary E. Kimball 1999.

hastāi „kości” < *h₂astōi (nom.-acc. pl.) < pie. *h₂ést(H)-ōi coll. Por. SO gr. ὀστέ-ov „kość”, wed. *asthi* ts. ⇐ *h₂ost(H)-.

hānt- „przód, czoło”, *hānza* „naprzeciw” < *h₂ant- ⇐ pie. *h₂ent-í loc. sg. „w obliczu czego” (wzdłużenie *an* > *ān*). Por. gr. ἄντι „naprzeciw, zamiast”, łac. *ante* „na przedzie, z przodu; przedtem, przed”.

hinga „zgina się” < *h₂ank- < pie. *h₂enk- (zmiana *an* > *in*). Por. wed. SZ *acati* „zgina, zaczerpuje dłonią” < *h₂ṅk-é-ti.

2.2.3. Pie. *h₃e > *[h₃o] w rzadkich wypadkach, ograniczonych do nagłosu wyrazu, jest kontynuowane jako het. *hā* (zmiana *h₃o w *ha oraz wzdłużenie *a*), np.

hāran- „orzeł” < pie. *h₃ér-ō albo *h₃ór-on-. Por. gr. ὄρνις, -τιος m.f. „ptak” < pie. *h₃ṛm-ih₁-, SP scs. *orilū* „orzeł”.

hāriya- „grzebać zmarłego” < pie. *h₃ér-je-. Por. gr. ὀρύσσω „kopać, ryc w ziemi”.

2.2.4. Dane hetyckie świadczą o tym, że wzdłużony stopień *e* zachowywał w kontekście *h₂ barwę *ē*, np.

het. *hēnk-* „przydzielić co komu” < pie. *h₂ēnk- (por. SE *h₂ēnk-/ *h₂nek-, wed. *nákṣati* „osiąga”, lit. *nešù* „niosę”).

het. *hēkur-* „turnia skalna” < pie. *h₂ēkur- (por. SE *h₂ēk-: gr. ἄκρος „ostry”, SO *h₂ok-: gr. ὄκρις, -ιος f. „ostry koniec, ostra krawędź złamanej kości”).

het. *mēhur-* „właściwy czas” < *mēh₂ur- (por. SE *meh₂-, łac. *mātūrus* „dojrzały, zdatny; wczesny, w porze właściwej, stosowny”, adi. na -ro- od nomen verbale na -tu-, *mātu-).

2.2.4.1. Spoza hetyckiego por. stnord. *ægir* „morze” < *h₂ēk⁹- wobec łac. *aqua* „woda” < *h₂ek⁹-. Stosunek obu tych form polega na regularnej apofonii ilościowej *ē* ⇒ *ē*⁹. „Nieregularne” wykonanie tej apofonii tłumaczy się obecnością *h₂ w pozycji antewokalicznej (przebarwienie *h₂e > *h₂a, zanik *h₂).

2.3. Sekwencja *-CHE- wewnątrz wyrazu:

2.3.1. -*Ch₁e-

gr. ἔμετος m. „wymioty” < *u₂émetos < pie. *u₂emh₁-eto-. Por. SE-C wed. *vámiti* „wymiotuje” < pie. *u₂emh₁-ti, lit. *vémti* „wymiotować”.

gr. γένεος (gen. sg. do γένος „ród”) z *généhos < *gén-es-os < pie. *génh₁-es-os. Por. łac. *genus*, -eris ts. (wtórny wokalizm: wed. *jānas*, gen. sg. *jānasah* „ród”).

wed. *janáyati* „płodzi, rodzi, wydaje na świat” < pie. *gónh₁-éje-, formacja kauzatywna na SO do *génh₁- „urodzić się”, por. wyżej gr. γένεος.

2.3.2. -*Ch₂e-

gr. ἄτος „nienasycony” < *ahato- < *asato- < *ṇ-sh₂-ato- < pie. *ṇ-sh₂-eto-. Por. SE-C lit. *sóitis* f. „sytość” < *sāti- < *sah₂-ti- < pie. *seh₂-ti-.

gr. διαίωμαι „rozdzielam, spożywam” < *daje- < *dh₂-aie- < pie. *dh₂-eje-, do tego wed. *d-áya-te* „rozdziela”. Por. SE-C wed. *áva-adāt* „rozdzielić” < pie. *é-deh₂-t.

gr. ἔβαν hom. dor. „poszli” < *ebant < *eg⁹ant < pie. *e-g⁹h₂-ent 3 pl. aor. Por. SE-C wed. *ágāt* „poszedł” < *é-g⁹eh₂-t, lit. *góju*, *góti* „iść szybko”, łot. *gāju* „poszedłem”.

gr. κάμναι „nużący się, męczący” < *kam.Hant- < *kṃh₂-ánt- < pie. *kṃh₂-ént- (ptc. prs. act. do *kēmh₂-).

⁹ Por. łac. *tēgula* „dachówka” do *tegō* „kryć, pokrywać”; łac. *sēdēs* „siedzenie, siedziba” (lit. *sēdėti*) do *sedeō* „siedzieć”, gr. πατήρ nom. sg. „ojciec” :: voc. sg. πάτερ „ojczel”.

gr. οἶδα „wiem” :: wed. *véda* ts. < pie. **uoidh₂a* < **uoid-h₂e* (końcówka 1 sg. perfecti *-h₂e, por. § 10.7, punkt 6).

gr. οἶσθα „wiesz” obok staw. *vōistā* < **uoi₁sth₂a* ⇐ **uoid-th₂a* < pie. **uoid-th₂e* (końcówka 2 sg. perfecti *-th₂e). N.B. Wtórna eliminację *s* pokazuje wed. *vēttha* „wiesz” (podobnie *utthā*- „powstać” z **utsthā*- < **ud-sthā*-).

scs. *vědě* „wiem” < **uajda₁* :: łac. *uīdī* „ujrzałem” < **uoida₁* < pie. **uoid-h₂a₁* < **uoid-h₂e₁* (końcówka 1 sg. perfecti medii, por. § 10.7, punkt 6).

2.3.3. -*Ch₃e-

gr. βέομαι coni.-fut. „będę żył”, zam. **déi-o-* < pie. **g^{ue}ih₃-e-*. Por. SZ-V: βίωτος m. „życie”, zam. **díiotos* (*i* w hiacie lrg.) < **di.Ho.to-* < **g^{ue}ih₃-oto-* < pie. **g^{ue}ih₃-eto-* (§ 5.3.1).

gr. δούς (wtórnie διδούς), δόντος „dający” < **dont-* < **dh₃-ont-* < pie. **dh₃-ént-*. Por. wyżej przebarwienie w κάμαντ-.

3. Laryngalna przed samogłoską *o*.

**/h₁o/* > **/o/*

**/h₂o/* > **/o/*

**/h₃o/* > **/o/*

W pozycji przed *o* apofonicznym laryngalna nie wywierała żadnego wpływu asymilacyjnego na samogłoskę. Następowała tu neutralizacja różnicy między */h₁/*, */h₂/* i */h₃/*, > H. Zanik lrg. wytworzył historyczny nagłos *o-*.

3.1. Nagłos *#Ho-

gr. ὄρρος „koniec kości kuprowej, zad” < **orso-* < pie. **h₁orso-*. Por. het. *arra* „tyłek, zad koński”, stwn. *ars* „tyłek”. — SE **h₁ers-*: stir. *err* f. „ogon, koniec” (**ersā*).

gr. οἶνῃ f. „jedyńka na kostce do gry” < **oi-nā-* < pie. **h₁oi₁-neh₂-*. Por. stłac. *oinos*, łac. *ūnus*, goc. *ains*, stir. *oen* „jeden” < pie. **h₁oi₁-no-*.

gr. ὄγμος „bruzda, pokos, zagon” < pie. **h₂og-mo-*. — SE **h₂eg-*: gr. ἄγω „prowadzę, wiodę”.

gr. ὄκρης, -ιος f. „ostry koniec, ostra krawędź złamanej kości”. Wraz z łac. *ocris* m. „szczyt, skalista góra” z pie. **h₂ok-r-*. — SE **h₂ek-*: gr. ἄκρος „znajdujący się na samym brzegu, końcu, wierzchołku, szpicu”, lit. *āštras*, *aštrūs* „ostry”, scs. *ostrū* ts. (z epentezą *i*).

gr. ὀστέον n. „kość” < **h₂ost-ej-om*. Por. het. *hastāi* coll. „kości” (§ 2.2.2).

gr. οἷς, att. οἷς „owca” (< **ohis* < **ouis*), łac. *ouis*, -is, lit. *avis*, -iēs, wed. *āvi-* ts. < pie. **h₂ou₁-i-s*. Por. het. *hāwi-* § 3.3.

gr. οἰδέω „nabrzmiwać, pęcznieć, puchnąć” < pie. **h₂oid-éje-*. Sb. οἰδημα n. „obrzęk, guz”. — SE **h₂eid-*: stwn. *eiz* „wrzód”, scs. *jadū* „trucizna, jad” (psł. **ědū*). — SZ **h₂id-*: łot. *idra* „przeżyły rdzeń drzewa, spróchniałe drzewo”.

gr. οὖς, ὠτός n. „ucho” < pie. **h₂ou₁-s-ø*, por. łac. *auris*, -is f. „ucho” oraz lit. *ausi* „dwoje uszu”.

gr. ὀρφανός „osierocony, bez rodziców, pozbawiony czego”, łac. *orbus* „osierocony, bez rodziców, bezdzietny, owdowiały; obrabowany, pozbawiony” < pie. **h₃orb^h-o-*. Por. ze zmianą *o* > *a* wed. *ārbhaḥ* „mały”. — SE **h₃erbh^h-*: het. *harpzi* „odłącza się, oddziela się”.

łac. *ollus* arch. „tamten, ów” < pie. **h₂ol-no-* „tamten”. Tu też pbsł. **alnī-*: scs. *lani* adv. „tamtego roku, zeszłego roku”, czes. *loni*, pol. *łoni*. SE: łac. *alius* „inny, drugi”, gr. ἄλλος, goc. *aljis* < pie. **h₂el-iō-*.

łac. *uncus* „hak, klamra”, gr. ὄγκος m. „zakrzywienie, hak” < pie. *h₂onkos (sti. *aṅkāḥ* „hak”). SE: sti. *aṅcati* „zgina” < *h₂enk-e-, het. *hinga* „zgina się” (§ 2.2.2).

wed. *āyu-* n. „przeciąg życia, życie, wiek” z *o.iu- < pie. *h₂ói-u-¹⁰. — SE *h₂eī-: łac. *aeuum* „przeciąg czasu, wieczność, wiek” < *aī.uom. SZ *h₂i-: wed. *dirghāyu-* § 7.2.5.

3.2. Sekwencja *-CHO- wewnątrz wyrazu:

3.2.1. *-Ch₁o-

gr. γένος n. „ród, plemię, pochodzenie; potomstwo, pokolenie” < pie. *génh₁-os- (wtórny wokalizm sufiksu: łac. *genus* n. „ród, pochodzenie, plemię, lud, szczerp”, wed. *jānas* n. „ród”).

gr. γόνος m.f. „to, co zostało zrodzone, dziecko, potomek; rodzenie, płodzenie; ród, plemię; sperma, nasienie męskie” < pie. *gónh₁-o-s. Wtórny wokalizm sufiksu: wed. *jānaḥ* m. „stworzenie, człowiek; ród, lud” (co do blokady prawa Brugmanna zob. § 10.7, punkt 7).

gr. ἀμφίπολος m.f. „zajmujący się czymś; sługa, służebnica” < *Hamp^hik^oolHo- < pie. *h₂ṁb^hi-k^oolh₁o- (por. łac. *anculus* „sługa” < *amp-kolo-). II człon do k^oelh₁- „obracać się”, por. gr. ἀμφι-πέλωμαι „krzątać się, chodzić w koło”.

lit. *vejù* prs. „zwijam; pędzę” < *uēi-ō < pie. *uēih₁-o-h₂. Por. *výti* § 5.3.1.

3.2.2. *-Ch₂o-

wed. *śankhá-* m. „muszla”, gr. κόγχος ts. < pie. *konk-h₂-o- (zob. § 6.2).

wed. *śiras* NA n. „głowa” < *śir.Ha- < *k^hrh₂-ó-.

łac. *maximus* „największy”, *maksemos < *magisemo- < *mag-is-emHo- < pie. *mag-is-mh₂o- (sufiks superlatiwu). — łac. *intimus* „najgłębszy” < *éntemo- < *en-temHo- < pie. *en-tm^hh₂o- (suf. superl.), por. wed. *ut-tamá-* „najwyższy”.

wed. *yáviṣṭha-* „najmłodszy” < *h₂ieū-isth₂o- (sufiks superlatiwu). Por. gr. πλεῖστος < *pleh₁-isth₂o- (§ 5.2.1).

3.2.3. *-CHo-

wed. *ahám* „ja” < *až^ham, aw. *azam* < pie. *h₁eğHóm. Postulat spółgłoski lrg. wynika z obocznych refleksów gr. ἐγώ „ja”, łac. *egō* > *egō*, które wskazują na pie. *h₁eğōH (§ 7.2.4).

wed. *ā-hava-* „zaproszenie” < *g^houH-o-. Pwk. *g^hueH-, por. wed. *hváyati* „wzywa, woła”.

3.3. Przykłady z języka hetyckiego:

arki- „jądro męskie”, pl. *arkiyēs* < pie. *h₁org^h-i- (zmiana *o* > *a*). Por. gr. ὄρχις m. „jądro, jajnik”, pl. ὄρχεις, lit. *aržilas* „ogier” (znacz. etym. „zwierzę z jądrami”, drw. na -la- od *arži- „jądro”).

āpa, āpan adv. „za, po, w tyle” < pie. *h₁óp-ō, *h₁óp-om (zmiana *o* > *a*, wzdłużenie pod akcentem). Por. gr. ὀπίσσω adv. „w tył, do tyłu, z powrotem; później, potem”. SE gr. ἐπί „na, koło, nad” < pie. *h₁ep-.

āssu- „dobry” < pie. *h₁ós-u- (zmiana *o* > *a*, wzdłużenie pod akcentem). Por. SZ gr. ἐὺς „dobry, dzielny, szlachetny” (z *ehus < *esus), het. *su-*, wed. *su-* „dobry” < pie. *h₁s-ú- (SE *h₁es- „być, istnieć”, *h₁es-ti, gr. ἐστί „jest” § 2.1).

hāwi- „owca”, luw. <ha-a-ú-i-iš> ts. < pie. *h₂óuis (zmiana *ho* > *ha*, wzdłużenie pod akcentem). Por. gr. ὄϊς § 3.1.

¹⁰ Gdyby h₂ oddziaływało na barwę *o*, to by to skutkowało zablokowaniem wzdłużenia według prawa Brugmanna.

hazdwēr „gałęzie, chrust” < pie. *h₂o-sd-uēr coll. (zmiana *ho* > *ha*). Por. gr. ὄζος = [ózdos] „gałąź, latorośl”, goc. *asts* „gałąź” < pie. *h₂o-sd-os (złożenie z prvb. *h₂o- w I członie).

3.4. Po zaniku laryngalnych apofoniczny stopień *o* alternuje ze stopniem *e* w trojkiej realizacji greckiej *e*, *a*, *o*, por.

o :: *e*, np. ὄππος :: SE *ers- < pie. *h₁ers-, por. stir. *err*

o :: *a*, np. ὄγμος :: SE ἄγω < pie. *h₂eǵ-

o :: *o*, np. ὄρφανός :: SE *orp^h- < pie. *h₃erb^h-, por. het. *harpzi*.

4. Laryngalna przed samogłoskami *i*, *u*

4.1. Nagłos #Hi-, *#Hu-:

W formach stopnia zanikowego, gdzie dyftongi *Heǵ(C), *Heu(C) ulegały redukcji do *Hiǵ(C), *Huǵ(C), następowała wokalizacja gładów: *Hiǵ(C) > *Hi(C), *Huǵ(C) > *Hu(C). Następnie zanik laryngalnych otworzył drogę do fonologizacji samogłosek *i*, *u* jako „wysokich” w opozycji do „niewysokich” *e*, *o*, *a*. Przykłady:

gr. ἴμεν „idziemy”, wed. *imáh* < pie. *h₁i- do *h₁éi- (§ 2.1.1). Por. allomorf *i*- w 3 pl. *yánti* < *h₁i-énti. — gr. ἴθι, wed. *ihí* ipv. „idź!” < pie. *h₁i-d^hi (tu też het. *i-it* = [it] „idź!” z *i-di), 2 pl. ipv. gr. ἴτε, wed. *itá*, het. *itten* < pie. *h₁i-te.

wed. *indhé* „zapala, wznieca” < *h₂i-n-d^h- ⇐ pie. *h₂id^h- do *h₂eǵd^h- (§ 2.1.1).

wed. *isu-* m.f. „strzała” < *h₂ish₂-u- pokazuje stopień zanikowy do pie. *h₂eǵsh₂- „popędzać, wysyłać” (wed. *eš*).

wed. *ugrá-* „mocny, silny” < *h₂ug-ró- ⇐ pie. *h₂ug- do *h₂eǵg- (§ 2.1.1).

wed. *úksant-* „rosnący”, lit. *atušà* „pęd, latorośl” < pie. *h₂uks- do *h₂eǵg-s- (§ 8.1.2).

wed. *uśás* gen. sg. „jutrzienka, brzask” < *uś-s-ás < pie. *h₂us-s-és (nom. sg. *uśás*).

łac. *ustus* „spalony”, wed. *uśtá-* ts. < pie. *h₁us- do *h₁eǵs- (§ 2.1.1).

het. *huhhas* „dziadek” < pie. *h₂uH-o- (SE łac. *auus* § 2.1.1).

het. *huwants* „wiatr” < pie. *h₂uh₁-ent-s dosł. „wiejący” do *h₂ueh₁- (§ 8.1.2).

4.2. Śródgłos *-(C)Hi-, *-(C)Hu-:

gr. πόλις f. „gród” < pie. *polh₁-i-. SZ: wed. *purí* loc. sg. „w twierdzy” < *płh₁-i.

wed. *hári-* „płowy, żółtawy; gniady” < pie. *ǵ^helh₃-i-

het. *palhi-* „szeroki, rozległy” < pie. *płh₂-i-.

gr. πολύς „liczny, mnogi, duży, znaczny, mocny, długi” < pie. *pólh₁-u-. — SZ: wed. *purú-* „pełny, liczny, obfity” < pie. *płh₁-ú- (f. *pūrvī* „pełna” < pie. *płh₁-u-ih₂).

— SE: goc. stwn. *filu* „liczny” < *pelu < pie. *pelh₁-u.

wed. *tanú-* „cienki”, gr. τανύ-γλωσσος „o długim języku”, scs. *tinū-kū* „cienki”, (rozszerzenie -*kū*) < pie. *tñh₂-ú- (zob. § 7.5).

Podsumowanie

Dopóki w systemie pie. spółgłosek istniały trzy spiranty laryngalne, dopóty były one czynnikiem warunkującym trojaką realizację allofoniczną fonemu /e/. Fonem /e/ miał w otoczeniu laryngalnym trzy allofony: [e] w sekwencji [h₁e], [a] w [h₂a] i [o] w [h₃o]. Gdy zniknęły spółgłoski laryngalne, to zniknął też czynnik warunkujący tę allofonię i nastąpiła fonologizacja odnośnych allofonów: 1° fonem /e/ powiększył inwentarz starych /e/, 2° fonem /o/ < *[h₃e] zlał się z dotychczasowym /o/ apofonicznym, wresz-

cie 3° fonem /a/ < *[h₂e] złął się z fonemem /a/ nielicznych dotąd leksemów¹¹. W następstwie zaniku antewokalicznych laryngalnych system samogłosek przybrał następującą postać:

i u
e o
a

5. Laryngalna między samogłoskami: *-V₁HV₂-

Zanik lrg. w tej pozycji pociąga za sobą powstanie hiatu. Jest on przewyżniany trzema sposobami, zależnie od stopnia otwarcia samogłosek, które otaczały prążykową laryngalną. Por. kolejno: 1. kontrakcję wydającą samogłoskę długą (§ 5.1), 2. kontrakcję wydającą dyftong (§ 5.2), 3. glajdy *i*, *u* wsunięte w hacie laryngalnym (§ 5.3).

5.1. Jeśli *V*₁ i *V*₂ były samogłoskami niewysokimi (E = e, a, o), to po zaniku lrg. następowała kontrakcja wydająca historyczną samogłoskę długą: *-EHE- > *-E.E- > -Ē-. Por. np.

gr. ἄνωγα 1 sg. pf. „nakazuję, nakłaniam”, gdzie -ōga z *a.o.ga < *Ha.Ho.gHa < pie. *h₂e-h₂óg-h₂e. Formacja na SO do pwk. *h₂eġ- „powiedzieć”. Por. gr. ἦ aor. „rzekł, powiedział” < *ākt < *a-ag-t < pie. *e-h₂eġ-t.

gr. ὄπωπα 1 sg. pf. „sposzrzegam”. Zamiast *ōπα < *o.o.pa < *Ho.Ho.k^uHa < *h₃o-h₃ók^u-h₂a < pie. *h₃e-h₃ók^u-h₂e. Pwk. *h₃ek^u-. gr. ὄψομαι „zobaczę, ujrzę” < *ok^u-se- < pie. *h₃ek^u-se- (prs. desid.).

łac. ōdī 1 sg. pf. „nienawidzę” < *o.o.daj < *Ho.Ho.dHaĭ < pie. *h₃e-h₃ód-h₂ej (końcówka pf. medii). Pwk. *h₃ed-.

łac. mōs, mōris m. „obyczaj, prawo” < *maHōs < pie. *meh₂-ōs.

łac. flōs, flōris m. „kwiat” < *floHōs < pie. *b^hleh₃-ōs.

łac. mēns(is) m. „miesiąc księżycowy” < *meHens- < pie. *meh₁ns-.

wed. vāta- m. „wiatr”, też lekcja 3-zgłoskowa: va.a.ta- < *ua.Ha.ta- < pie. *h₂ueh₁-nto-.

wed. āsam 1 sg. ipf. „byłem”, zam. tāsā < *a.asa < *e.esa < *e-h₁es-a < pie. *e-h₁es-m (gr. ἦα < *ēsa).

wed. āyam 1 sg. ipf. „szedłem” ⇐ *āya (-m analogiczne) < *ā.a.ia < *ā-Haj-m < pie. *ē-h₁ej-m.

wed. āha 3 sg. pf. „mówi, rzecze” (aw. ādā) < *a.a.d^ha < *Ha.Ha.d^ha < pie. *He-Hód^h-e.

Końcówka dat. sg. osnów na *-eh₂-, *-eh₂-ej, przybiera po przebarwieniu ze strony *h₂ postać *-aH-aj, skąd *-a.aj i po kontrakcji *-āĭ (> -aĭ), por. sti. kanyāyai, gr. χῶραι, łac. mēnsae, goc. gibai, lit. žmónai, scs. ženě.

5.2. Jeśli w sekwencji *-V₁HV₂- składnik *V*₁ był samogłoską niewysoką, zaś składnik *V*₂ był samogłoską wysoką, to zanik lrg. pociągał za sobą hiat *E.i*, *E.u*, który następnie był zastępowany dyftongiem: *EH_iC > *E.i > Eĭ¹², *EH_uC > *E.u > Eū¹³.

¹¹ Por. *b^hag- „dostać dole”, *d^halh₁- „wytryskać, wydobywać się”, *g^han- „ziać, rozdziawiać się”, *g^hans- „gęś”, *Hjaġ- „czcić”, *kamp- „giąć, zginać”, *kan-/k^han- „śpiewać”, *k^huas- „całować”, *mad- „moknąć”, *maġ- „mazać, nacierać”, *mag^h- „móc, być w stanie”, *masd- „tłuścić, tuczyć się”, *rasd- „skrobać”, *skab^h- „rwać”, *slak- „uderzać”, *tag- „ustawiać, porządkować” oraz dyftong *aj w *h₁aj- „dawać, brać” (por. *h₁ej- „iść”).

¹² Por. spoza kontekstu laryngalnego wtórny dyftong *Vĭ* w gr. εἶδε aor. „ujrzał, widział” < *e₁ide wobec wed. ávidat, orm. egit „znalazi” < pie. *ē-_iid-e-t; gr. παῖς, παῖδος m.f. „dziecko” < *pa_iis < *pa_iid-s (por. hom. πᾶις).

5.2.1. Dyftong *Ei* z *EHiC:

gr. *πλεῖστος* „najlicniejszy, najwięcej, bardzo dużo” < *ple.is.tos < pie. *pleh₁-isth₂o- (sufiks superlatiwu, zob. § 3.2.2).

gr. *ποιμήν, ποιμένα* m. „pastuch” < *po.i.men- < pie. *poHi-men-. N.B. Lit. *piemuō* „pastuch”, acc. sg. *piemenį* (nie *†piēmenį*) przemawia za rekonstrukcją pb. *pāi.men- < *paiH.men- < *poiH.men-, to z metatezy lrg. w pie. *po.Hi.men-.

gr. *δᾱήρ, δαερός* „brat męża” < *dāi₁uer < *da.i.uer- < *dah₂i₁uer- < pie. *deh₂i-uer- (> wed. *devār-*, stwn. *zeihur*). N.B. Lit. *dieveris* „brat męża, dziewierz”, acc. sg. *dieverį* (nie *†diēverį*) wraz z sch. *djēver*, rcs. *dēverī* wskazuje na pbsł. *dāi₁uer- < *dāih₂i₁uer-, to z metatezy lrg. w *dah₂i₁uer-.

łac. *prae* adv. „na przedzie, z przodu”, praep. „przed” < *pra.i < *prah₂i < pie. *preh₂-i (skostniała forma loc. sg. od sb. „przód”). SZ: gr. dor. *πρᾱτος* „przedni, czołowy, pierwszy (w kolejności)” < *prh₂-tós.

5.2.2. Dyftong *Eu* z *EHuC:

gr. *αῦθος* lub *αῖθος* „suchy” < *hau₁hos < *sau₁sos :: lit. *saũsas* „suchy”, scs. *suxũ* < *sau₁sos < *sa.Hu.sos < pie. *seh₂usos.

gr. *βοῦς* „krowa, byk” < *g^uous < *g^uoh₃us < *g^ueh₃us. Por. wed. *gauh*, łac. *bōs*.

gr. *ναῦς* f. „okręt z 20 wiosłami”, ze skrócenia *nā₁us (hom. *νηῦς*), < pie. *néh₂-u-s. Por. wed. *nāuh* (2-zgłoskowe, z *na.Hus), łac. *nāuis*, -is f. „okręt”. Gen. sg.: gr. hom. *νηός* (klas. *νεώς*) < pie. *néh₂-u-os.

łac. *caulis*, -is m. „łodyga, głąb (kapusty)” < *ka.ul- < *kah₂ul- < *keh₂ul-. Por. lit. *káulas*, łot. *kaũls* „kość” < pb. *kāyla- < *kauH.lo-, skutkiem metatezy lrg.

stprus. *austo* „usta”, *āustin* acc. sg. „pysk”, scs. *usta* n.pl. „usta” < pbsł. *a₁us-t-, drw. od *a₁us- < *o.Hus- < pie. *Hóh₁-u-s.

5.2.2.1. Tylko język grecki pokazuje nowe dyftongi *eu-*, *au-* < *EHuC na początku wyrazu (por. Rix 1976, 69):

εὐρύς „szeroki, rozległy; gruby” < pgr. *e₁uru- < *^eh₁urus wobec wed. *urúh* „szeroki” < pie. *h₁ur-ú-s.

αὕξω „powiększam” < pgr. *^ah₂uksoh₂ < pie. *h₂ug-s-oh₂. Por. lit. *uš-* z *h₂uks-: *atušà* „latorośl”. — αὕξοντα acc. sg. „rosnący” < pgr. *^ah₂uksonta wobec wed. *úkšan-tam* < pie. *h₂ug-s-ont-m.

αὐγή f. „blask, światło”, αὐγαί pl. „promienie (słońca), wschód słońca, świt” < pgr. *^ah₂ugah₂ < pie. *h₂ug-éh₂. Do *h₂eug- „świecić”, alb. *augume* „świt”.

5.3. Jeśli w sekwencji *-V₁HV₂- składnik V₁ był samogłoską wysoką (*i*, *u*), to zanik lrg. nie prowadził do rozziw (*i* V, *u* V), lecz do przekształcenia *iHV, *uHV w historyczne sekwencje [i.iV], [u.uV] lub [i.jV], [u.vV]. Ukazujące się tu spiranty *j*, *v* nie kontynuują więc pie. „półsamogłosek” *i₁, *u₁, lecz stoją na miejscu gładów, które wypełniły hiat po zanikłych spółgłoskach laryngalnych. Mówi się w takich wypadkach o „hiacie laryngalnym” (niem. *Laryngalhiat*), zob. Smoczyński 2003. — Tymczasem w pozycji antekonsonantycznej zanik lrg. prowadził do kompensacyjnego wydłużenia poprzedzającej samogłoski: *iHC > [iC], *uHC > [ūC]. Wynikiem tego dwójakiego traktowania spółgłoski lrg. jest alternacja segmentów *iĭ-V* :: *i-C* oraz *uū-V* :: *ū-C* w formacjach na stopniu zanikowym.

¹³ Por. wtórny dyftong *Vu* w gr. *ἐὺς* „dobry, dzielny, szlachetny” < *ehus < *esus < pie. *h₁s-ú- (§ 8.1.1); gr. *αῦω, ἐν-αῦω* „zapalić, rozpalić” < *auhō < *ausō < *h₂us-e-, do pie. *h₂e₁us- „zaczepnąć” (łac. *hauriō*, palaj. *hussinta* 3 pl. „czepią” LIV² 275-276).

5.3.1. Przykłady na *iĵ-V* :: *i-C*

wed. *priyá-* „miły, przychylny komu” < *pri.Ha- < pie. *prih₂-ó-. SZ-C: wed. *prítá-* „przyjaźnie usposobiony” < *prih₂-tó- (por. *prīnāti* „cieszy się” < *pri-né-h₂-ti). Pwk. *preih₂- „cieszyć się, być zadowolonym”.

gr. hom. βίος m. „łuk” < *bi.ĵo-, zamiast *di.ĵo < pie. *g^uiH-ó-, znacz. etym. „pręt zaopatrzony w cięciwę”. SZ-C: *gýsla* „żyła”, sch. *žila* ts., łac. *filum* „nić, struna”. — SE: wed. *jyá-* f. „cięciwa łuku” < pie. *g^uh₂ĵeH-.

gr. βίος m. „życie; środki do życia” = [bi.ĵos], zamiast *di.ĵos < pie. *g^uih₃-os. SZ-C: łac. *uīuus*, lit. *gývas*, scs. *živũ*, wed. *jīvā-* „żywy” < pie. *g^uih₃-uo- (§ 7.3.1). — SE-V gr. βέομαι < pie. *g^ueh₃-e- (§ 2.3.3).

gr. βίωτος m. „życie”, zam. *di.ĵotos < *di.Ho.to- < pie. *g^uih₃oto- < *g^uih₃-eto-.

stłac. *sient* = [si.ĵent] „oby byli, byliby” < *si.ent < pie. *h₁s-ih₁-ent (suf. optatiwu). SZ-C: 2 pl. *sītis* ← *h₁s-ih₁-te. SE-C sufiksu: 2 sg. *siēs* < *h₁s-ĵeh₁-s.

lit. *vijóti* iter. „zwijać, splatać” < *ĵi.ĵā- < pie. *ĵih₁-eh₂-. SZ-C: *výti* „zwijać; pędzić, gonić”. — SE-V lit. *vejũ* prs. „zwijam; pędzę, gonię” < *ĵei-ō < pie. *ĵeuh₁-o-h₂.

5.3.2. Przykłady na *uĵ-V* :: *ū-C*

wed. *huvé* „wzywa do siebie” < *hu.ĵaj < pie. *ĵuH-V; *hvéyati* „woła, wzywa” zam. *huváyati < pie. *ĵuH-éje-. — scs. *zŭvati* „wołać, wzywać” < *žũ.ĵā- < pie. *ĵuH-eh₂-. — SE *ĵeuH-V: wed. *hávate* „wzywa, woła”, aw. *zauuaiti* „przeklina, zlorzeczy”, scs. *zovp* „wołam” (zmiana *eu* > *ou*).

wed. *ruvāti* „ryczy” < pie. *h₃ruH-é-ti. SZ-C: łot. *rūte* „cieczka u suki”. SP: scs. *rovp*, *rut* „ryczeć, wrzeszczeć”, *vūzdruti* „zaryczeć” < *rāu-C < pie. *h₃reuH-.

wed. *suvāti* „rodzi” < pie. *suH-é-ti. SZ-C: *sūti-*, *sūtu-* § 9.5.2. Pwk. *seuH- „rodzić”.

wed. *bhruváh* < pie. *h₃b^hruH-V, gen. sg. do *bhrūs* „brew” :: lit. gw. *bruvīs*, acc. sg. *brūvj* „brew”¹⁴ :: gr. ὀπρῦ(φ)ος, gen. sg. do ὀπρῦς „brew” (§ 8.1.3).

wed. *tuvám* „ty”, toch. B *tuwe* ts. < pie. *tuH-óm. SZ-C: łac. *tū*, scs. *ty* < pie. *tuH# (§ 7.3.5).

aw. *xruvi-dru-* „z zakrwawionym orężem”, scs. *krŭvī*, *krŭv-e* f. „krew” < *kru.ĵV- < pie. *kruh₂-V. SZ-C: stpol. *kry* f. „krew” < *krū-s < pie. *kruh₂-s. SE: wed. *kravīs* n. „ociekające krwią mięso”, gr. hom. κρέας n. ts. < *kreu₂-h₂s-ō.

łac. *cruor*, -ōris m. „krew tryskająca z rany” < *kru.ĵōs < pie. *kruh₂-ōs, gen. *-ōs-es. — łac. *cruentus* „krwawiący, krwią zbroczony” < *kru.ĵentos (zam. *kru.ĵantos?) < pie. *kruh₂-ent- albo *kruh₂-nt-.

gr. κυέω hom. „nosić płód w łonie, być w ciąży” < *ku.ĵeje- < pie. *kuh₁-éje-. Odpowiednik wed. *śváyati* „tyje, grubieje”, zmieniony z *śuv-aya-ti¹⁵. SE *kueh₁-: wed. *śvātrá-* n. „wzmocnienie”.

gr. ὀπρῦ(φ)ος zob. wyżej wed. *bhruváh*.

het. *huwants* „wiatr”, dosł. „wiejący” < *h₂u.ĵent- < pie. *h₂uh₁-ent-s — ptc. prs. act. na SZ do *h₂ueh₁-ti „wieje”: gr. ἄησι, wed. *vāti* (§ 8.1.2).

lit. *būvo* „być” < pb. *bu.ĵā- < pie. *b^huh₂-eh₂-. scs. *zabŭvenũ* „zapomniany” < pbsł. *bu.ĵen-. SZ-C: lit. *būti*, scs. *byti* „być, istnieć”, gr. ἔφϋν „byłem” (§ 7.3.4). SE pie. *b^hueh₂-.

¹⁴ Brak nom. sg. *brūs, psł. *bry. Por. stpol. *kry* „krew” < *krūs wobec scs. *krŭvī* „krew” (dawna forma acc. sg.).

¹⁵ Por. łac. *inciēns* „ciążarna”, czyt. [in.kī.ĵēns], z *enkūjent- < *enkūjent- (prawo Thumeysena) < pie. *en-kuh₁ĵent-.

lit. *siuvù* „szyję”, łot. *šuvu* ts.¹⁶ < pbsł. **siu.ũō*- < pie. **siuH-o-h₂*. SZ-C: inf. lit. *siūti*, łot. *sūt*, scs. *šiti* § 5.3.2. SE **siuH-* nie został poświadczony. — W kwestii wed. *sīvyati* i łac. *suō* zob. § 7.3.14.

lit. *krūvinas* „zakrwawiony, zboczony krwią”, scs. *krūvīnū* „związany z krwią, krwawy”, pol. *krewny* „mający tę samą krew, consanguineus” < pbsł. **kruḡina-* < pie. **kruh₂ino-*. Por. wyżej łac. *cruor*.

scs. *rūvati*, *rūvq* „rwać, zrywać” < **ru.ũā*- < pie. **ruH-eh₂-*, *rūvenikū* „jama, dół z wodą, studnia” (od ptc. **rūvenū* „ryty, kopany” < **ruH-eno-*). — łac. *ruō* < **ru.ũō* < pie. **ruH-o-h₂* do inf. *ruere* m.in. „wykopać, wywrócić, przewrócić”. SZ-C: *rūta* (*et*) *caesa* n. „to, co się zapadło i zostało wykopane”.

6. Lrg. *h₂* po spółgłosce bezdźwięcznej i przed samogłoską.

W tych warunkach w językach indo-irańskich **h₂* jest kontynuowane w formie przydechu (aspiracji), czyli koartyzacji towarzyszącej spółgłosce zwartej bezdźwięcznej: **Th₂V* > **T^hV*.

6.1. Przykłady wed. *th-V*:

prthú- „szeroki” < pie. **p^lth₂-ú-*, por. gr. *πλατύς* ts. SO: lit. *platus* „szeroki” < **ploth₂-ú-*.

práthate „rozciąga się, rozszerza się” < pie. **pléth₂-e-toj* (lit. *plečiù*, *plėsti* „rozszerzać, rozpościerać”). — *práthas-* n. „szerokość, rozległość” < pie. **pléth₂-es-*. — *paprátha* pf. „rozpostarł” < **pe.pló.t^he* < pie. **pe-plóth₂-e* (*ā* według prawa Brugmanna).

tiṣṭhati „staje” < pie. *(s)ti-st_{h₂}-é-ti. Por. łac. *sistit* „stawia” < **sí-st-e-ti*. SE **steh₂-*, wed. *ást^hāt* „stanął” (zamiast **á-stā-t*).

rátha- m. „wóz, wóz dwukołowy, wóz bojowy”, aw. *raθa-* ts. < pie. **rot-h₂-o-* (znacz. etym. „zaopatrzony w koła”). Por. łac. *rota* f. „koło” i „wóz” < **rot-eh₂-* (collectivum) obok lit. *rātas* „koło, krąg”, *rātai* m. pl. „wóz”, stwn. *rad*, stir. *roth* „koło” < pie. **rot-o-*¹⁷.

pathás gen.-abl. sg. „droga”, aw. *paθā* ts. < pie. **pnt-h₂-és*. Por. sufiks w SO: nom. sg. **pént-oh₂-s* > piir. **pántās*, aw. *panťā*, wed. *pánthās* (§ 7.2.3).

átha adv. „potem, dalej” < pie. **at-h₂-o-*. Tenże sufiks powraca w adv. *á* „dotąd, do tego miejsca, na” < **o-h₂-o-*.

-tha- < pie. **-th₂-o-*, sufiks liczebników porządkowych *caturthá-* „czwarty”, *pakthá-* „piąty”, *ṣaṣthá-* „szósty”, *saptathá-* „siódmy”.

6.2. Przykłady wed. *kh-V*:

śaṅkhá- m. „muszla” < pie. **konk-h₂-o-*, por. gr. *κόγχος* m.f. „muszla, górna część czaszki, wypukły środek tarczy”.

sákhāy- m.f. „przyjaciół, towarzyszy”, aw. *haxa* < pie. **sok^h-h₂-o_i-*. Pwk. **sek^h-*, łac. *sequor* „iść za kimś, postępować, towarzyszyć”, lit. *seku*, *sėkti* „iść w ślad za kimś”.

6.3. Przykłady wed. *ph-V*:

sphyá- m. „łopatka, bark; pióro wiośła”, oset. *fijag* „szufla drewniana” < indoir. **sp^hi₂ja-* < pie. **sph₂-i₂-o-*. Z innym sufiksem gr. *σπάθη* f. „płochka tkacka do przybijania

¹⁶ W słowiańskim prs. **šivq* zostało wyparte przez nowotwór z suf. *-je/o-*, *ši-jq*, dotworzony do inf. *ši-ti* < **siuH-tej*.

¹⁷ Derywat od zanikłego vb. **ret-e/o-* „biec, toczyć się”, por. stir. *rethid* „biegnie”, stwalij. *retit* ts., lit. gw. *rentù*, *risti* „toczyć (kamień)”, SZ: lit. *ritù*, *risti* „toczyć (beczkę, belkę, kamień), wprawiać w obrót, w ruch”, SO: stlit. *ratýti*, *rataũ* „toczyć”.

nici wátku; łopatka do mieszania; pióro wiosła; łopatka w cieie; gałąź palmy”, stang. *spade, spadu* f. „rydel, szpadel”.

saphá- m. „kopyto końskie”, aw. *safa-* ts. < pie. *kop-h₂ó-.

6.4. Podejmowane są próby udowodnienia zmiany *th₂V > *t^hV również dla innych języków, zwłaszcza greckiego. Omawia je Mayrhofer (2005, 112-113) i jako przykłady wymienia końcówkę 2 sg. perfecti -θα (οἶσθα „wiesz” :: wed. *véttha* < pie. *uojd-th₂a § 2.3.2; zob. też § 10.7, punkt 6), adi. καθάρως oraz imię własne Ὀρέσθειον (do *steh₂-, *sth₂-).

6.5. Odkrycie formuły *Th₂V > *T^hV oznaczało, że bezdźwięczne aspiraty nie zostały odziedziczone z prajęzyka ie., lecz pojawiły się dopiero w rozwoju poszczególnojęzykowym. Wzorowany na sanskrycie schemat spółgłosek zwartych pie. *t* :: *t^h* :: *d* :: *d^h*, został teraz zastąpiony schematem trójkowym: pie. *t* :: *d* :: *d^h* (Kuryłowicz 1935, 54). Okoliczność, że dystynktywna cecha aspiracji manifestuje się tylko w kombinacji z cechą dźwięczności, wzbudziła zastrzeżenia typologiczne, co w konsekwencji doprowadziło do powstania teorii o spółgłoskach glottalizowanych (zob. Mayrhofer 1986, 92 n., z literaturą, Pisowicz 1988, Salmons 1993).

7. Lrg. przed spółgłoską i przed pauzą

7.1. Laryngalna po samogłosce *e* a przed spółgłoską: *eHC.

Kolejną sytuacją kontekstową, z której wnioskuje się o zanikłych spółgłoskach laryngalnych, jest historyczna samogłoska długa /ē/, /ā/ lub /ō/, która ukazuje się przed spółgłoską albo przed pauzą. Zarówno zróżnicowanie co do barwy, jak i charakter długi odnośnych samogłosek tłumaczą się zmianami wywołanymi kontekstem prajęzykowych laryngalnych. Por. schemat:

Fonemy	Allofony	Po zaniku lrg.
*/eh ₁ C/	> *[eh ₁ C]	> /ēC/, np. gr. η
*/eh ₂ C/	> *[ah ₂ C]	> /āC/, np. gr. ᾱ (dor.)
*/eh ₃ C/	> *[oh ₃ C]	> /ōC/, np. gr. ω

W pozycji /eh_{2,3}C/ zaszły dwie zmiany. Pierwszą było przebarwienie /e/ na [a] (por. [ah₂C]) względnie /e/ na [o] (por. [oh₃C]). Drugą zmianą był zanik spirantu laryngalnego, który pociągnął za sobą wydłużenie zastępcze samogłosek [a] i [o]. W pozycji /eh₁C/ jest do odnotowania tylko wydłużenie *e* > *ē*, kompensujące zanik *h*₁. Jako paralele dla opisanego rozwoju można wskazać wtórne długości w pewnych formach, które w ciągu swej ewolucji straciły spirant śródgłosowy. Por. 1. gr. εἰμι = [ēmi] „jestem” z *ehmi < *esmi < pie. *h₁es-mi (por. gr. dor. ἦμι, stlit. *esmi*, wed. *ásmi*), 2. łac. *īdem* „ten sam” z *isdem, 3. łac. *sīdō* „osiadam, spadam” z *sīzdō < pie. *si-sd-ō- (gr. dor. *hīzdō* „siadam”), łac. *sēdī* „usiadłem” < *sezdaǵ < pie. *se-sd-h₂ej, 4. łac. *nīdus* „gniazdo” < pie. *nīsdos, 5. sti. *mīdhá-* „nagroda za walkę” z pie. *mīsd^hó- (por. gr. μισθός m. „zapłata, żołd, nagroda”), 6. ang. *daughter* = [dōtə] „córka” ze stang. *dohtor* (por. niem. *Tochter*, lit. *duktė*). Zob. też Lindeman 1997, 24.

7.1.1. Podobnie jak w § 2.1 przykłady wybiera się z jednego typu morfologicznego. Tutaj będzie nim praesens reduplikowane z pierwiastkiem na SP *e* i z końcówkami atematycznymi (typ *Ci-CeH-mi). Por.

gr. τίθημι „kładać” < *tʰí-tʰēmi < *tʰí-tʰēH-mi < pie. *dʰí-dʰeh₁-mi (1 pl. τίθεμεν < *dʰí-dʰh₁-C)¹⁸. Pwk. *dʰeh₁- „kłaść”, por. lit. *dėti* ts., het. *tēmi* „mówię, ustanawiam”, wed. *dádhati* „kładzie”.

gr. dor. ἵστανμι „stawiam, zatrzymuję” (klas. ἵστημι) < *sístāmi ⇐ *sí-staH-mi < pie. *stí-steh₂-mi (1 pl. ἵσταμεν ⇐ *stí-sth₂-C). Pwk. *steh₂- „stanać”, por. gr. ἔστην „stanąłem, zatrzymałem się” < *estān < *e-steh₂-m, lit. *stójam* „stanąłem”.

gr. δίδωμι „daję” < *dí-doH-mi < pie. *dí-deh₃-mi (1 pl. δίδομεν < *dí-dh₃-C). Pwk. deh₃- „dać”, por. lit. *dúoti* ts., wed. *dádāti* „daje”.

7.1.2. Do podobnej demonstracji można użyć nomen z pierwiastkiem na stopniu *e* i wygłosem *-h₁, -h₂, -h₃* oraz z sufiksem *-men/-mn-*, por.

łac. *sēmen, -minis* n. „nasienie, sadzonka; pień, ród” < *seH.men < pie. *seh₁-mn :: scs. *sēmę, -mene* „siemię”, goc. *manasēps* „ludzkość”, stwn. *sāmo* „nasienie”. — SZ: *serō, -ere* „siać, sadzić” z *sesō < *sisō < pie. *si-sh₁-e- (budowa praesens jak w *sistō*, zob. niżej).

łac. *stāmen, -minis* n. „osnowa, nici na krosnach tkackich; przędza” < *staH.men < pie. *steh₂-mn. Odpowiada gr. dor. *στάμων* oraz lit. *stomuō*, acc.sg. *stómenį* „postawa, stan, talia w figurze”. — SZ: łac. *sistō, -ere* „wystawić, postawić”, *subsistō* „stanać, zatrzymać się” < *s(t)i-st-e- :: wed. *tiṣṭhati* „staje, zatrzymuje się” < pie. *stí-sth₂-e-.

łac. *cognōmen, -minis* n. „imię rodowe, przydomek” < *gnoH.men < pie. *ǵneh₃-mn (znaczn. etym. „oznaczenie, znak”). Obok tego aor. gr. *ἔγνων* „poznałem”, scs. *znaxū* „znałem” < *ǵneh₃-. — SZ: (g)nōscō „poznać, dowiedzieć się”, gr. *γινώσκω* „poznać” (z wtórną reduplikacją zam. *γνώσκω) < pie. *ǵnh₃-ske-.

7.1.3. Sekwencja *-eH- w sufiksie:

(a) *-eh₂-, sufiks factitivum: het. *nēw-ahh-* „uczynić nowym, odnowić”, łac. *re-nou-ā-re* „odnowić, odświeżyć” < *neuh₂- < pie. *neuh₂-, derywat od adi. *neuos „nowy”.

(b) *-eh₂-, sufiks rzeczowników żeńskich: gen. sg. f. na *-ā-s: gr. *τιμῆς* „cześć, szacunek, honor”, *χώρᾱς* „miejsce, ziemia, kraj”, łac. *familiās* „rodzina”, goc. *gibos* „dar”, lit. *žmónos* „żona”.

(c) *-ieh₂- > *-jā-, sufiks rzeczowników żeńskich: gen. sg. f. na *-jā-s: wed. *devyāḥ* (*devī* „bogini”), gr. *τραπέζης* „stół”, *εὐσεβείᾱς* „cześć, poszanowanie”, goc. *bandjōs* (*bandi* „pęto”), lit. *marčiōs* (*marti* „synowa”), *pačiōs* (*pati* „małżonka”).

(d) *-ieh₁- > *-jē-, allomorf mocny optatiwu atematycznego: łac. *siem, siēs, sied*, wed. *syām, syāḥ, syāt* „obym był” itd. < pie. *h₁s-jéh₁-m, -s, -t. Por. allomorf słaby *-ih₁-, łac. *sītis* 2 pl. „obyście byli” < pie. *h₁s-ih₁-té, wed. *syūḥ* 3pl. „oby byli” < pie. *h₁s-ih₁-ur (aw. *hyārə*).

7.1.4. Sekwencja *-eH na końcu wyrazu:

łac. *dē* praep. „z, od; bezpośrednio po, jeszcze w czasie, podczas” < pie. *de-h₁, skostniała forma instr. sg. do *dē*, widocznego w cps. *inde* adv. „stąd, odtąd”, *unde* adv. „skąd, z czego, dlaczego”, jak też w gr. *οἰκόνδε, οἶκον δέ* adv. „do domu”, aw. *vaēsmān-da* ts. Por. SO *do-h₁ § 7.2.4.

gr. *ὀκτώ* „osiem”, łac. *octō* < pie. *Hokteh₃ (z dalszą zmianą wokalizmu: wed. *aṣṭā*, lit. *aštuoni* zam. *aštuō).

¹⁸ Część współczesnych badaczy sądzi, że τίθημι nie jest refleksem fonetycznym, lecz wytworem proporcji analogicznej, mianowicie δίδομεν :: δίδωμι = τίθεμεν :: x (x = τίθημι), zob. LIV² 136-137.

7.1.4.1. Końcówki:

(a) Końcówka nom. sg. rodzaju żeńskiego w deklinacji tematycznej:

*-e-h₂ > *-a-h₂ > *-ā, np. scs. *žena* „kobieta” < *genā < pie. *g^uen-eh₂ (goc. *qino*, ang. *queen*, orm. *kin*); goc. *giba* „dar” < pie. *g^heb^h-eh₂. Z drugiej strony por. gr. beockie βαυά „kobieta” ← *βυά < *g^unā < pie. *g^un-eh₂. Z anaptyksą u: gr. γυνή < *gunā < *g^uunā < *g^unā. — Odpowiednia końcówka lit. -ā (np. *žmóna* „żona”) pochodzi ze skrócenia pbsł. *-ā, por. scs. *žena*.

(b) Końcówka nom. pl. rodzaju nijakiego w deklinacji tematycznej:

*-e-h₂ > *-a-h₂ > *-ā, np. scs. *iga* „jarzma” (do *igo*) < *iugā < pie. *H₁ug-e-h₂. Inaczej łac. *iuga*, zob. § 8.3.1.

(c) Końcówka nom. pl. rodzaju nijakiego w deklinacji atematycznej:

*-Cn-h₂ > *-a-h₂ > *-ā, np. wed. *śīṣṣā* „głowy” < *śīrH.saH < pie. *[k^hrh₂sn-h₂] < */k^hrh₂sn-h₂/¹⁹.

7.1.5. Przykłady hetyckie:

e-ep-zi = [ēpt³i] „chwytą” < pie. *h₁éh₁p-ti, 3 pl. *appanzi*. Por. wed. *āpa* „dosięgnął, osiągnął”, stłac. *apiō*, -ere „przywiązywać”, łac. *apiscor* „osiągnąć, otrzymać, dostąpić”, pf. *co-ēp-i* „zacząłem”.

te-e-zi = [dēt³i] „mówi” < pie. *d^héh₁-ti.

sēli- „kupa ziarna” < *séh₁-li-, drw. od pie. *seh₁- „rzucac, siać, sadzić”. Por. lit. *sėti* „siać”, *paselýs* „posiew”.

pāhhur, obl. *pah-wén*- „ogień” < pie. *péh₂-ur, obl. *ph₂-uén-. Por. toch. B *pūwar* „ogień” < *puh₂ōr.

lāman „imię”: forma zdysymilowana z *nāman < pie. *h₁néh₃-m₃. Por. łac. *nōmen*, wed. *nāma*, orm. *anun*. W jęz. greckim *ενωμα „imię” zostało zastąpione formą na st. zanikowym: ὄνομα z *ēvoμα < *h₁^onh₃^oma < pie. *h₁nh₃-m₃.

pāsi „wypija tyk” < pie. *peh₃-s-. Por. wed. *āpāt* „wypił”.

7.1.6. Wzdłużenie w pozycji *e-HC dotyczy również samogłoski augmentu i samogłoski reduplikacji, mianowicie wówczas, gdy przystępowały one do pierwiastka zaczynającego się od zbitki *HC-. Por. w wedyckim:

āyan 3 pl. ipf. „szli” < *aH.₁ant z *a-H₁-ant < pie. *é-h₁i-ent (gr. ἦτε, ἦεν). N.B. Odmienne jest źródło ā- w 1 sg. *āyam* „szedłem”, zob. § 5.1.

āyunak ipf. „zaprzągał” z *aH.₁u.nakt < pie. *é-H₁uneg-t (pwk. *H₁ueg-). Por. gr. refleks ζ- < *H₁- w ζυγόν „jarzmo” (Rix 1976, 70) wobec i- w wed. *yugām*, łac. *iugum*, goc. *juk*.

āvidhyat ipf. „zranił, trafił, ugodził” < pie. *é-h₂uid^h-je-t. Por. prs. *vidhyati*. Pwk. *h₂uijed^h-.

ānat aor. „osiągnął, dostał” z *aH.našt < pie. *é-h₂nek-t.

ānāša pf. „osiągnął” < *HaH.na.ša < pie. *h₂e-h₂nók-e (SO do *h₂nek-). Por. *dadāša* „złożył hold” < *de-dók-e (wewnętrzne ā- w obu wypadkach wzdłużone zgodnie z prawem Brugmanna).

āhūr pf. „mówią”, aw. *ādarā* < pie. *Hé-Hd^h-r (por. ślad *d^h w 2 sg. *āt-tha*). Pwk. *Hed^h- „powiedzieć, mówić”. N.B. Inne jest źródło ā- w 3 sg. *āha* „mówi”, zob. § 5.1.

jāgāra pf. „jest obudzony, czuwa” < *geH.go.re < pie. *h₁ge-h₁gor-e (*gā* zgodnie z prawem Brugmanna). Pwk. *h₁ger-. — Grecki odpowiednik tej formy, ἐγρήγορε

¹⁹ Odmienne jest traktowanie prototypu ie. w gr. hom. κάρηνα pl. „głowy, wierzchołki” < *karāna < *karasna < pie. *[k^hrh₂sn.h₂ʰ] < */k^hrh₂sn-h₂/, zob. Rix 1976, 73 oraz niżej § 8.3.1.

„jest obudzony, czuwa”, ma wtórne γρ. Pochodzi z przekształcenia *έγῆ-γop-ε według aor. έ-γp-ετο „obudził się”.

7.1.6.1. Z języka łacińskiego por.

ēdī „zjadłem, pożałem” < *ēdai < *HeH.dHai < pie. h₁e-h₁d-h₂e₁, pf. do *edō*, -ere < *h₁ed-.

ēmī „kupiłem” < *ēmai < *HeHmai < *h₁e-h₁m-h₂e₁, pf. do *emō*, -ere < *h₁em-.

co-ēpī „zacząłem” < *ēpai < *HeH.pHai < pie. *h₁e-h₁p-h₂e₁. SE h₁ep-, por. het. *ēpzi* „chwyta”, wed. *ápat* aor. „dosięgnął, osiągnął” < *a.a.pat < *a.Ha.pat < *é-h₁ep-e-t.

Por. też długości pochodzące z sekwencji *o-HC (§ 7.2.5) oraz *i-HC (§ 7.3.7).

7.1.7. W języku staroindyjskim a pochodzące z wokalizacji pie. *ṇ, *ṁ ulega wzdłużeniu po zaniku sąsiadującej z nimi laryngalnej, por.

ásat „nie będący” < *aH.sat (morfemowo: *a-Hs-at-) < pie. *ṇ-h₁s-ṇt-, złożenie z negacją *n(e). Pwk. *h₁es-, por. gr. έστῖ, wed. *ásti* § 2.1.

āti- f. „kaczka” < *HaH.ti- < pie. *h₂ṇh₂-ti-. SP lit. *ántis*, -ies ts. < *ān.ti- < *h₂énh₂-ti-, łac. *anat-/anit-* < *HanHt-.

yātar- f. „żona brata męża” < pie. *H₁nh₂-ter. por. Stlit. *jentē* ts. < *jēnter-, cs. *jetry*, stol. *jätrew*.

sākām adv. „razem, naraz, jednocześnie” < *saH.kam < pie. cps. *sm₁-h₃k^u-ó-. Człon I stanowi SZ do *sám* „zarazem; z, wraz” < *sem, człon II jak w *prátikam* § 7.3.6.

vāmá- „kochany” < *u₁aH.ma- < pie. *u₁ṇH-mó-. SE-C het. *wenzi* „spółkuje” < pie. *u₁énh₂-ti, SE-V wed. *vánate* „kocha, lubi” < pie. *u₁énH-e-toj.

7.2. Laryngalna po samogłosce o a przed spółgłoską: *oHC

Fonemy	Allofony	Po zaniku lrg.
*/oh ₁ C/	> *[oh ₁ C]	> /ōC/
*/oh ₂ C/	> *[oh ₂ C]	> /ōC/
*/oh ₃ C/	> *[oh ₃ C]	> /ōC/

Spółgłoski laryngalne stojące w pozycji po o apofonicznym i przed spółgłoską nie wywierają żadnego wpływu asymilacyjnego na samogłoskę o. W każdym z trzech wypadków zanik laryngalnej pociąga za sobą ten sam skutek: pojawienie się wzdłużonej samogłoski /ō/. Można tu mówić o neutralizacji różnicy między /h₁/, /h₂/ i /h₃/.

7.2.1. Sekwencja *-oH- wewnątrz wyrazu:

gr. θωμός „kupa” < *t^hōmo- < pie. *d^hoh₁-mo- (goc. *doms* „osąd, wyrok”). SE *d^heh₁- „kłaść, stawić”, gr. τίθημι „kładać”²⁰.

gr. έρωτάω „pytam, wypytuję”, vb. denom. od *erōtā- < *H^croHtaH- < pie. *h₁roh₁-teh₂- „ten, kto wypytuje” (por. έπέω „pytam” < *h₁ṛh₁-je-).

gr. φωνή „głos” < *p^hōnā < pie. *b^hoh₂-neh₂-. SE *b^heh₂- „mówić”, gr. dor. φᾱμί „mówię” (klas. φημί), łac. *fāri* „mówić”, wed. *bhāti* „świeci” < *b^hah₂ti < pie. *b^heh₂-ti (§ 7.1).

gr. βώμος „stopień, podwyższenie; ołtarz” < *g^uōmo- < pie. *g^uoh₂-mo-. SE *g^ueh₂- „pójść”, gr. έβη „poszedł, wyruszył”, *ágāt* ts. < pie. *e-g^ueh₂-t, por. łot. *gāju* „poszedłem” (§ 7.1).

²⁰ Część badaczy rekonstruuje atematyczne prs. reduplikowane z alternacją SO :: SZ: wed. *dádhati* „kładzie, stawia” < pie. *d^hé-d^hoh₁-ti, 3 pl. wed. *dádhati* < pie. *d^hé-d^hṇti, por. LIV² 136.

gr. κῶπη „uchwyt, rękojeść, trzonek, korba” < *kōpā < pie. *koh₂p-eh₂. SE *keh₂p-. SZ *kh₂p-: łac. *capiō* „ująć, chwycić, zabrać”, goc. *haffan* „podnieść”, gr. κᾰπτω „łapczywie tykać” (§ 8.2.2).

gr. δῶρον „dar” < pie. *doh₃-ro- (por. scs. *darū*, z psł. zmianą *ō* > *ā*). SE *deh₃- „dać”, gr. δίδωμι „daję”, lit. *dūodu* ts. (§ 7.1).

łac. *flōrus* „kwitnący” < pie. *b^hloh₃-ro- (obok tego SZ *flāuus* „żółty, płowy” < pie. *b^h!h₃-uō-).

łac. *pōculum*, -ī n. „naczynie do picia, kubek; napój; uczta” < *pōklom < *pōtlom < pie. *poh₃-tlo-. Pwk. *peh₃- „pić”, por. gr. πῶθι „pij!” (§ 7.1). SZ wed. *píbatī* „pije”, łac. *bibit* ts. < *pibeti < pie. *pi-ph₃-e-ti.

wed. *dhānās* f.pl. „prażone ziarno zbożowe, ziarno siewne” < pie. *d^hoH-neh₂-. Por. lit. *duona* „chleb”, łot. *duōna* „kromka chleba” < *dō-nā-.

wed. *rarādha* pf. „powiodło mu się, udało się”, goc. -*rairop* „postarał się” < pie. *re-rōh₁d^h-e. SE *reh₁d-, por. wed. *rādhati* coni. „doprowadzi do skutku, dokona” (§ 7.1).

goc. *hōf* pf. „podniósł” < pie. *(ke)koh₂p-, pf. do *haffan* „podnieść”. Zob. wyżej gr. κῶπη.

goc. -*rairop* zob. wyżej wed. *rarādha*.

N.B. Przy pierwiastkach zakończonych na -h₃ nie sposób odróżnić apofoniczny stopień *e* od stopnia *o*. Zob. wyżej refleks δῶ- tak w SE δίδωμι, jak i w derywacie na SO δῶρον. Por. też refleks πῶ- w SE πῶνω „piję” i w SO πῶμα „napój” od pwk. *peh₃- „pić” (wed. *āpāt* „wypił”).

7.2.2. Przykłady hetyckie:

parās = [prās] „powietrze” < pie. *proh₁-s. SE *preh₁- „dać, dmuchać, niecić ogień”, gr. πύμπρημι „spalić, zniszczyć ogniem, rozdać, powodować wzdęcie”, aor. ἔ-πρη-σα (§ 7.1), SZ het. *parāi* „dmucha”.

wāgi „kaśa” < pie. *uōh₂g-e. Por. gr. ἔαγα pf. „jestem rozbity”, zam. *éōga z *ue-uōg-a. Pwk. *ueh₂g- „złamać, rozbić”.

7.2.3. Sekwencja *-oH- w sufiksie:

*-oh₂-: sufiks nominalny na SO w wyrazie pie. *pént-oh₂-s. Pozycja antekonsonantyczna w nom. sg.: aw. *pantā* „droga” < *pantāz, wed. *pānthās* „droga, ścieżka, szlak” (zam. *pānt-ā-s). — Pozycja antewokaliczna w acc. sg.: aw. *pantqm*, wed. *pānt-hām* (zam. *pantām) < iir. *panta.am < pie. *pent-oh₂-m. Sufiks na SZ: pie. *pnt-h₂-ós > wed. *path-ās*, aw. *paθō* (o zmianie pie. *th₂-V w iir. t^h-V zob. § 6).

7.2.4. Sekwencja *-oH na końcu wyrazu:

łac. *prō* praep. „przed, wobec; na rzecz, na korzyść, dla” < pie. *pro-h₁, prawdopodobnie skostniała forma instr. sg. do *prō.

łac. człon złożeniowy -dō-: *dōnec* adv. „tak długo aż, dopóki”, *quandō* adv. „kiedy”, < pie. *do-h₁, skostniała forma instr. sg. do *dō (por. *dē* obok *dē* § 7.1.4). Odpowiednik germański: ags. *tō*, stang. *tō* praep. „do”, stwn. *zuo*, *zua*, *zō*, niem. *zu* ts.

gr. ἄμφω „obaj, obydwaj”, łac. *ambō* „obaj razem; jeden i drugi z osobna” < pie. *h₂emb^hoH. Obok tego lit. *abū* m. „obaj, oba” < pb. *abuo, scs. *oba* m. „oba” z pbsł. *abō < pie. *h₂eb^hoH.

gr. ἐγώ „ja”, łac. *egō* < *egō* < pie. *h₁eg^h-oH.

wed. *dvā* „dwa” < *duō < pie. *duo-h₁ (końcówka dualis). Odpowiada pgr. *d(ū)ō w cps. gr. δώ-δεκα „dwanaście”. Obok tego postać dwuzgłoskowa: wed. *duvā*, scs. *dūva*, gr. hom. δύω, łac. *dūō* z *duūō, < pie. *duuo-h₁ „dwa” (końcówka dualis). Skró-

cenie w lit. *dù* m. „dwa”, por. łot. gw. *duo* ts. (*duotiek* „dwa razy tyle”, *abu duo* „obydwaj”).

*-oh₂, końcówka 1 osoby sg. tematycznego praesens, np. pie. *b^her-o-h₂ > *b^herō > gr. φέρω „niosę”, łac. *ferō* ts. (skrócenie lit. *-uo > -u, np. *nešù* „niosę”, *beriù* „rozsypuję”).

7.2.5. Wzdłużenie w pozycji *-o-HC reprezentują również pewne wyrazy złożone, których I człon kończył się na samogłoskę *-o-, zaś II człon zaczynał od zbitki spółgłoskowej *HC-. Przykłady pochodzą głównie z języka wedyckiego, por.

amitrāyúdh- „zwalczający wrogów” < *amitra-H₁ud^h-, por. *yúdhya* „walczy”, *yudh-* f. „walka”. II człon do pwk. *H₁eu^h-, por. lit. *jundù*, *jùsti* „poruszyć się”, SO wed. *yodháyati* „każe walczyć” :: łac. *iubeō* „rozkazać, zarządzić, polecić”, lit. *sujáudinti* „rozczulić, wzruszyć”.

dirgháyu- „długowieczny” < *dirHg^há-H₁u- < *d₁h₁g^hó-h₂ju-. II człon do pwk. *h₂e₁-, por. łac. *aeuum* „przeciąg czasu, wieczność, wiek”.

gartārúh- „wstępujący na rydwan” < *garta-Hrudh- < *-h₁lud^h-. II człon do pwk. *h₁leu^h-, „powstać, wyrosnąć”, por. gr. ἐλευθερός „wolny urodzony” oraz długość w wed. *vīrúdh-* § 7.3.6.

viśvánara- (epitet Savitara) < *viśva-Hnar-a-. II człon z pie. *h₂ner- (§ 8.1.2), por. niżej aw. *kamnānar-* oraz *sūnára-* § 7.3.6.

viśvāvasu- „wszelkie dobro posiadający” < *uiśva-Hyasu-. II człon *vasu-* n. „dobro, majątek, bogactwo” < pie. *h₁uésu-. Por. długość w *purūvasu-* § 7.3.6.

Z irańskiego por.

aw. *kamnānar-* „mający niewielu ludzi, z niewieloma ludźmi” < *kam.naH.nar-. II człon pie. *-h₂ner-, wed. *nar-* m. „mężczyzna”. Por. *a-* w gr. ἀνήρ „mężczyzna”, jak też długość w wed. *sūnára-* § 7.3.6.

staroperska nazwa osobowa *Ariyāramna-* < *ariya-Hramna-. II człon do pie. *h₁rem- „uspokoić się, spocząć”, por. gr. ἡρέμα adv. „łagodnie, delikatnie, ostrożnie”, wed. *rámate* „uspokaja się”, SZ lit. *nurìmti* „uspokoić się”.

7.2.6. Gdy chodzi o apofoniczny stopień *o*, to w konsekwencji zmian kontekstowych zaszłych w obrębie stopnia *e* realizuje się on w języku greckim w trzech stosunkach:

ō :: *ē*, np. θωμός :: τίθημι

ō :: *ā*, np. φωνή :: φᾶμι

ō :: *ō*, np. δῶρον :: διδωμι.

Por. w § 3.4 trojakié zróżnicowanie stopnia *e* w morfemach z krótkim *e* pierwiastkowym.

7.3. Laryngalna po samogłoskach *i*, *u* a przed spółgłoską: *iHC, *uHC

Również w pozycji po samogłoskach wysokich *i*, *u* spółgłoski laryngalne nie przejawiają żadnego wpływu asymilacyjnego. Ich zanik pociąga za sobą wzdłużenie zastępcze i fonologizację samogłosek długich /ī, ū/.

7.3.1. Sekwencja *-iH- wewnątrz wyrazu:

wed. *nītá-* „prowadzony” < pie. *niH-tó-. SE *náyati* „prowadzi” < pie. *néiH-e-ti.

wed. *prītá-* „przyjaźnie usposobiony” < pie. *prih₂-tó-. Pwk. *preih₂- „cieszyć się, być zadowolonym”. Por. SZ wed. *prīṇāti* „cieszy się”, starsze *prīṇāti* < *pri-né-h₂-ti.

łac. *mīlia* pl. „tysiące, niezliczeni” < pie. *smih₂-g^hsl-ih₂ (II człon do *g^heslo- „garść”).

łac. *uīrēs*, -ium pl. „siły fizyczne, siły wojenne, wojsko; zdolności” < pie. **uiH-s-es* (nom. sg. *uīs*, acc. *uīm* „siła, moc”). SP **ueiH-es-*: wed. *vāyas-* n. „siła, siła życiowa, popęd”.

łac. *uīrus*, -ī n. „kleista ciecz, trucizna” < pie. **uiHs-o-*. Odpowiednik gr. *iós* m. „jad węża” < **uiHos* < **uisos*. Niejasna jest krótkość w wed. *viśá-* n. „trucizna” wobec aw. *viša-* n. ts.

łac. *uiuus* „żywy, żyjący, przy życiu” < *(g)*uiuos* < pie. **g^uih₃-uó-*, por. lit. *gyvas*, wed. *jīvāh*. Pwk. **g^uieh₃-*, por. gr. ζῶω „żyć” (**d̥iōiō* < **g^uiō-iō*).

7.3.2. Sekwencja *-iH- w sufiksie:

*-ih₁-C, allomorf słaby optatiwu atematycznego: łac. *sītis* 2 pl. „obyście byli” ⇐ pie. **h₁s-ih₁-te* (obok wed. *syūh* 3 pl. „oby byli” < pie. **h₁s-ih₁-ur*). Por. SE *-ieh₁-, łac. *siem*, *siēs*, *sied* „obym był” itd., wed. *syām*, *syāh*, *syāt* ts.

7.3.3. Sekwencja *-iH- na końcu wyrazu:

łac. *quī* adv. „jak, dlaczego, przez co, skąd”, *quicum* „z kim” — skostniała forma instr. sg. pie. **k^ui-h₂*. Por. *quis*, *quid* „kto, co”.

łac. *trī-gintā*, zob. niżej wed. *trī*.

łac. *uīgintī* „dwadzieścia” < **ui-kent-ī* < pie. **duih₁-dkmt-ih₁*, właśc. „dwie dziesiątki” (z końcówką dualis). Por. zanik lrg. na końcu wyrazu: gr. dor. *ῥίκατι*, joń.-att. *εἴκοσι*, wed. *viṃśati-*, aw. *višaiti*, stir. *fiche*, toch. A *wiki*, B *ikām*.

wed. *devī* „bogini” < pie. **dēuih₂*, *vrkīh* „wilczyca” < pie. **u^lk^uih₂* (acc. sg. *devīm*, *vrkīm*); lit. *marti* „synowa” < pie. **morth₂*, goc. *bandi* „pęto” < pie. **b^hond^hih₂*. Są to formy żeńskie, które wyderywowano od osnów męskich sufiksem przynależności *-ih₂-.

wed. *trī*, aw. *θrī*, scs. *tri* n. „trzy” < pie. **tri-h₁*²¹. Do tego w I członie złożenia: łac. *trī-gintā* „trzydzieści” (z **trīkentā* < pie. **trih₁-kmt-h₂*, § 8.3), lit. *trý-lika* „trzyście”²².

scs. *rabyni* „niewolnica” — z sufiksem mocy *-nih₂ do *rabū* „niewolnik”. Por. stlit. *viēš-patni* „pani” (do *viēš-patis*) < pie. **pot-nih₂*. Inne traktowanie *-nih₂ w gr. *πότνια* „pani” (do *πόσις* „pan”).

lit. *dvi* *akì* nom.-acc. du. „dwoje oczu” :: scs. *oči* ts. < **okī* < **HokiH* < pie. **h₃ok^u-ih₁*. Por. -ī w wed. *akṣī* „dwoje oczu” (toch. B *eś* ts.). Paralelna końcówka -ū < *-u-h₁ w lit. *sūnu* (skrótowiec), scs. *syny*, wed. *śātrū* § 7.3.5.1.

scs. *kosti* nom.-acc. du. „dwie kości” < pie. **kosti-h₁*.

7.3.4. Sekwencja *-uH- wewnątrz wyrazu:

wed. *bhūyāt* opt. „niech się stanie” < pie. **b^huh₂-iéh₁-t*. Pwk. **b^hueh₂-* „być, istnieć”. Por. lit. *būti* „być” (zmiana *ū* > *y*; scs. *byti*).

wed. *pūtā-* „oczyszczony” < **puH-tó-*. Pwk. **peuH-C*: wed. *pāvi-tum* „czyścić”, **peuH-V*: wed. *pāvate* „staje się czysty, klaruje się”.

wed. *sūnūh* „syn”, lit. *sūnūs* ts. < pie. **suH-nu-* (skrótowiec *ū*: goc. *sūnus*) :: wed. *sūte* „rodzi” < pie. **suH-toi*. Pwk. **seuH-* „rodzić”, por. aw. *hunāmi* „rodzę” < **su-né-H-mi*. — łac. *sūs*, *suis* m.f. „wieprz, świnia” < pie. **suH-s* „maciora”.

²¹ Refleksy gr. *τρία*, łac. *tria* wywodzą się z pie. **tri-h₂*, zob. Rix 1976, 156.

²² Fonem *-h₁ jest końcówką nom.-acc. pl. rodzaju nijakiego, którą dołączono do leksemu **tri-*, znanego z jednej strony z paradygmatu fleksyjnego, por. loc. pl.: wed. *trīsū*, stlit. *trīsū* „we trzech”, scs. *trixū*; dat. pl. stlit. *trimus*, scs. *trīmū*, wed. *tribhyāh*; instr. pl.: lit. *trimis*, stlit. *trīmi*, wed. *tribhih*, z drugiej strony z kompozycji, por. np. łac. *tridens* :: lit. *tridañtis* „trójząb”, łac. *tripēs*, gr. *τρίπους*, wed. *tripād-* „trójnóg” :: lit. *trikojis* „trójnóg” (do *kója* „noga”).

wed. *śūla-* m.n. „dzida, włócznia, rozeń” < pie. *kuH-ló-. Pwk. *keuH- „ciskać, miotać”, por. łot. *šāūt* „szybko sunąć, uderzać”.

wed. *ūná-* „wadliwy, niezupełny, za mały” < pie. *uh₂-nó-. Pwk. *ueh₂- „słabnąć”, por. łac. *uānus* „próżny, czczy”, wed. *nir-vāṇa-* „uspokojony”.

wed. *yūne* dat. sg., *yūnas* gen. sg. < pie. *h₂iu-Hn-éj-, -és — formy słabe do *yúvan-* „młody” < *iu.uan- < pie. *h₂iu-Hén- (u w hiacie lrg., zob. § 5.3.2).

gr. ὀφφῶς f. „brew”, wed. *bhrūs* f. ts. < pie. *h₃b^hruH-C (zob. § 5.3.2 o -u.ū- w formach gen. sg.).

gr. θῦμός zob. łac. *fūmus*.

łac. *fūmus* „dym, para, wyziew, opar”, wed. *dhūmah*, lit. *dūmai*, scs. *dymū* „dym” i ze zmienionym znaczeniem gr. θῦμός m. „dech, oddech, energia życiowa; siła; serce, duch, dusza, umysł, wola, usposobienie” < pie. *d^huh₂-mó-²³.

łac. *mūs*, *mūris* m. „mysz”, gr. μῦς, wed. *mūṣ-* m.f. „mysz, szczur”, scs. *myšī* f. „mysz”, stwn. *mūs* „Maus” < pie. *muHs-.

łac. *pūrus* „czysty, oczyszczony; etycznie dobry, uczciwy” < pie. *puH-ró- (zob. wyżej wed. *pūtá-*).

stisl. *prúðr* f. „siła, moc” < pie. *truh₁-tí- (pwk. *treh₁u- „karmić, rościć”).

7.3.5. Sekwencja *-uH na końcu wyrazu:

aw. *tū* „ty”, łac. *tū*, stir. *tū*, stisl. *pū*, goc. *pu*, scs. *ty*, orm. *dow* [du] < pie. *tuH. Wtórne skrócenie *-ū w lit. *tū*. Zanik lrg. w gr. σύ, dor. τύ „ty” (w przeciwieństwie do hom. τύνη). Por. SZ-V: wed. *tuvám*, toch. B *tuve* < *tuH-óm (§ 5.3.2).

het. *āssū* nom.-acc. pl. „dobra, posiadłości” < pie. *h₁ós-uh₂.

7.3.5.1. Końcówka:

lit. *dù sūnu* nom.-acc. du. „dwaj synowie” z plit. *sūnū, scs. *syny* ts., wed. *śátrū* „dwaj wrogowie” < pie. *-u-h₁ (por. końcówkę *-i-h₁ w typie lit. *akì*, scs. *oči* § 7.3.3).

7.3.6. Samogłoski długie *ī*, *ū* są produktem wydłużenia zastępczego również w pewnych złożeniach wedyckich, których człon końcowy zaczynał się od zbitki spółgłoskowej *HC-, np.

dvīpá- n. „wyspa, łacha na rzece” < *dviH.pa- < pie. *dvi-h₂p-ó-. Znacz. etym. „mający wodę po obu stronach”. II człon -pa- z pie. *h₂p-ó-, co jest formą SZ do *h₂ep- „woda, prąd wody”.

prátikam n. „wierzch, wygląd zewnętrzny, powierzchowność” < *pratiH.kam < *proti-h₃k^u-ó-. II człon -k-, na SZ do pie. *h₃ek^u- „oko, wzrok”, por. gr. ὄψ, ὀπός f. „oko, twarz”.

pratīpám adv. „pod prąd; (na)przeciw, z powrotem” < *pra.tiH.pa- < *proti-h₂p-ó- dosł. „przeciw wodzie”. Por. *dvīpá-*, *anūpá-*.

vīrúdh- f. „roślina” < *viH.rud^h- < pie. *vi-h₁lúd^h-. II człon ma formę SZ do pie. *h₁leud^h- „powstać, wyrosnąć”, por. *gartārúh-* § 7.2.5.

anūpá- m. „bagna, błota; wybrzeże” < *a.nuH.pa- < pie. *anu-h₂p-ó-, dosł. „wzdłuż wody”. Por. wyżej *dvīpá-*, *pratīpám*.

purūvasu- „mający duży majątek” < *pu.ruH.ūa.su-. II człon *vasu-* n. „dobro, majątek, bogactwo” < pie. *h₁uésu-. Por. długość w *viśvā-vasu-* § 7.2.5.

²³ Por. het. *tuhhae-* „dyszeć, ziajać”. gr. θύω 1. „spalić coś na ofiarę, zabić na ofiarę”, 2. „wrzeć, szaleć, gorąco pragnąć”. Pwk. pie. *d^hueh₂- „dyszeć; dymić się”. Por. nomen het. *antuwahhas* „człowiek” < pie. *en-d^hueH₂-os-. dosł. „mający w sobie tchnienie” (Rieken 1999, 191).

sūmāya- „ładnie urządzony, dobrze przygotowany” < *HsuH.ma.ya- < pie. *h₁su-Hmej-o-. I człon *h₁s-ú- „dobry, ładny” jak gr. εὖ- < *ehu- (§ 8.1.1). II człon *Hmej-, por. wed. *may-* „umacniać, wznosić, budować”.

sūnāra- „odznaczący się siłą życiową, dorodny, piękny” (stpers. *ūnara-*) < *HsuH.na.ra- < pie. *h₁su-h₂ner-o-. II człon pie. *h₂ner- „siła”, por. wed. *nar-* m., gr. ἀνὴρ „mężczyzna” (§ 8.1.2) oraz długość w aw. *kamnānar-* § 7.2.5.

7.3.7. Wzdłużenie samogłoski *-i- następowało także w morfemie reduplikacji, mianowicie gdy ten przystępował do pierwiastka zaczynającego się od *HC-. Por.

wed. *ījate* „pędzi sobie, gna sobie” < *HiH.ja.taṭ < pie. *h₂i-h₂g-e-toj. Por. SE *ājati* „pędzi” < pie. *h₂ég-e-ti (gr. ἄγω § 2.1).

wed. *īksate* „spozstrzega, zauważa” < *HiH.ksa.taṭ < pie. *h₃i-h₃kʷ-sé-toj. Por. SE *h₃ekʷ- w gr. ὄψομαι „ujrzeć”.

gr. ἵημι „posyłam, ciskam, rzucam”. *hī-ē-mi powstało przez metatezę *h* z pgr. *ī-hē-mi < *ī-īē-mi < pie. *Hi-Hīéh₁-mi. Pwk. *Hīeh₁- „rzucać, ciskać”, por. het. *pi-yezzi* „wysyła, posyła”. Co do metatezy *h* por. iepós § 8.2.2.

łac. *icō* „trafiam, ranię” < pie. *h₂i-h₂ik-é-. SE *h₂ejk- „przebić czym”, por. gr. αἰχμή „spiszowy grot włóczni”, lit. *iēšmas* „rozeń” (z *aišmas).

Por. wzdłużenie w pozycji *e-HC § 7.1.6 i *o-HC § 7.2.5.

7.3.8. W pewnych wypadkach samogłoski *ī*, *ū* wywodzą się z sekwencji /iHC/, /uHC/ powstałych wtórnie, mianowicie na skutek metatezy spółgłoski lrg. w sąsiedztwie „pólsamogłosek” *i*, *u*. Schematycznie: 1. /CHi/ > [CiH] > [Cī], 2. /CHu/ > [CuH] > [Cū].

7.3.9. Do pwk. prymarnego *seh₂- „wiązać, pętać” utworzono formację na SZ i z sufiksem -ie-: *sh₂-ie-, por. wed. *syāti* prs. „wiąże”. W pewnym momencie to praesens na -ie- ulega reinterpretacji jako praesens na -e-, *sh₂i-e-. Z tą chwilą powstaje neopwk. *sh₂i- (asylabiczny), który drogą metatezy *h₂* przybiera formę sylabiczną *sih₂- (por. wed. *sināti* „pęta nogi” < *si-né-h₂-ti jako prs. do *sih₂-). Teraz neopwk. *sih₂- staje się ośrodkiem nowego gniazda apofonicznego: 1. przez insercję *e* do *sih₂- tworzy się nowy SP *seih₂- (por. wed. *setár-* „kto pęta nogi”, aw. *āhōiṭha-* „pętanie nóg” < *seih₂-C-, lit. *sejū* „wiąże” < *seih₂-e- jako prs. do *siēti*), 2. *sih₂- staje w opozycji do nowego SP *seih₂- i uniezależnia się od starej opozycji *seh₂- :: *sh₂- (wed. *áva*, *vī sāt* „uwalnia, wyprzęga” < *seh₂-, *sitá-* „związany”, *višitá-* „uwolniony z więzów” < *sh₂-tó-).

7.3.10. Dla wyjaśnienia takich form, jak wed. *pītá-* „wypity; który wypił”, gr. πῖθι „pij” i scs. *piti* „pić” trzeba wychodzić od neopwk. *pī- < *pih₃-, wywodzącego się przez metatezę z *ph₃i-, to z metanalizy praesens *ph₃-ie- (albo *peh₃-ie-, por. wed. *pāy-āya-ti* caus. „poi”). Pwk. elementarny *peh₃- „pić” > *pō-, wed. *pā-*: prs. *pāti*, aor. *ápāt*, ipv. *pāhi*. — Podobnie dla wytłumaczenia wed. *gītá-* „śpiewany, opiewany” przyjmujemy praformę *g^(u)iH-tó-, gdzie pierwiastek w SZ wywodzi się przez metatezę *H* z *g^(u)Hi-. Odpowiednim SE było *g^(u)eH₁-, tj. neopwk. *g^(u)eH₁-, który wyabstrahowano z formacji prs. na *-ie-: *gā-ya-ti* „śpiewa”, por. strus. *gaju*, *gajetū* „kracze”. Pierwiastkiem elementarnym było tu pie. *g^(u)eH-, jak w wed. *gāti* „śpiewa”, *gātú-* „śpiew”, *gathá-* m. „pieśń” (aw. *gāthā* ts.), *udgātár-* m. „główny kapłan, który śpiewa Sāman”.

7.3.11. Różnica iloczasu *ū* :: *u* dzieląca greckie formy nom. sg. πῦρ „ogień” i gen. sg. πυρός została wywołana metatezą spółgłoski lrg. w formie nom. sg.: *ph₂-ur > *puh₂r

> *pūr (por. gen. sg. *ph₂-ur-ós > ρυρός; z innym sufiksem: *ph₂-un-V > goc. *funins*). Paradigmat wyjściowy miał postać *peh₂-ur :: gen. sg. *ph₂-uēn-s, por. het. *pahhur*, *pahhuenas* „ogień”.

7.3.12. łot. *grūts* „ciężki, trudny, mozolny”, łac. *brūtus* „ciężki, ociężały, tępy, głupi” < ie. *g^uruh₂-tó- powstały w następstwie metatezy *h₂ w praformie *g^urh₂u-tó-. Chodzi tu o derywat od adi. *g^urh₂-ū- „ciężki”, por. wed. *gurū-*, gr. βαρύς ts. — SE *g^ureh₂:- wed. *grávan-* „kamień do tłoczenia somy”.

7.3.13. Jak z tego widać, laryngalna należała w sekwencjach wyjściowych do pierwiastka, natomiast „półsamogłoski” *i*, *u* były składnikami morfemów sufiksalnych (-*ie*-, -*uer*-, -*u*-). W następstwie metatezy to, co było sufiksem, stało się składnikiem (neo)pierwiastka.

7.3.14. Osobliwa jest metateza związana z formami wed. *mívatī* „sunie, napiera” i *sívyati* „szyje”. Przykład *mívatī* opiewa na metatezę lrg. w pozycji antewokalicznej: *mih₁u-e-ti z *m_iuh₁-e-ti. Por. toch. AB *musk-* „znikać, ginąć, przepadać” < *m_iuh₁-ské-. SE het. *mausta* „upadasz” < *m_ieu_h1-s-, SO łac. *moueō* „wprawiać w ruch” < *m_iou_h1-éje-. — Z kolei *sívyati* zawdzięcza swą długość metatezie *H* w pozycji przed sufiksem: *siHu₁-ié-ti < *s_iuH₁-ié-ti. Ponieważ tym sufiksem jest -*i*-, więc nasuwa się przypuszczenie, że metateza była procesem dysymilującym sekwencję *i-i* w *i-i*. Por. zanik *i* w łac. *sūō* „szyje” < *su_uō < *s_iu_uō < pie. *s_iuH₁-o-h₂ (wobec lit. *siuvù* § 5.3.2).

7.4. Laryngalna po resonancie a przed spółgłoską (RH-C)

Chodzi tutaj o to, co młodogramatycy nazywali refleksami „długich sonantów zgłoskotwórczych” *ī, *Ī, *ñ, *ṁ. Długa samogłoska, która towarzyszy resonantowi w epoce historycznej, jest z pochodzenia samogłoską anaptyktyczną, wsuniętą pomiędzy *R* i *HC* i następnie wydłużoną przez kompensację przy zaniku antekonsonantycznej lrg. Język łaciński (oraz staroiryjski, tocharski) pokazuje tu jedną samogłoskę anaptyktyczną, natomiast język grecki zaświadcza anaptyksę w trzech barwach. Barwy te były uwarunkowane następującą spółgłoską laryngalną: *e* przy *h*₁, *a* przy *h*₂, *o* przy *h*₃. Por.

PIE	Anaptyksa łacińska	Anaptyksa grecka
*Rh ₁ -C	*R ^a h ₁ C > RāC	*R ^e h ₁ C > RēC
*Rh ₂ -C	*R ^a h ₂ C > RāC	*R ^a h ₂ C > RāC
*Rh ₃ -C	*R ^a h ₃ C > RāC	*R ^o h ₃ C > RōC

W odróżnieniu od tych języków refleksy litewskie pokazują anaptyksę (*i/u*) w pozycji przed grupą *RH(C)*. Por. lit. *iRC* z *īRC < *iRHC obok *ūRC* z *ūRC < *uRHC. Wydłużenie zastępcze dotyczy tu sylaby lekkiej z tautosylabycznym resonantem: *VR(C)*. Ta sylaba wywodzi się z prajęzykowej sylaby ciężkiej *VRH(C)* przez zanik *H*. — Anaptyksę *i* lub *u* przed grupą *RH(C)* stwierdza się również w staroindyjskim (*īRC/ūRC*) i germańskim (*urC*, *ulC*, *umC*, *unC*).

7.4.1. *Rh₁C:

łac. *rārus* „rzadki, niegęsty, cienki, rozproszony” < *raH.ro- < pie. *r_h1-ró-. — SE *reh₁-, por. scs. *rēdū-kū* „rzadki”, od prs. *reh₁-d^he- „rzednę, robię się rzadkim”.

gr. ῥήτός „umówiony” < *ureH.to- < pie. *ur_h1-tó-. — SE *uer_h1-, por. palajskie *wērti* „mówi”, gr. ἐπέω „powiem” obok εἶπω „mówię” (psł. *vīr_o, *vīrati, ros. *vru*, *vratb* „kłamać”).

gr. ὄρνϑ w πολύρρνϑ ep. „mający dużo owiec” < cps. *πολύ-φρνϑ. Człon II z ʰureHn̥ < pie. *urh₁-n-. Pie. *urh₁-en- :: SZ *urh₁-n-, por. gr. ὄρνϑ, ὄρνός m. „owca męska, baran, tryk”, wed. úran- m. „jagnię” < *ur.Han- (nom. sg. úrā, acc. sg. úraṇam).

gr. τρήμα n. „dziura, otwór” < *treH.ma < pie. *trh₁-mṇ. Por. lit. tirti „próbować, badać” < *tir-C. — SE *terh₁-, por. łac. terō „trzeć, rozcierać, gładzić, deptać”, gr. τέρετρον n. „wiertło, świder” < pie. *térh₁-tro-. Por. łac. terebra „wiertło” < *tera-brā- < pie. *térh₁-dʰr-V- (por. § 8.2.2).

łac. clārus „głośny, jasny” < *klaH.ro- < pie. *kļh₁-ró-; gr. κλητός „wezwany, zawołany” < *kleH.to- < pie. *kļh₁-tó-. — SE *kelh₁-, por. stwn. hel „głośny”, niem. hell „jasny”.

wed. pūrṇá- „pełny, napełniony” (*pūlna- < *pulH.na-), goc. fulls (*fulnaz), lit. pilnas ts. < pie. *pl̥h₁-nó-. N.B. Spodziewane łac. *plānus zostało zastąpione przez plēnus na skutek wyrównania do inf. (com)plēre „napełnić”. Dyferencjacja została wywołana konfliktem homonimicznym z plānus „równy”, zob. niżej § 7.4.2. — SE *pleh₁-, por. gr. πίμπλημι „napełniam”, z wtórną nazalizacją zam. *pí-plē-mi, aor. ἔπλησε „napełnił”, wed. aprās ts. < pie. *é-pleh₁-s-t.

łac. nātus „urodzony” < gnātus (por. cps. āgnātus „syn urodzony po śmierci ojca”, cōgnātus „pokrewny”, sb. „krewny”) < *gnaH.to- < pie. *gñh₁-tó-. Odpowiada wed. jātá- „urodzony”, goc. airpa-kunds „z ziemi zrodzony”. Por. gr. γνη- w (1) γνήσιος „z prawego łoża”, drw. od *γνη-τος „urodzony”, κασί-γνητος „rodzony, braterski, siostrzany” (znaczn. etym. „urodzony w małżeństwie”), (2) *γνησις < pie. *gñh₁-tí- „urodzenie”, co zostało zastąpione przez γένεσις f. „źródło życia, początek, pochodzenie, urodzenie”. Odpowiedniki: łac. nāti-ōn- „urodzenie; plemię, naród”, wed. jāti- f. „ród”. — SE *gēnh₁-: wed. jāni-man- „pochodzenie” < pie. *gēnh₁-men- (tu też łac. germen, zob. § 8.2.2); gr. γενέ-τορ, -τοπος „rodzić” < pie. *gēnh₁-tor- (tu też łac. genitor, zob. § 8.2.2).

7.4.2. *Rh₂C:

łac. crābrō, -ōnis m. „szerszeń” < *kraH.srōn- < *krh₂-s-r- + -ōn-. Por. lit. širšuō, acc. sg. širšenį < *širš-en- < *krh₂s-en-, stwn. hornuz, ang. hornet < *krh₂s-n-. — SE *kerh₂-, por. gr. κέρας n. „róg”, hom. gen.sg. κέραος.

łac. grānum n. „ziarno, nasienie” < *graH.no- < pie. *grh₂-nó-. Por. wed. jīrṇá- „zbutwiały, zwietrzały, stary”, lit. žirniai m. pl. „ziarno” ⇐ *žir-na-, goc. kaurn „ziarno, Korn”. — SE *gerh₂- „dojrzewać, starzeć się” (wed. jāranti „doprowadzają do starości”)²⁴.

łac. plānus „równy, płaski” < *plaH.no- < *pl̥h₂-nó-. Por. het. palhi- „szeroki, rozległy” < *pl̥h₂-í-. SE *pleh₂-: lit. plóti „klaskać w dłonie, spłaszcząć”, łot. plāt „poszerzać, robić cienkim”, lit. plonas „cienki – o tkaninie, wysoki – o głosie”, łot. plāns „płaski, równy” < pb. *plāna- < pie. *plēh₂-no-.

łac. lāna „wełna” < *laH.naH- (gr. λῆνος n. ts. < *lānos < *ulaH-C) < pie. *h₂ul̥h₁-néh₂-. Por. wed. ūrṇā- f., goc. wulla, lit. vilnos f.pl. „wełna”.

²⁴ Czasem łaciński refleks RāC jest dwuznaczny. W takim przykładzie, jak rādīx, -īcis f. „korzeń, podstawa, początek” :: gr. ῥάδιξ, -ίκος m. „gałąź, liść palmowy” (z *hrādīk- < *urād-īk-) pwk. rād- może być refleksem tak stopnia pełnego pie. *ure₂dʰ-, jak i stopnia zanikowego pie. *urh₂dʰ-. Stisl. rōt „korzeń” wskazuje na SP *ura₂dʰ- (Schrijver 1991, 183). — Tu też rāmus, -ī „gałązka, gałąź, konar; owoce; różga, pręt, członek męski” (suf. -m- lub -sm-), ⇒ drw. rāmenta, -ae „suche gałęzie, chrust”.

łac. *lātus* „niesiony, dźwigany” < *tlaH.to- < pie. *tʰh₂-tó-. Odpowiedniki: gr. dor. τλάτός, klas. τλητός „znoszący, znośny”, lit. *tiltas* „most” < *tilta-. — SE *telh₂-, por. gr. τελαμών § 7.5.

gr. dor. κματός „znużony” < *kmaH.to- < pie. *kph₂-tó-. Por. SZ-V κάματος, ἀκάμας § 7.5. — SE *kemh₂-, por. wed. *śamitār-* „ofiarnik” (§ 8.2), SO wed. *śamáyati* „łagodzi, uśmierza” z *komh₂-éje- (blokada prawa Brugmanna według § 10.7, punkt 7).

gr. dor. θνᾱτός „umarły” (klas. θνητός) < *tʰnaH.to- < pie. *dʰnh₂-tó-. Por. SZ-V: θάνατος § 7.5. SE *dʰenh₂-.

7.4.3. *Rh₃C:

gr. βρωτός „jadalny” < *broH.to- :: lit. *girtas* „pijany, upity”, wed. *gīrnáh* „połknięty” < pie. *gʷrʰh₃-tó-/nó-. — SE *gʷerh₃-, lit. *gérti* „pić” < *gēr-C.

łac. *strātus* „rozścielony, wygladzony” < *straH.to-, gr. στρωτός „rozpostarty” < *stroH.to- < pie. *strʰh₃-tó-. Por. lit. *stirta* „stos ułożony ze snopów zboża lub siana; rusztowanie z trzech żerdzi do suszenia siana, zboża, słomy, koniczyny”, drw. żeński do *stīr-ta- < pie. *strʰh₃-tó- „rozpostarty” (brak vb. *stirti). — Wed. *stīrná-* „rozesłany, rozścielony” < *stirH.na- < pie. *stʰrʰh₃-nó-. — łac. *strāmen*, -*minis* n. „podściółka, słoma”, στρωμα n. „posłanie” < pie. *stʰrʰh₃-mn-. — SE *sterh₃-, por. wed. *stārīman-* „ściółka”, scs. *prostrētū* „rozpostarl”, ros. *prosteréb* „rozpostrzeć”.

gr. χλωρός „zielonkawozółty, żółtawy; świeży, kwitnący, niedojrzały” < *kʰloH.ro- < pie. *gʰlʰh₃-ró-. Por. SZ-V: wed. *hīri*° „żółty, żółtawy” < *gʰlʰh₃-i-. — SE-C: lit. *žėlti* „(o roślinach) wschodzić, zielenić się, rosnać” < *gʰelʰh₃-C. SE-V: wed. *hāri-* „płowy, żółtawy; gniady” < *gʰelʰh₃-i- (§ 4.2).

wed. *mūrdhán-* n. „głowa, czaszka, czoło, wierzchołek” < *murH.dhan- < pie. *mlʰh₃dʰon-.

łac. *gnārus* zob. niżej gr. γνωτός.

gr. γνωτός „wiadomy, znany, (o osobach) znajomy”, ἄγνωτός „nieznany” < pgr. *gnoH.to-, lit. *pa-žintas* „poznany” < plit. *žinta-, z pie. *gñh₃-tó-. N.B. Wed. *jātá- zostało zastąpione przez SP *jñāta-* „znany” < *gñeh₃-. Podobnie łac. *nōtus* „znany, zwykły, sławny”, z *nō-* jak w *nōscō* „poznać, dowiedzieć się”, zamiast *nātus. — Łac. *gnārus* „znajomy, znany; znawca” < *gnaH.ro-, *īgnārus* „nieświadomy, niedoświadczony, nie obeznany z czym”, wed. *jārā-* m. „kochanek” (właściwie „znajomy”) < pie. *gñh₃-ró-.

wed. *sākām* adv. „razem, naraz, jednocześnie” < *saH.kam < pie. cps. *sm̥-h₃kʷ-ó- (§ 7.1.7).

7.4.4. *RHC:

łac. *grātus* „uczynny, przyjemny, miły” < *graH.to- < pie. *gʷrʰH-tó-. Por. *gūrtá-* „mile widziany” < *gurH.ta- (prs. *grñāti* „wita, sławi”), lit. *pagirtas* „pochwalony” (*giriū*, *girti* „chwalić”). — SE *gʷerH-: wed. *jārate* „śpiewa, opiewa, pozdrawia”, scs. *žrėti* (*žīrō*) „składać ofiarę”.

7.5. Dla porównania warto tu przytoczyć odmienne traktowanie połączenia *CRH-V*. Otóż w języku greckim było ono w pozycji przed samogłoską rozbijane anaptyksą *a*, która pojawiała się przed resonantem: *C-V-RH-V*. Por. w § 7.4 anaptyksę w pozycji po resonancie: *CR-V-H-C*. Przykłady:

ἐ-βαλ-ον „rzucili” < pie. *é-gʷlʰi-ent. SE βέλε-μνα „pociski” < *gʷélʰi-mn-h₂.

τάλ-αντα n.pl. „szale u wagi” < *tal.Han.ta < pie. *tʰlʰh₂-ént-. Por. SZ-C ἐτλᾶν „zważyłem” < *et.laHm < pie. *é-tʰlʰh₂-m. SE τελα-μών „skórzany rzemień (do zawieszania czegoś)” < pie. *telh₂-men-.

κάμ-ατος „znużony, zmęczony” < *kam.Ha.to- < pie. *k̥mh₂-etó-. — ἀκάμας „nieznużony, nieustający” < *-kam.Hant- < *k̥mh₂-ánt- < pie. *k̥mh₂-ént- (ptc. prs. act., przebarwienie jak w § 2). Por. SZ-C κμᾶτός § 7.4.2 (tam też o SE i SO).

ἐ-θαν-ον aor. „umarłem” *etʰan.Hom < *e-dʰnh₂-o-m. Por. SZ-C θνήσκω „umieram” < *tʰnā-skō < dʰnh₂-ske-. SE *dʰenh₂-.

θάν-ατος „śmierć” < *tʰan.Ha.tos < *dʰnh₂-etos. Por. SZ-C θνᾶτός § 7.4.2. SE *dʰenh₂-.

ταν-υ- < *tan.Hu-: τανύφλοιος- „o cienkiej korze, szerokolistny”, τανύγλωσσος „o długim języku”, wed. *tanú-* „cienki” < pie. *t̥nh₂-ú-. Por. SZ-C *t̥nh₂-nó-: wed. *uttāná* „rozciągnięty”, aw. /ustāna-/.

7.5.1. Podobnie w staroindyjskim *an-V < *ṇH-V:

ā-manati „wspomina, zaświadcza” < *-man.Ha.ti < *-m̥nh₂-e-ti. Por. SE ā-mnāta- „wspomniany, przytoczony” < pie. *mneh₂-.

sanutār adv. „z boku, na boku, z dala” < pie. *s̥ṇH-u-. Por. aw. *hanarā* „bez”, łac. *sine* ts. (*s̥ṇH-i), stir. *sain* „szczególny, odmienny” (stwn. *sundro* „osobno”).

8. Laryngalna w otoczeniu spółgłosek

W otoczeniu spółgłoskowym należy odróżnić trzy sytuacje:

- (a) lrg. znajduje się na początku wyrazu przed spółgłoską: #HC-
- (b) lrg. znajduje się wewnątrz wyrazu między spółgłoskami: -CHC-
- (c) lrg. znajduje się po spółgłosce i przed pauzą: -CH#.

8.1. Pozycja *#HC-

Główne świadectwo dla tej pozycji stanowią tzw. samogłoski protetyczne języka greckiego (zob. Beekes 1969, 18 n., Rix 1969 i 1976, 69-70). Chodzi tu o samogłoski anaptyktyczne, które pojawiły się po nagłosowej laryngalnej i przed C dla ułatwienia artykulacji zbitki #HC-. Samogłoski te dostosowały swą barwę do poprzedzającej laryngalnej, zaś z chwilą zaniku tej ostatniej usamodzielniały się, stając się wokalicznym nagłosem historycznych form greckich. Por. schemat:

pie. *#h₁C-	> pgr. *#h₁ᶜC-	> gr. #εC-
pie. *#h₂C-	> pgr. *#h₂ᵃC-	> gr. #αC-
pie. *#h₃C-	> pgr. *#h₃ᵒC-	> gr. #οC-

Część przykładów greckich ma odpowiedniki ormiańskie z protezą *a-* lub *e-* (zob. Beekes 1969, 21 n., który zwraca uwagę m. in. na brak protezy przed *u-* i *m-*). W językach innych niż grecki i ormiański nastąpiło uproszczenie zbitki nagłosowej HC- przez zanik H. To doprowadziło do takich kontrastów, jak np. gr. ἐρυθ- :: łac. *rub-*, sti. *rudh-*, lit. *rud-* w ἐρυθρός „czerwony” :: *ruber*, *rudhirá-*, *rūdas* < pie. *h₁rudʰ-ró-.

8.1.1. Przykłady na gr. #εC- < pgr. *#h₁ᶜC-:

ἐδόντες eol. „zęby” < *h₁ᶜd-ont- < pie. *h₁d-ont-, substantywizowane ptc. prs. act. do pwk. *h₁ed- „jeść”. Proteza też w orm. *atamn* „zab”. Obok tego lit. *dantis*, wed. *dán*, *datáh*, stwn. *zand* (SZ sufiksu: goc. *tunpus* < *h₁d-nt-).

ἐλαχύς „mały, nikły” < *h₁ᶜlakʰu- < pie. *h₁lngʰ-ú-. Por. wed. *raghú-* „prędkie, lekkie”. SE: lit. *leñgvas* „lekki”.

ἐντί dor. 3 pl. „są” < *ēnti < *e.enti < *ehenti < *esenti < *h₁ᶜsenti < pie. *h₁s-énti (pwk. *h₁es-). Do tego myk. <e-e-si> = [e.hen.si] „są” z *ehenti < *es-énti. Por. pwk. *s-w* stlit. *sañti* acc. sg. „będący” < pie. *h₁s-ont-m.

εὖ- „dobry, dobrze” < *ehu- < *h₁^esu- < pie. *h₁s-ú-. Drw. na SZ do *h₁es- „być, istnieć” (znacz. etym. „istniejący, będący”). Por. wed. *su-* „piękny, dobry” (*sūmāya-*, *sūnāra-* § 7.3.6), scs. *sū-*, *sūdravū* „zdrowy”, *sūmrītī* „śmierć” (znacz. etym. „dobra, naturalna śmierć”).

ἔρεβος n. „ciemna otchłań, ciemności między ziemią a Hadesem” < *h₁^ereg^os < pie. *h₁reg^os. Proteza też w orm. *erek* „wieczór”. Obok tego sti. *rājah* „opar”, goc. *riqis* „ciemność”.

ἐρείκω „rozdziarać (o orce), rozcierać, tłuc” < *h₁^erejk- < pie. *h₁rejk-. Por. lit. *riekiū*, *riēkti* „kroić (chleb), orać po raz pierwszy”.

ἐρυθρός „czerwony” < *h₁^eru^hro- < pie. *h₁rud^h-ró-. Por. lit. *rūdas* „ryży, rudy” z *rudras (por. ros. *rědryj*), łac. *ruber* ts., wed. *rudhirá-* „czerwony”.

έρχεται „rusza w drogę, wraca, przychodzi”, zam. *erske- < *h₁^erske- < pie. *h₁r-ské- (pwk. *h₁er-). Por. wed. *ṛcchāti* „przybywa”, het. *arskizi* „nachodzi zbrojnie, najeżdża”.

8.1.2. Przykłady na gr. #αC- < pgr. *#h₂^aC-:

ἄησι „wieje” < *auēti < *H^aueHti < pie. *h₂ueh₁-ti. Por. wed. *vāti* „wieje”, lit. *vėti* „wiał”, jak również łac. *uentus* „wiatr”, goc. *winds* ts. < (skrót według prawa Osthoffa) *uēntos < *Hue.Hen.tos < pie. *h₂ueh₁-nt-os — zleksykalizowane ptc. prs. act. Odpowiednik na SZ: het. *huwants* „wiatr” < pie. *h₂uh₁-ent-s (§ 5.3.2).

ἄέξω „wzmacniać, powiększać, pomnażać”, ἄέξομαι hom. „rosnąć” < *h₂^aueks- < pie. *h₂ueg-s-. Por. lit. *vešū*, *vešėti* „szybko i bujnie rosnać, rozrastać się” (*veš-* < *uek-s-), aw. *vaxšt* „rości, powoduje wzrost”. SZ: wed. *úksant-* „rosnący”, lit. *atušà* „pęd, latorośl”. Por. § 5.2.2.1.

ἄλέξω „odganiać, odpierać, bronić przed czymś, bronić czegoś” < *h₂^aleks- < pie. *h₂lék-s-. Por. wed. *ráksati*, *áraksat* „czuwa nad kim, opiekuje się”.

ἄμέλω „doić, wysysać, pić” < *h₂^amelg- < pie. *h₂melg-. Por. lit. *mélžti* „doić” (akut wtórny).

ἀνήρ „mężczyzna” < *h₂^anēr < pie. *h₂nēr-ø. Proteza też w orm. *ayr* ts. < *anīr. Por. długość w cps. wed. *sūnāra-* § 7.3.6 oraz aw. *kamnānar-* § 7.2.5.

ἄργός „lśniący, błyszczący (o tłustych zwierzętach); chyży, szybki (o psach)”. Przez dysymilacyjny zanik *r* z *argros, to z pgr. *h₂^argro- < pie. *h₂rg-ró-. Odpowiada wed. *rjrá-* „czerwono błyszczący; prędkie, szybkie”, aw. *arazra°* „szybki, prędkie”, het. *harki-* „biały”. SE: gr. ἄργυρος m. „srebro”, wed. *arjūna-* „biały, jasny” < pie. *h₂erg-u-.

ἄστηρ, -έρος m. „gwiazda; promień, światło” (dat. pl. ἄσ-τρά-σι) < *h₂^as-tēr < pie. *h₂s-tēr-ø. Proteza też w orm. *astl* „gwiazda”. Obok tego wed. *stár-* (instr. pl. *stṛbhīh*) ts., goc. *stairno*, łac. *stēlla* (*stēr-lā). Wraz z het. <ḥa-aš-te-ir-za> = /hsterts/ „gwiazda” do pwk. *h₂es- „płonać, palić się”, por. het. *hassa-* „ognisko”.

8.1.3. Przykłady na gr. #oC- < pgr. *#h₃^oC-:

ὀμείχω lub ὀμιχέω „oddawać moc” < *h₃^om(e)ik^h- < pie. *h₃m(e)ig^h-. Por. SZ lit. *myžū* (daw. *minžū*), *myžaū*, *mỹžti* „szczać”.

ὀμίχλη „mgła, opar” < *h₃^omik^hlah₂ < pie. *h₃mig^h-leh₂. Por. lit. *miglà*, scs. *mīgla* „mgła”.

ὀνειδος, -εος n. „zarzut, nagana, obelga, hańba, wstyd” < pie. *h₃nejd-os-. Proteza też w orm. *anicanem* „klnę, przeklinam”, *anēc* „przekląć”. Obok tego stlit. *niedēti* „ganić, strofować” (*paniedētas* «naśmiewan»), goc. *-naitjan* „lżyć”, SZ: wed. *nīndati* „gani, strofuje”, łot. *nīdēt* „krzywo patrzeć, nienawidzieć”.

ὀρίω „wzburzyć, poruszyć, wzruszyć, podniecić” < pie. *h₃ri-n-H-e. Por. wed. *riṇāti* „porusza, wprawia w ruch, w niepokój”, goc. *rinnan* „biec, gnać” WSE: scs. *rějō, rējati* „rozlewać się, płynąć” < *rēi-ā-, iteratyw. od zanikłego prs. prymarnego *rejō < pie. *h₃reijH-e-.

ὀρύσσω „kopać, wykopać, ryc w ziemi”, att. ὀρύττω < pie. *h₃ruk-je-. Por. łac. *runcō, -āre* „wrywać chwasty, pielić” < pie. *h₃ru-n-k-, wed. *luñc-* „zrywać”. SE *h₃reyk-: lit. *riaukė* „szczelina, wyrwa w ziemi”.

ὀφρῦς, gen. sg. ὀφρῦος f. „brew” < *h₃^ophru- < pie. *h₃b^hruH-. Por. wed. *bhrūh, bhrúvam* f. „brew”, lit. gw. *bruvīs, bruvį* ts.

8.1.4. Jest rzeczą zastanawiającą, że język grecki nie pokazuje samogłoski protetycznej w pozycji *H_i- — w przeciwieństwie do *H_u- (zob. wyżej ἄησι). W tym kontekście warto odnotować fakt, że niektórzy badacze skłonni są wywodzić początkowe ζ- pewnych wyrazów greckich z grupy nagłosowej *H_i- (zob. Hammerich 1948, 12-15, Rix 1976, 70; dyskusja: Beekes 1969, 95-98). Chodziłoby tu o dysymilację połączenia *spirant* w *plozyw* + *spirant*, tj. *g + i (por. rozwój *d_i, *g_i > ζ, Rix 1976, 92). Przykłady:

ζυγόν n. „jarzmo” < *giugom < pie. *H_iug-o- :: wed. *yugám*, łac. *iugum*. Pwk. *H_ieuḡ- „zapręgać, łączyć”. Por. wzdłużenie augmentu w wed. *áyunak* (§ 7.1.6).

ζεῖαι hom. „pszenica, orkisz” < *gieujai < ie. *H_ieu(H)-jai. Por. sti. *yávas-* „pastwisko” oraz złożenia ze wzdłużeniem: *sūyávasa-* „z dobrym pastwiskiem” < *suH_i.ja.uas- < pie. *h₁su-H_ieuH- (por. *sū*^o w § 7.3.6), *áyavasa-* „bez pastwiska” < *aH_i.ja.ua.sa- < pie. *ṇ-H_ieuH-. Por. lit. *javaĩ* m.pl. „zboże”, sti. *yáva-* m. „zboże, ziarno; jęczmień”.

ζωστός „opasany dokoła ciała” < *giōsto- < pie. *H_iéh₃s-to-. Por. aw. *yāsta-* „opasany”, *yāstō* „pas”, lit. *júostas* „opasany”, *júosta* „pas” (zob. też § 7.1.1).

8.2. Pozycja *-CHC-

Z pozycją *-CHC- mamy do czynienia wówczas, gdy allomorf na st. zanikowym od pierwiastka typu *CeH-* przybiera sufixs spółgłoskowy, np. *CH-tó-*, *CH-ró-*, *CH-tí-*, *-CH-tér-*. Powstała w tej konstelacji morfemowej zbitkę *-CHC-* traktuje się dwójako. Część języków ie. rozwiązuje tę zbitkę za pomocą anaptyksy, część natomiast upraszcza ją przez eliminację spółgłoski lrg. (*-CHC-* > *-CC-*). — Gdy chodzi o anaptyksę, to polega ona na wsunięciu samogłoski pomiędzy segmenty *H-C*, co prowadzi do wykonania sekwencji */-CHC-/ jako [-CHVC-]. Odróżnia się trzy rozwoje poszczególnie językowe:

- (1) pie. *-CHC- > *[CH^aC] — anaptyksa *a*, np. język łaciński
- (2) pie. *-CHC- > *[CHⁱC] — anaptyksa *i* w języku staroindyjskim
- (3) pie. *-CHC- zróżnicowane na trzy refleksy: *[CHⁱ^aC], *[CH²^aC] i *[CH³^aC]. Samogłoska anaptyktyczna przybiera barwę niejako dostosowaną do jakości spółgłoski laryngalnej. Takie traktowanie jest właściwością jednego tylko języka — greckiego. Ta okoliczność nasuwa podejrzenie o innowacji greckiej (zob. niżej).

8.2.1. Ilustrację stanowią formy stopnia zanikowego do pierwiastków *d^heh₁- „położyć”, *steh₂- „stanąć”, *deh₃- „dać” (§ 7.1.1):

PIE	Anaptyksa	Refleks historyczny
*d ^h h ₁ -tó-	*[d ^h h ₁ ^a tó-] *[d ^h h ₁ ⁱ tó-] *[d ^h h ₁ ^e tó-]	Łac. <i>*datus</i> , cps. <i>conditus</i> wed. <i>hitáh</i> „postawiony, ułożony” gr. <i>θετός</i> „położony”

*sth ₂ -tó-	*[sth ₂ ^a -tó-] *[sth ₂ ⁱ -tó-] *[sth ₂ ^a -tó-]	łac. <i>status</i> wed. *stítāh (⇒ <i>sthitāh</i>) gr. στατός „postawiony”
*dh ₃ -tó-	*[dh ₃ ^a -tó-] *[dh ₃ ⁱ -tó-] *[dh ₃ ^o -tó-]	łac. <i>datus</i> wed. *ditāh (⇒ <i>dattāh</i>) gr. δότης „dany”

8.2.2. Dalsze przykłady dla pozycji *-CHC-:

Łacińskie:

anas, anitis (anatis) f. „kaczka” < *anāt- < *HanH^a- < pie. *h₂énh₂-t-. Odpowiada lit. *ántis* f. < *ān-ti-. Ze stopniem pełnym w formacji łac.-lit. alternuje SZ w wed. *āti-* „kaczka” < *h₂nh₂-t-.

animus „dusza, duch” < *anāmos (por. oskij. *anams, anamum* „animam”) < *HanH^amo- < pie. *h₂énh₁-mo-. Zob. niżej wed. *ániti*, gr. ἄνεμος.

capiō „ująć, chwycić, zabrać; pomieścić, ogarnąć” < pie. *kh₂p-. Tu też goc. *haffan* „podnieść”, gr. κάπτω „łapczywie tykać”. SP *keh₂p-, SO *koh₂p- § 7.2.1.

cerebrum „czaszka; mózg” < *kerāšrom < *kerH^asro- < pie. *Kérh₂-s-ro-. Drw. od tematu na -s-, pie. *Kérh₂-es-, jak wed. *śírah*, gen. sg. *śíršnāh* „głowa”. Podobną formację ma stwn. *hirni* „mózg” < pie. *Kérh₂s-njo-.

fānum „świętość, świątynia” < *fāšnom < *d^hH^asnó- < pie. *d^hh₁s-nó-. Zob. niżej gr. θεός „bóg”. Tam też o SP *d^heh₁s-.

germen, -minis n. „zarodek” — przez dysymilację z *genmen, to z *genāmen < *genH^amen < pie. *ġenhi-men-. Odpowiednik wed. *jāniman-* „urodzenie” < *ġenHⁱmen-. Por. *nātus* § 7.4.1.

genitor „rodzić” z *genātor :: gr. γενέτωρ, -τωρ-ος, wed. *jānitar-* < pie. *ġenhi-tor-. Por. *nāti-ōn-* § 7.4.1.

tenebrae pl. „ciemności, mrok, noc” — przez dysymilację z *temebra-, to z *temabrā- < *temafrā- < *temāsrā- < *temH^asraH < pie. *témH-s-reh₂. Odpowiada wed. *tāmīsrā-* f. „ciemna noc”. Drw. od neutrum z suf. -es-/s-, por. wed. *tāmas-* „ciemność”, loc. sg. *tām-as-i* „w ciemności” < *temH-es-i (odpowiednik łac. *tem-er-e* adv. „na oślep, po omacku”).

Wedyckie:

ajirá „szybki, prędkie” < *HagHⁱra- < pie. *h₂ngh₁-lo-. Zob. niżej gr. ἄγγελος.

ániti „oddycha” < *HanHⁱti < pie. *h₂énh₁-ti. Zob. łac. *animus*, gr. ἄνεμος.

iširá- „silny, zwawy, ruchliwy” < *HisHⁱró- < pie. *Hish₁-ró-. Odpowiednik gr. ἱερός „błogosławiony, boski; wspaniały; silny, mocny” wywodzi się przez metatezę *h* z pgr. *iheró- < *ise-ró- < *Hish₁ⁱró- (por. ἱημι § 7.3.7).

pitā, acc. sg. *pi-tár-am* „ojciec” < *pHⁱter- < pie. *ph₂-ter- (nom. sg. *ph₂-tēr-ø, acc. sg. *ph₂-tér-m). Por. niżej gr. πατήρ. Co do aw. *ptā* zob. § 9.3.1.

tāmīsrā- „ciemna noc” < *temHⁱsraH < pie. *temH-s-reh₂, zob. wyżej łac. *tenebrae*.

Greckie:

ἄνεμος „wiatr” < *HanHⁱmo- < pie. *h₂énh₁-mo-. Zob. wyżej łac. *animus*.

ἄγγελος m. „posłaniec” < *HangHⁱlo- < pie. *h₂ngh₁-lo-. Zob. wyżej wed. *ajirá-*.

ἄροτρον n. „pług” < *HarH^otrom < pie. *h₂erh₃-trom albo *h₂r₃-trom. Por. łac. *arātrum* ts. (zam. *arā-trum), stisl. *arōr* „pług”, lit. *árklas* „radło” < *ār-tla-.

βέλεμνα pl. n. „pociski”, zam. *dele-mna < *g^uélH^emnH^a# < *g^uélh₁-mn-h₂, zob. § 7.5.

θεός „bóg” < (myk.) t^hehós (pis. <te-o>) < pgr. *t^hesós < *d^hH^csós < pie. *d^hh₁s-ó- (znaczn. etym. „przedmiot czci, osoba czczona”). Zob. wyżej łac. *fānum*. — SP: orm. *dik^c* pl. „bogowie” < *d^heh₁s-es, łac. *diēs fēstus* „dzień świąteczny” < *d^heh₁s-tos, *fēri-ae* f.pl. „dni świąteczne” < *fē.si.iai (arch. *fesiaē*) ⇐ pie. *d^heh₁s-ieh₂-.

θυγάτηρ, acc. sg. θυγα-τέρ-α „córka” < *t^hugH^ater- wobec lit. *duktė*, *dūk-ter-i*, goc. *daúhtar* ts. < pie. *d^hugh₂-ter- (o wed. *duhitár*- zob. § 9.3).

ἱερός zob. wyżej wed. *iširá*-.

πατήρ, acc. sg. πα-τέρ-α „ojciec” < *pH^ater- < pie. *ph₂-ter- :: wed. *pitā*, *pitāram*.

τέρετρον n. „świder” < *térH^ctro- < pie. *térh₁-tro-. Obok tego łac. *terebrā* ts. z *tera-brā ⇐ *térH^ad^hro- < pie. *térh₁-d^hr-o- (por. § 7.4.1).

τελαμών m. „skórzany rzemień (do zawieszania czegoś); bandaż; przepaska na głowę” < *telH^amen- < pie. *telh₂-men-, por. § 7.5.

8.2.3. Refleksy staroindyjskie pokazują niekiedy *ø* na miejscu spodziewanej anaptyksy *i*, por.

pwk. *d^h(e)h₁- „położyć”: *dha-t-té* „stawia”, *da-dh-mási* „kładziemy” (obok *-dhiti-*, *-hiti-*)

pwk. *d(e)h₃- „dać”: *da-t-té*, w II członie złożenia następującym po sylabie akcentowanej: *bhága-tti-*, *devā-tta-*, *vásu-tti-*.

8.2.4. Uproszczenie zbitki przez zanik fonemu laryngalnego zdarza się także gdzie indziej. Por. wed. *asnás* gen. sg. „krwi” wraz z odpowiednikiem het. *ēsnaś*, < pie. *h₁sh₂-n-és (nom. sg. *h₁ésh₂-t, wed. *ásrk*). — Nagłos *suu-* w het. *suuais* „ptak” pokazuje *su-* pochodzące z uproszczenia *sh₂u- (por. łac. *avis*, orm. *haw*).

8.2.5. Jak długo fonemy laryngalne pozostawały składnikami morfemów, sekwencje fonetyczne [H^l], [H^c], [H⁰], [H^a] funkcjonowały jako allofony fonemu /H/ w obustronnym otoczeniu spółgłoskowym. W chwili, gdy fonemy lrg. zanikły, samogłoski anaptyktyczne — dotąd przez nie uwarunkowane — uległy fonologizacji. Patrząc z historycznego punktu widzenia, można powiedzieć, że samogłoski te są śladem zanikłych spółgłosek.

8.2.6. Jednostajna samogłoska anaptyktyczna takich języków, jak łaciński (*CaC* < *CHC) i staroindyjski (*CiC* < *CHC) zmusza do wniosku, że zanik laryngalnej został tam poprzedzony neutralizacją fonemów *h₁, *h₂, *h₃ (> H) w kontekście C-C. — Niektórzy badacze postulują jednostajną anaptyksę *a* (*CaC* < *CHC) również dla języka greckiego. Sądzą oni, że prototypy *d^hh₁-tó-, *sth₂-tó-, *dh₃-tó- wydały najpierw pragr. *θατός, *στατός, *δατός i że dopiero pod wpływem wokalizmów *ē*, *ō* w prae-sentiach τίθημι i δίδωμι (zob. § 7.1.1) ustaliły się innowacyjne formy θετός i δοτός.

8.2.7. Gdy chodzi o języki bałto-słowiańskie i germańskie, to one nie rozwiązują zbitkę *CHC* za pomocą anaptyksy. Sekwencje *CHC* doznają tutaj uproszczenia w *CC* przez zanik *H* jako wewnętrznego składnika zbitki. Por. np. lit. *duktė*, *dūkterj* „córka”, scs. *dūšti*, *dūšterj* ts., goc. *daúhtar* ts. < *dukter- < *dukHter- wobec gr. θυγά-τηρ, θυγα-τέρ-α, wed. *duhi-tár* < pie. *d^hugh₂-ter-; lit. *árklas* „radło, pług” < *ār-tla- wobec gr. ἄρο-τρον n. „pług” < pie. *h₂erh₃-trom.

8.3. Pozycja *-CH#

Lrg. w pozycji po spółgłosce a przed pauzą odzwierciedla się w języku łacińskim jako *-ā*, a w staroindyjskim jako *-ī*. To *-ā* względnie *-ī* należy zinterpretować jako samogło-

skę anaptyktyczną wsuniętą w pozycji po *H* i przed pauzą²⁵: *-CH# > *-CH^a# lub *-CH^a# > -Ca# lub -Ci# (to samo obserwuje się w pozycji *-CHC-, zob. § 8.2). Przykłady:

łac. *itā* adv. „tak, w ten sposób” (*quid itā* „jakżeż? dlaczegóż?”, *itāquē* „i tak”) < *itH^a# :: wed. *iti* „tak” < *itH^a# z pie. *i-th₂ (por. Rix 1976, 188).

łac. *trīgintā* „trzydzieści”, zam. *trīgintā, to z *trīkentā < pie. *trih₁-kmt-h₂ (z *-h₂ jako końcówką pluralis), por. Meiser 1998, 173. Zob. też *uīgintī* § 7.3.3.

8.3.1. Końcówka atematycznego nom. pl. n. łac. -ā, gr. -ā < *-C-h₂, np. *genera* „rody” :: gr. hom. γένεα ts. < *gen-es-ā < pie. *génh₁-es-h₂. Por. wed. *janāms-i*. Zob. Rix 1976, 156, Meiser 1998, 136. — Atematyczna końcówka -ā została przeniesiona do deklinacji tematycznej, stąd typ łac. *iuga*, gr. ζυγά (do *iugum*, ζυγόν „jarzmo”), różniący się od scs. *iga* < *iugā < pie. *Hjug-e-h₂. Por. § 7.1.4.1.

9. Niektóre nieregularności w rozwoju sekwencji ze spółgłoską laryngalną.

9.1. W części języków stwierdza się zanik laryngalnej w pierwiastku, gdy ten zawierał apofoniczny wokalizm *o* (por. Beeks 1969, 238-242, Nussbaum 1997). Przykłady:

gr. τόλμη „odwaga, śmiałość; zuchwałość” < *tolmā- < pie. *tolh₂-meh₂-. Pwk. *telh₂-/*tlh₂-, por. gr. τέλλω „dokonać, wykonać”, łac. *tollō* „podnosić w górę” (z *tolnō < *tl-n-h₂-e-).

gr. ὄρμη „szybki ruch, napaść, atak, zapal, żądza” < *sormā- < pie. *sorh₃-meh₂-. — Por. ῥώομαι „ruszać się szybko lub gwałtownie, uwijać się, krzątać się, tańczyć”, łac. *sariō*, -āre „okopywać, plewić”. Pwk. *serh₃- „nachodzić we wrogich zamiarach”, por. het. *sarhieddu* „winien napaść”, SZ lit. *apsirti* otoczyć, okrażyć”, łot. *sīri* a. *sīras* pl. „obce, wrogie wojsko”.

gr. ὄρθός „wyprostowany, podniesiony, stojący, prosty; słuszny, pomyślny, sprawiedliwy”. Z *uor^huós < pie. *uorH^h-uós. Por. SZ *ūrdhvā*- „wyprostowany, podniesiony do góry” z *uūrdhvā- < *uṛH^h-uós.

gr. πόρνη „nierządnicza, prostytutka” < pie. *porh₂-neh₂-. Pwk. *perh₂-, por. gr. hom. πέρνημι „sprzedaję”.

łac. *collis*, -is m. „wzgórek, wzniesienie” < *kolni- (a nie *kolāni-) < *kolHni- < pie. *kĭlH-ni- (por. utrzymanie lrg. w lit. *kálnas* „góra”, łot. *kal̃ns* ts.). Łaciński SE: *columen*, -inis n. „szczyt” < *kolamen < *kelamen < *kelH-mn-. Por. jeszcze gr. κολώνός m. „wzgórze, pagórek” < *kolH-ōn-.

łac. *culmus* „żdźbło, słoma; strzecha” < *kolh₂-m-. Ślad laryngalnej w intonacji sch. *slāma* „słoma”, łot. *saĭmi* m.pl. ts. — SZ: gr. κάλαμος „trzcina, słoma”, καλάμη „łodyga” < pie. < *kĭlh₂-em-.

9.1.1. Z języka hetyckiego wymienił H. Eichner (1988, 140-141) następujące przykłady zaniku *h₂ w formacjach na stopniu *o*:

warsa „deszcz, ulewa” < pie. *h₂uorso- lub *h₂uors-ah₂-. Por. SE *h₂uers-, por. gr. kret. ἄερσαν (LIV² 292, uw. 1).

wawarkima- „zawiasa drzwiowa”, drw. od vb. *uarki- < pie. *h₂uorg-éje- „obracać, kręcić”. — SO do *h₂uerg-, por. wed. *várk* „obracasz, kręcisz”, ipf. *ávṛnak* „obracał” (długość w augmencie zgodnie z § 7.1.6), łac. *uergō* „skłaniać się, pochylać się”. Refleks SZ het. *hurki*- „koło” < *h₂uṛg-i- pozwala mówić o allomorfizmie het. *h*- :: *o*.

innaru- „mający w sobie męską siłę” < pie. *en-h₂noru-. Por. gr. ἀνήρ „mężczyzna”, wed. *nar*- m. „mężczyzna” < *h₂ner- oraz wed. *sūnára*- § 7.3.6.

²⁵ A nie jako „wokalizację” spółgłoski laryngalnej, jak to jest u Schrijvera (1991, 80).

*waddar- „mowa” (vb. denom. *watarnahh-* „zawiadomić, rozkazać”) < pie. $h_2uódh_2-t$. Por. wed. *vádati* „podnosi głos, mówi”.

9.2. W języku staroindyjskim niekiedy brak jest anaptyksy *i* w pozycji przed *i* (Pinault 1982), co przemawia za tym, że w pozycji *CH-i* laryngalna zanikała (może przez asymilację $H_i > \ddot{i}$ i degeminację. Por.

kravyá- „mięso” (nie \dagger kraviya-) w cps. *kravy-ád-* „mięsożerny”, z pie. $*kreu_h_2-io-$. Por. *kravís-* n. „krwiste, surowe mięso” :: gr. hom. $\kappa\rho\acute{\epsilon}\alpha\varsigma$ ts. ($*kreu_{\alpha s-}$) < pie. $*kreu-h_2s-\emptyset$.

(*áva*) *syati* „odwiązuje, puszcza wolno”, nie \dagger siyati < pie. $*sh_i\acute{e}ti$. Por. aor. *áva sāt* (pwk. $*seh_1(i)-$), het. *išhiyanzi* „wiąza”.

9.3. Indo-irańskie refleksy wyrazu pie. $*d^hugh_2-tér-$ „córka” pokazują dwie anomalie. Po pierwsze staw. *dugadar* i aw. *duydar* < $*d^hugd^h\alpha r-$ < $*d^hug^h-ter-$ dowodzą pojawienia się dźwięcznej aspiraty g^h na miejscu $*g-h_2(C)$ i zmiany $*g^h-t > *gd^h$ zgodnie z prawem Bartholomaego. Po drugie w wedyckim oczekuje się refleksu $*d^hugi-tár-$ < $*d^hugh_2-tér-$, z niezmienionym nagłosem d^h- i zwykłą anaptyksą *i* do grupy *CHC* (por. § 8.2). Faktyczne brzmienie *duhitár-* nie jest refleksem fonetycznym, lecz wynikiem skrzyżowania dwóch współistniejących ze sobą wariantów: $*d^hug^h\text{ter-}$ (z innowacyjną aspiratą g^h) i $*d^hugiter-$ (z anaptyksą).

9.3.1. Zanik lrg. pokazuje irańska nazwa „ojca”: aw. *piā* < $*ph_2tēr$ wobec wed. *pitár-*, gr. $\pi\alpha\tau\acute{\epsilon}\rho$, łac. *pater* (z anaptyksą *i* lub *a*, zob. § 8.2). Podobnie acc. sg. *ptaram* wobec wed. *pitáram*, gr. $\pi\alpha\tau\acute{\epsilon}\rho\alpha$, łac. *patrem*. N.B. Dat. sg. aw. *piθrē* ma *i* zapewne wtórnie wsunięte do zbitki trzech spółgłosek, zam. $*ptθrē$ < $*ptraj$.

9.4. W rzeczownikach żeńskich z sufiksem $*-ah_2-$ (< $*-eh_2-$), jak np. gr. $\nu\acute{\upsilon}\mu\phi\eta$ „narzeczona, panna młoda”, lit. *žmóna* „żona” ($*žmān-ā$), scs. *žena* „kobieta”, formy voc. sg. są zakończone samogłoską krótką, por. gr. $\nu\acute{\upsilon}\mu\phi\alpha$, lit. *žmóna*, scs. *ženo*. Nasuwa to wniosek o zatracie laryngalnej w zakończeniu $*-ah_2-\emptyset$, mianowicie po jego przebarwieniu z $*-eh_2-\emptyset$. Traktowanie takie mogło być uwarunkowane pauzą następującą po formie wołacza. — N.B. W języku łacińskim zakończenie $-ā$ zostało przeniesione z wołacza do mianownika I deklinacji, stąd nom.-voc. *fēmina, filia*. — W języku wedyckim spotyka się wołacze na $-ī$, np. *dēvi* „bogini!”, *vṛki* „wilczyco!”, które świadczą o zaniku h_2 w sekwencji $*-ih_2$ znajdującej się przed pauzą (por. nom. sg. *devī, vṛkīḥ* § 7.3.3).

9.5. Nieregularny zanik laryngalnej zachodzi również w wyrazach złożonych, przeważnie w ich II członie. Odróżnia się tu dwa konteksty: przed samogłoską i przed spółgłoską.

9.5.1. Lrg. w pozycji antewokalicznej:

gr. $\nu\epsilon\omicron\gamma\nu\acute{\omicron}\varsigma$ hom. „nowonarodzony” < $*neuo-gnos$ < pie. $*neuo-gnh_1o-$. Pwk. $*gēnh_1-$ „rodzić się”.

łac. *prīuignus* „pasierb”, *benignus* „dobrotliwy, dobroduszny” — złożenia z II członem $-gnus$ < pie. $-gñh_1o-$ (zob. wyżej gr. $\nu\epsilon\omicron\gamma\nu\acute{\omicron}\varsigma$). Gdyby lrg. nie zanikła, II człon brzmiałby \dagger -genus, z $*-genHos$ < $*-gñh_1o-$.

łac. *probus* „dobry, słuszny, stosowny”, *superbus* „wyniosły” — złożenia z II członem $-bus$ z $*-b^h_{\alpha}uos$ < $*b^h_{\alpha}uos$ < pie. $*-b^huh_2o-$ (hiat lrg., por. § 5.3.2). Pwk. $*b^h_{ue}h_2-$ „być, istnieć”. Por. wed. *prabhū-* „wystający, sterczący”.

łac. *tēstis*, -is m.f. „świadek naoczny, wtajemniczony” < *terstis < *tṛtstis < pie. *trito-sth₂-o-, znac. etym. „ten, kto staje jako trzeci”. Człon II do *steh₂-, por. lit. *stóti* „stanać”, scs. *stati* „stać”.

wed. *ádyu*- „nieszkodliwy” < *adi.u-, nie †adiyu- (por. aw. *aidiiu*) < pie. *ṇ-dih₁-u- (hiat lrg., por. § 5.3.1). Pwk. *deih₁-.

wed. *ábhvam* „potwór; dziwoląg; niebyt” < *abhu.am, nie †abhuvam < pie. *ṇ-b^huh₂-o- (hiat lrg., por. § 5.3.2). Pwk. *b^hueh₂- (zob. wyżej *probus*).

9.5.2. Lrg. w pozycji antekonsonantycznej:

wed. *súṣuti*- f. „lekki, łatwy poród” < pie. *h₁su-suH-ti-. Por. długość w simplex *sūti*- f. „poród”, *sūtu*- m. „ciąża” < *suH-C, prs. *sūte* „rodzi” oraz sekwencję *u.u* w hiacie lrg.: wed. *suváti* „rodzi” < pie. *suHéti (§ 5.3.2). Pwk. *seuH- „rodzić”.

wed. *úpasti*- m. „poddany; parobek; posłaniec” z *upa-stti-, nie †upa-stiti- < pie. *sth₂-ti-, znac. etym. „stojący do usług”. Pwk. *steh₂-. Por. *sthitá*- „stojący”, zam. *sti-tá- < pie. *sth₂-tó-.

wed. *ástrta*- „nierozpostarty” < *as.tṛH.ta- < pie. *ṇ-strh₃-tó-. Por. długość w simplex *stīrṇá*- „rozpostarty”, gr. στρωτός, łac. *strātus* ts. < *stṛh₃-tó-s (§ 7.4.3).

9.6. Rzadsze są przykłady na zanik laryngalnej w I członie złożenia, por. np.

wed. *grumuṣṭi*- m. „pełna garść, schwere Handvoll” (nie zaś †guru-m°) < pie. *g^urh₂-u-m° (por. *gurú*- „ciężki”). SP *g^ureh₂-, wed. *grávan*- m. „kamień do wyciskania somy”.

wed. *virapśá*- m. „obfitość, nadmiar” < *virapśva- (nie zaś †vīra-pśva-) z pie. *uiHro-pk₂-o-, znac. etym. „mający mężczyzn i bydło” (por. *vīráh* „mężczyzna, bohater”, lit. *výras* „mężczyzna”). Do tego odpowiednik aw. *pasu-vīra*-, z odwróconym następstwem członów oraz *i*, świadczącym o utrzymaniu lrg.

9.7. Zanik lrg. zdarza się również przy reduplikowanym pierwiastku, mianowicie w pozycji między resonantem i samogłoską (*CRH-V* > *CR-V*), por.

gr. γίγνεται „powstaje”, łac. *gignit* „rodzi, wydaje na świat” < *gi-gn-e-ti (nie zaś *gi-gen-e-ti) z pie. *gi-ḡnh₁-e-ti. Pwk. *ḡenh₁- „rodzić”, por. gr. ἔγενετο „urodził się, powstał”.

wed. *cakrá*m n. „koło u wozu” < *keklo- < pie. *k^ué-k^ulh₁-o-. Pwk. k^uelh₁- „obracać się”, por. wed. *cáratī* „porusza się, idzie” < *kel-e-ti, gr. περι-τέλλομαι „poruszać się w koło”, τέλλομαι „powstać, stać się”. — Gr. κύκλος m. „koło, krąg, obwód” < *k^uuk^ulos, to z asymilacji w pie. *k^uek^u(h₁)-o-.

9.8. W odmianie rzeczowników żeńskich z sufiksem *-eh₂- zachodziła antycypacyjna asymilacja -h₂- do spółgłoski nosowej (*h₂m* > *mm*, *h₂n* > *nn*), mianowicie w dwóch zakończeniach:

(a) acc. sg. pie. *-eh₂-m > *-ah₂-m > *-amm > *-ām (degeminacja i wydłużenie zastępcze). Por. gr. -ᾱν/-ην, łac. -am (skrót samogłoski przed *m*), lit. -q, scs. -ρ, np. gr. att. χώρᾱν, τῆμῆν, wed. *idām*, łac. *terram*, lit. *raĩkq*, scs. *ženp*.

(b) acc. pl. pie. *-eh₂-ms > *-ah₂-ns > *-anns > *-āns (degeminacja i wydłużenie zastępcze), > -ās. Por. wed. -ās, łac. -ās, goc. -ōs, np. gr. att. τῆμάς, τραπέζας, wed. *idās*, łac. *terrās*, goc. *gibōs*.

Powyższe wypadki opisuje się terminem „prawo Stanga”, ponieważ stanowią one pendant do rozpoznanej przez norweskiego językoznawcę Chr. S. Stanga (1965) asymilacji w formach acc. sg. pie. *d̥ieṃ-m „niebo dzienne” > *d̥jem-m oraz *g^uou-m „krowa, byk” > *g^uom-m. Stąd po degeminacji i wydłużeniu zastępczym refleksi ie. *d̥jē-m, *g^uō-m, por. wed. *dyām*, *gām*, gr. ep. Ζῆν, βῶν.

10. Teoria laryngalnych w perspektywie historycznej

Przez długie lata nauka o *schwa indogermanicum*, a potem o spółgłoskach laryngalnych uchodziła za dziedzinę niepewnych hipotez, w najlepszym razie za ezoteryczną, dostępną tylko dla wtajemniczonych wiedzę. Ten stan rzeczy zaczął się szybko i radykalnie zmieniać około 1912 r., kiedy to dzięki wysiłkom H. Möllera i A. Cuny'ego zrozumiano, że przedmiotem poszukiwań nie jest jedna zanikła głoska (*schwa*), lecz kilka głosek, i że nie chodzi tu ani o samogłoski, ani o sonanty, lecz o spółgłoski, najprawdopodobniej o trzy zanikłe obstruenty. Ale to dopiero badania ostatnich dziesięcioleci XX w., wsparte bujnym rozwojem hetytologii i postęпами gramatyki porównawczej, doprowadziły do tego, że teoria laryngalnych wyzbyła się wewnętrznych sprzeczności i na tyle udoskonalila swą argumentację, że zyskała w końcu status efektywnej metody rekonstrukcyjnej, stała się też przedmiotem dydaktyki uniwersyteckiej. Nie będzie od rzeczy zakończyć ten artykuł szkicem historycznym, który przypomni momenty zwrotne w historii ostatnich 120 lat, momenty które zdecydowały o tym, że koncepcja młodego de Saussure'a przekształciła się w teorię laryngalnych.

10.1. Ferdinand de Saussure w *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (1878, praca magisterska w Uniwersytecie Lipskim) wprowadził do rekonstrukcji prajęzyka ie. pewne fonemy, które nie mając bezpośredniej kontynuacji w żadnym z języków indoeuropejskich, pozostawiły w nich jednak rozmaite ślady pośrednie. Te ślady pośrednie wykrywa autor drogą badania opozycji apofonicznych, zwłaszcza opozycji nieregularnych, takich jakie zachodzą np. między alomorfami z samogłoską długą i samogłoską krótką (por. gr. $\sigma\acute{\alpha}\mu\omega\nu :: \sigma\tau\alpha\tau\acute{o}\varsigma$, **stā-tós* Brugmanna). De Saussure oznaczył hipotetyczne fonemy symbolami *A* i *Q* i nazwał je „coefficients sonantiques”. Był on przekonany, że w strukturze sylaby *A* i *Q* funkcjonowały tak samo, jak *i*, *u*, *r*, *l*, *m*, *n* (tzw. resonanty), tj. w pozycji przed samogłoską były spółgłoskami, natomiast stawały się one samogłoskami, gdy znalazły się w otoczeniu spółgłoskowym (*A*, *Q* jako odpowiedniki *schwa* Brugmanna). Oznaczając samogłoskę podstawową leksemu symbolem *a₁* (= *e* u Brugmanna), zaś samogłoskę apofoniczną symbolem *a₂* (= *o* u Brugmanna), unaocnił de Saussure podobieństwo strukturalne dyftongów i samogłosek długich, które występują w tych samych warunkach morfologicznych (apofonicznych). Por. za de Saussurem 1922, 127:

stopień pełny <i>e</i>	<i>a₁</i>	<i>a₁i</i>	<i>a₁u</i>	<i>a₁n</i>	<i>a₁m</i>	<i>a₁r</i>	<i>a₁A</i>	<i>a₁Q</i>
stopień pełny <i>o</i>	<i>a₂</i>	<i>a₂i</i>	<i>a₂u</i>	<i>a₂n</i>	<i>a₂m</i>	<i>a₂r</i>	<i>a₂A</i>	<i>a₂Q</i>
stopień zero	—	— <i>i</i>	— <i>u</i>	— <i>n</i>	— <i>m</i>	— <i>r</i>	— <i>A</i>	— <i>Q</i>

Tego rodzaju schematyzacja pozwala postawić na jednej płaszczyźnie formy SP i SZ z jednej strony od pierwiastków dyftongicznych, np. sti. *jéman-* :: *jítá-* (stosunek **a₁i* :: **i*), z drugiej strony — od pierwiastków z samogłoską długą, np. gr. $\sigma\acute{\alpha}\mu\omega\nu :: \sigma\tau\alpha\tau\acute{o}\varsigma$ (stosunek **a₁A* :: **A*). Proporcje morfologiczne nasuwają myśl o tym, że długość samogłoskowa, np. *ā* w *στᾱ-*, jest kontynuacją prajęzykowego dyftongu **a₁A*, podobnie jak sti. *ē* w *je-* jest kontynuacją praindyjskiego dyftongu *ai* (**a₁i*). W stopniu pełnym współczynnik sonantyczny towarzyszy samogłosce podstawowej **a₁*, natomiast w stopniu zanikowym (w pozycji nieakcentowanej) pojawia się on samodzielnie (*A* jak *i*). — Historyczne długości pochodzą więc z przekształcenia sekwencji *samogłoska podstawowa* + *koeficient sonantyczny*, przy czym ten ostatni jest odpowiedzialny zarówno za długość, jak i za modyfikację **a₁* pod względem barwy samogłoskowej. W szczególności: *ē* wywodzi się z pie. **a₁A* (**eA*), *ā* z pie. **a₁A* (**eA*), zaś *ō* z pie.

*a₁Q (*eQ). Autor nie wytłumaczył jednak, dlaczego prajęzykowe *a₁A raz wydaje *ē*, kiedy indziej zaś *ā* (zrobił to dopiero H. Möller, zob. niżej § 10.5).

10.2. Osobny problem stanowiła interpretacja takich długości, które ukazują się poza kontekstem samogłoski podstawowej, mianowicie w stopniu zero *i-C*, *ū-C*. Można to ukazać na przykładzie sti. formy *pūtā-* „oczyszczony, czysty” stojącej przy prs. *punāti* „czyści”. Demonstracja de Saussure’a odwołuje się najpierw do staroindyjskiego praesens infigowanego, które w tradycyjnym ujęciu ma formację zróżnicowaną odpowiednio do budowy pierwiastka. Z jednej strony stoją pierwiastki dyftongiczne *b^ha₁id- (*b^heid-), *ya₁ug- (*īeug-), koniugowane według klasy 7, np. *bhinātti* „rozszczepia”, 3 pl. *bhindānti*, *yundānti* „łączy, sprzęga”, *yuñjānti*, z drugiej strony stoją pierwiastki długowokaliczne, koniugowane według klasy 9, np. *punāti* „czyści”, *punānti*. Interpretując samogłoskę długą *ā* jako swego rodzaju dyftong, *a₁A*, uwidacznia de Saussure pierwotną tożsamość struktury praesens w (synchronicznych) klasach 7 i 9. Por.

	st. pełny infiksu	st. zero infiksu
kl. 7 *b ^h a ₁ id-	*b ^h i-na ₁ -d-	*b ^h i-n-d-
kl. 7 *ya ₁ ug-	*yu-na ₁ -g-	*yu-n-g-
kl. 9	*pu-na ₁ -A-	*pu-n-A-

Za pomocą proporcji *b^hi-na₁-d- :: *b^ha₁id- = *pu-na₁-A- :: X dochodzi się do hipotezy stopnia pełnego *pa₁WA- (por. sti. *pavi-tār-*, *pavi-tra-*, *pāvi-tum*). Segment końcowy *A* towarzyszy tu dyftongowi *a₁W* w ten sam sposób, jak spółgłoski *d* lub *g* towarzyszą dyftongom *a₁i*, *a₁u* w *b^ha₁id-, *ya₁ug-. Por. formy zredukowane w st. zero: *b^hid-, *yug- i *pnA-.

10.2.1. Należące do *punāti* adiectivum verba *pūtā-* interpretuje się przez porównanie stosunku *pāvi-tum* (SP) :: *pū-tā-* (SZ) z parą *skāmbhi-tum* :: *skabhi-tā-* (do *skabhnāti* „podpiera”, pwk. *skeb^hA-). Wniosek brzmi: *pūtā-* równa się *pavitā- minus *a*; samogłoska *ū* formy *pūtā-* zawiera w sobie -vi- formy *pavi-* (de Saussure 1922, 232). Inaczej mówiąc, *pū-C* wywodzi się z *puA-C. Segment *A* nie ma wpływu na barwę samogłoski *u*, on jest odpowiedzialny jedynie za jej wydłużenie. Stosunek apofoniczny

pāvi-tum „czyścić” :: *pūt-ā-* (SP *pa₁WA- :: SZ *puA-)

jest paralelny do stosunków obserwowanych w takich pierwiastkach, które zawierają resonant płynny lub nosowy w pozycji porównywalnej z pozycją *A*, por.

tārī-tum „przekroczyć” :: *tīr-thā-*, *a-tūr-ta-* (SP *-a₁rA- :: SZ *-rA-)

cāri-tum „poruszyć się” :: *cīr-ṇā-*, *cīr-tva-* (SP *-a₁lA- :: SZ *-lA-)

khāni-tum „kopać, ryć” :: *khā-tā-*, *khā-ti-* (SP *-a₁nA- :: SZ *-ṇA-)

vāmi-tum „wymiotować” :: *vān-tā-* (SP *-a₁mA- :: SZ *-ṁA-)

dāmi-tār- „poskramiacz” :: *dān-tā-* (SP *-a₁mA- :: SZ *-ṁA-)

Saussuriańska transkrypcja *-rA-, *-lA-, *-ṇA-, *-ṁA- zastępuje symbole *r̄, *l̄, *ṇ̄, *ṁ̄, którymi Brugmann oznaczał długie sonanty zgłoskotwórcze (zob. § 7.4).

10.3. Do powyższego dodał de Saussure w 1891 r. objaśnienie spółgłosek bezdźwięcznych przydechowych w języku staroindyjskim: wywodzą się one z prajęzykowych sekwencji *zwarta bezdźwięczna p, t, k* + „coefficient sonantique”, mianowicie w pozycji przedsamogłoskowej (zob. § 6).

10.4. Wymienione hipotezy stanowią załazek tego, co z biegiem czasem rozrosło się w system twierdzeń nazywanych „teorią laryngalnych”. Ugruntowanie tej teorii i systematyzację wspierającego ją materiału językowego zawdzięczamy trzem uczonym, którzy na przekór obojętności towarzyszącej *Mémoire* w chwili jego publikacji i później,

dostrzegli w tym dziele nowatorską, rewolucyjną koncepcję i zajęli się jej krytyką i udoskonalaniem. Tymi uczonymi byli Duńczyk Hermann Möller (1850-1923), Francuz Albert Cuny (1870-1947) i Polak Jerzy Kuryłowicz (1895-1978).

10.5. Odnosząc się do *Mémoire*, H. Möller (1879) zakwestionował wywód historycznych samogłosek ie. \bar{e} i \bar{o} z jednego prototypu pie. $*a_1A$. Skoro w językach ie. ukazują się trzy samogłoski długie, to wynika z tego postulat trzech, nie dwóch koeficjentów, które modyfikowały samogłoskę podstawową $*a_1$. Grecka alternacja $\theta\eta-$:: $\theta e-$ „kłaść” jest ściśle paralelna do $\phi\alpha-$:: $\phi\alpha-$ „mówić” i $\delta\omega-$:: $\delta o-$ „dać” (zob. § 7.1.1), a to stanowi oparcie dla hipotezy, że samogłoska \bar{e} jest refleksem pie. sekwencji $*a_1E$, różnej tak od $*a_1A$ ($> \bar{a}$), jak i od $*a_1Q$ ($> \bar{o}$). Po tym sprostowaniu opozycja *stopień pełny* :: *stopień zero* przedstawia się następująco: $*dheE$:: $*dhE = *bheA$:: $*bhA = *deO$:: $*dO$. — Drugą modyfikacją w stosunku do *Mémoire* było stwierdzenie, że fonemy *E, A, O* nie są „sonantami”, lecz raczej obstruentami („Gutturale von der Art der semitischen”, zob. Möller 1880, 492, przyp. 2). Ich zanik w pozycji antekonsontantycznej — pociągający za sobą wzdłużenie zastępcze sąsiedniej samogłoski — można porównać do traktowania *s* w otoczeniu *e-C* w różnych językach, zob. § 7.1. — Trzydzieści lat później Möller nazwie *E, A, O* odpowiednikami spółgłosek laryngalnych w językach semickich („Die von F. de Saussure für das Vorindogermanische erschlossenen „phonèmes” entsprechen den semitischen Laryngalen”, zob. Möller 1911, VI). Ta wypowiedź zapoczątkuje karierę terminu „laryngalne” w językoznawstwie indoeuropejskim. — Podczas gdy uwaga de Saussure’a była skupiona na koeficjentach postwokalicznych ($*a_1A$, $*a_1Q$) i postkonsontantycznym ($*tA > sti$. *th* przed samogłoską), to Möller zwrócił uwagę na rolę koeficjentów w pozycji antewokalicznej, w szczególności na początku wyrazu. Doszedł on do wniosku, że wszystkie nagłosy samogłoskowe czasów historycznych są wtórne. Trzy barwy greckie, $\epsilon-$, $\alpha-$, $o-$, są odbiciem trojakich właściwości spółgłosek laryngalnych, które w prajęzyku poprzedzały samogłoskę podstawową *e*, por. $*Ee-$, $*Ae-$, $*Oe-$. Gr. *ag-* w $\alpha\gamma\omega$ wywodzi się z $*Aeg-$ przez fazę przebarwienia $e > a$, czyli $*Aag$ (nie z $*Ag-$, jak chciał de Saussure, zob. § 2.1). Podobnie gr. *od-* w $\omicron\zeta\omega$ pochodzi z $*Oed-$ przez fazę przebarwienia $*Ood$ (por. § 2.1). Pierwiastki $*Aeg-$ i $*Oed-$ mają taką samą strukturę jak $*bher-$, tj. C_1eC_2 (por. § 1.1). — Odpowiednio do tego uściśla się formuły rekonstrukcyjne dla samogłosek długich: gr. $\theta\eta-$ < $*d^heE-$ (brak przebarwienia ze strony *E*), gr. $\phi\alpha-$ < $*b^haA-$ < $*b^heA-$, gr. $\delta\omega-$ < $*doO-$ < $*deO-$. *A* lub *O* powodują przebarwienie *e* na *a(A)* lub *o(O)*. Gdy *E, A* i *O* zanikają przed spółgłoską, objawia się to wzdłużeniem samogłosek *e, a* i *o*. W tym sensie samogłoski \bar{e} , \bar{a} , \bar{o} określonych formacji morfologicznych stanowią pośrednie świadectwo zanikłych spółgłosek laryngalnych.

10.6. Aprobata dla Möllera koncepcji trzech laryngalnych wyraził Albert Cuny (1912).

(1) Sprzeciwił się on ogólnie przyjętemu pogładowi, że *schwa indogermanicum* w funkcji stopnia zero do samogłoski długiej $*\bar{e}$, $*\bar{a}$, $*\bar{o}$ było fonemem samogłoskowym. Gdyby $*ster\bar{a}-/*str\bar{o}-$ „rozpościerać” redukowało się do $*str\bar{a}-$, z samogłoskowym segmentem \bar{a} , to taka struktura, jak $*str\bar{a}-n\bar{o}-$ „rozpostarty” musiałaby — zdaniem Cuny’ego — wydać *sti*. $\dagger strin\bar{a}-$ ($iC < *aC$, por. § 8.2). Tak jednak nie jest, bo zaświadczone brzmieniem adiectivum verbałe jest $st\bar{i}r-n\bar{a}-$. Długowokaliczna sekwencja $\bar{i}r$, mająca paralele w gr. $r\bar{o}$ ($\sigma\tau\rho\omega\tau\acute{o}s$) i łac. $r\bar{a}$ (*strātus*), wskazuje na prototyp pie. $*st\bar{i}r-n\bar{o}-$ (por. § 7.4.3). Długi resonant zgłoskotwórczy w $*st\bar{i}r\bar{n}\bar{o}-$ można według Cuny’ego wytłumaczyć tylko tak, że się założy, iż *schwa* jako produkt redukcji apofonicznej $*\bar{o} \Rightarrow *a$ było segmentem mniej sonornym niżeli resonanty *r, l, m, n* i dlatego umożliwiało pojawienie się zgłoskotwórczego *r*. Wobec tego $*st\bar{i}r-n\bar{o}-$ winno być anali-

zowane jako *str̥a-nó-. Segment *a* jest tu spółgłoską w tym samym sensie, co *t* poprzedzające *r*.

(2) Gdy w składzie pierwiastka nie ma resonantu (*TeaT*), a samogłoska podstawowa znika w stopniu zero (*TəT*), to laryngalna ulega wokalizacji (formuła oryginalna: *sAḡ- ⇐ *seAg-). *Schwa* jest więc wokalicznym wariantem (allofonem) spółgłoski laryngalnej. Trzy laryngalne zakładają trzy rodzaje *schwa*, a to potwierdza stan rzeczy w języku greckim (zob. §§ 8.1 i 8.2).

(3) Konsonantyczny charakter laryngalnej potwierdza dokonana przez de Saussure'a analiza staroindyjskich *tenues aspiratae* jako *tenuis* + *laryngalna*. Cuny dodaje, że również sti. dźwięczne aspirowane wywodzą się z sekwencji zwarta plus laryngalna, np. *aham* „ja” < *eḡa-, *mahant-* „wielki, możny, potężny” < *meḡa-.

(4) Cuny (1912, 117) jako pierwszy sformułował myśl, że bałto-słowiańska intonacja akutowa w wielu wypadkach pojawia się na takich długościach, które powstały w następstwie zaniku laryngalnych, np. *béržas* „brzoza”, sch. *brèza*, ros. *berèza* ts. z *b^herḡ-o-/ā- < *b^herag-o/-ā. Por. też formy lit. *gérti*, *žėlti*, ros. *prosterěb* w § 7.4.3.

(5) W zakresie fonotaktyki trwałą zdobyczą jest stwierdzenie, że pierwiastek pie. był jednozłgłoskowy (*CVC*) i realizował się w formach zróżnicowanych następująco (*C* = obstruent, *R* = resonant): *CeC*, *CeR* lub *ReC*, *CeRC* lub *ReRC*. Wynika z tego, że pierwiastki typu *VC* i *CV̄*, a więc z samogłoską w pozycji nagłosowej lub wygłosowej, są wtórne, pochodzą z epoki po zaniku laryngalnych.

(6) Pierwiastek może być rozszerzony dwufonemowym morfemem derywacyjnym. Np. *ḡ^heṽ- „lać, wylewać” (sti. *juhóti*) rozszerzone sufiksem *-ed-* daje *ḡ^heṽ-ed-, skąd drogą zaniku samogłoski, dwa warianty pierwiastka: I *ḡ^heṽ-d-, II *ḡ^hu-ed-. Pw. *stā- „stać” można zinterpretować jako wariant II *st-ea₂ w stosunku do I *set-a₂. Odpowiednio *d^hē- „położyć” można wyprowadzać z *aēd^h-ea₁, zaś *dō- „dać” z *aēd-ea₃. Ta koncepcja prowadzi więc do wniosku, że długowokaliczne są te pierwiastki, które wyderwowano z pomocą sufiksu laryngalnego *-ea- z pewnych pierwiastków prymarnych (*stā- = *st-ea₂- ⇐ *set-). Te ostatnie niekoniecznie pozostawiły ślad w materiale historycznym, por. np. brak *set-. — Współcześnie hipoteza Cuny'ego znajduje zastosowanie w takich analizach, jak np.

(a) *iā- „jechać, udawać się dokąds” (wed. *yāti*, lit. *jóti*) < *h₁i-eh₂- ⇐ pie. *h₁ej- „iść”²⁶

(b) *rā-, lit. *róti* „nadażać za kimś (przy robocie)” < *h₃r-eh₂- ⇐ pie. *h₃er- „poruszać się; wprawiać w ruch”, gr. ὤρτο, wed. *iyarti*,
jak również

(c) *mnā-, gr. μνησκω „przypominam komu” z *mn-eh₂- ⇐ pie. *men- „myśleć” (wed. *mānyate*)

(d) *ges-, łac. *gerō* „niosę” z *h₂ḡ-es- ⇐ pie. *h₂eḡ- „pędzić” (łac. *agō*).

10.7. Jerzy Kuryłowicz, indoeuropeista i semitysta, kontynuował wątki snute przez Möllera i Cuny'ego, poza tym interesował się następstwami, jakie teoria de Saussure'a i Möllera mogła mieć dla hipotezy pokrewieństwa semicko-indoeuropejskiego. Por. zebrane w tomie *The young Kuryłowicz* artykuły z lat 1927-1928 (Kuryłowicz 2004). Od strony czysto zewnętrznej zwraca uwagę zmiana notacji. Kuryłowicz używa symboli *a₁*, *a₂*, *a₃*²⁷, czyli korzysta z tego samego diakrytu, który tradycyjnie służy do odróżniania spółgłoskowych allofonów *i*, *y* od samogłoskowych *i*, *u*. Por. dzisiejszą nota-

²⁶ Mniej pewna jest analiza wyrazu wed. *yónih* m. „droga; miejsce pobytu, siedziba” jako *jeṽ-ni od *h₁jeṽ- = *h₁i-eṽ- ⇐ *h₁ej- „iść”. Kontrargumentem może tu być wywód z pw. *yū-* „poruszać się”.

²⁷ Por. *E*, *A*, *O* u Möllera i *a₁*, *a₂*, *a₃* u Cuny'ego.

cję h_1, h_2, h_3 , która nawiązuje do het. h i ostatecznie zrywa związek z ideą *schwa*. Nowe myśli, którymi Kuryłowicz wzbogacił teorię laryngalnych, dadzą się streścić w następujących punktach.

(1) *Schwa* w formach stopnia zero nie jest wokalicznym allofonem spółgłoski laryngalnej, jak chciał Cuny (por. *sAg- \leftarrow *seAg- § 10.6, punkt 2). Jest to raczej samogłoska anaptyktyczna, wytworzona po spółgłosce lrg. w warunkach zbitki: $CHC > CH^VC$. Zanik laryngalnej prowadził do fonologizacji tej anaptyksy. Trzem laryngalnym winny odpowiadać trzy samogłoski anaptyktyczne. Taki stan rzeczy zna jedynie język grecki (ϵ, α, o , por. § 8.2). Inne języki pokazują jedną samogłoskę, por. wed. i , łac. a .

(2) Również samogłoski protetyczne języków greckiego i ormiańskiego tłumaczą się zjawiskiem anaptyksy rozwiniętej w warunkach zbitki spółgłoskowych: * $\text{ə}C-$ $>$ * $\text{ə}VC-$ $>$ VC (zob. § 8.1 n.).

(3) Przykład taki, jak wed. *píbatí*, łac. *bibit* „pije”, stir. *ibid* ts. $<$ pie. *pi-pə₃-e-ti (pwk. *peh₃-, por. gr. πῖθι „pij”) dowodzi, że laryngalna ə_3 była spółgłoską dźwięczną. Oponentem dźwięcznego ə_3 było bezdźwięczne ə_2 . N.B. Hipoteza ta pozostaje w zawieszeniu, ponieważ nie znaleziono innych przykładów na sonoryzację tenues p, t, k stojących przed h_3-V .

(4) Tak jak nie było w prączyku samogłosek długich, tak też nie było dyftongów długich. Sekwencje *eH.ie, *eH.ue rozwijają się w *ē.ie, *ē.ue, gdzie samogłoska długa należy do innej sylaby niżeli glajdy i, u , por. gen. sg. *rēios do *reis i *nāuos do *naus.

(5) Samogłoska długa na granicy członów kompozycyjnych w indo-irańskim tłumaczy się obecnością laryngalnej w nagłosie drugiego członu (zob. §§ 7.1.6, 7.3.6).

(6) Zmiany dźwiękowe spowodowane przez laryngalne nie ograniczają się do morfemów leksykalnych (pierwiastków), lecz są widoczne również w morfemach gramatycznych. W artykule z 1927a r. nadał Kuryłowicz interpretację laryngalistyczną czterem końcówkom werbalnym: (a) 1 sg. perfecti activi *- ə_2e (= *-h₂e), por. -a w gr. οἶδα, wed. *vēda* „wiem” $<$ pie. *h₂uo_{id}-h₂e, (b) 2 sg. perfecti act. *- tə_2e (= *-th₂e), por. wed. -*tha, vēttha* „wiesz” $<$ *h₂uo_{id}-th₂e, (c) 1 sg. praesens tematycznego *- ə_2 (= *-h₂), por. gr. φέρω, łac. *ferō* „niosę” $<$ b^hero- ə_2 , (d) 1 sg. praesentis medii *- ə_2ei (= *-h₂ei $>$ *-h₂ai), por. wed. -e $<$ *-ai w *huvé* „przywołuję, wzywam do siebie” $<$ *^hu.ūai (u w hiacie lrg.) $<$ pie. *^huH-h₂ei.

(7) Pewne wyjątki od prawa Brugmanna okazują się pozornymi. To, że sti. *janáyati* „rodzi, wydaje na świat” albo *damáyati* „poskramia” w odróżnieniu od *sādáyati* „sadza, sadowi kogo” nie pokazuje wydłużenia pierwotnego *o w sylabie pierwiastkowej, wynika z prączykowej struktury kauzatywów * gónəje- (dziś: * $\text{gónh}_1\text{-éje-}$) i * doməje- (dziś: * $\text{domh}_2\text{-éje-}$). Obecność laryngalnej w tej strukturze pociąga za sobą sylabizację * gón.əje. , * dom.əje. . Zamknięty charakter sylaby początkowej uniemożliwia wydłużenie *o przewidziane regułą Brugmanna. Dzieje się tak w opozycji do *so.de.je-, gdzie otwarty charakter sylaby umożliwia zmianę *so- $>$ *sō- ($>$ *sā*-). Trzeba tylko pamiętać, że czynnikiem, który ostatecznie przesądza o wydłużeniu jest anitowy charakter pierwiastka *sed-. — Podobnie w perfectum do *kar-* „czynić, robić” zachodzi różnica między sylabą zamkniętą w 1 sg. *cakara* $<$ *k^ue.k^uor.əe (końcówka *-h₂e, zob. wyżej punkt 6, a) i sylabą otwartą w 3 sg. *cakāra* $<$ *k^ue.k^uo.re (końcówka *-e). Wyływa stąd wniosek, że prawo Brugmanna należy do epoki poprzedzającej zanik (antewokalicznych) laryngalnych²⁸. — Również izolowane wyrazy staroindyjskie z -ā-,

²⁸ Zestawienie w analizie dwóch serii kauzatywów, perfektów itp., które w dwojaki sposób realizują ten sam model morfologiczny, jest zabiegiem z dziedziny nazywanej współcześnie „rekonstruk-

jeśli tylko mają odpowiednik grecki z *o* w sylabie otwartej, stanowią dowód na zanik postkonsonantycznej laryngalnej. Por. np. *jána-* m. „stworzenie, człowiek” :: gr. γόνοϛ m. „to, co zostało zrodzone, dziecko, potomek” < pie. *ǵónh₁-o- (pwk. *ǵénh₁-) w odróżnieniu od *jánu* :: γόνυ n. „kolano” < pie. *ǵón-u.

(8) Największe wrażenie zrobiło na współczesnych wykazanie przez Kuryłowicza (1927a), że świeżo odkryte teksty hetyckie zawierają spółgłoskę *h* (*hh*) jako kontynuację jednego z postulowanych przez teorię fonemów laryngalnych (**ǵ*₂ = **h*₂). Por. np. (1) w nagłosie antewokalicznym: het. *hantezzi-* „pierwszy, znajdujący się na przedzie” wobec łac. *ante*, gr. ἀντί, wed. *ānti* „blisko, przed czymś” (pie. **h*₂ent-í adv. „przed, w obliczu czego”), het. *harkiš-* „jasny, świecący” wobec gr. ἀργής „błyszczący, biały”, wed. *ārjuna-* „jasny, biały” (pie. **h*₂erǵ-), (2) w nagłosie antekonsonantycznym: het. *hwiszi* „żyje, jest przy życiu” wobec gr. ἄεσα „przenocowałem” (pie. **h*₂ues-), (3) w śródgłosie: het. *paḥ-s-* „ochraniać, pilnować” wobec łac. *pāscō* „paseć” (pie. **peh*₂-s-). Tego rodzaju materiał empiryczny, z czasem znacznie rozszerzony, przyczynił się w decydującym stopniu do „przekształcenia hipotezy laryngalnej w dowiedzioną prawdę naukową” (sformułowanie Szemerény’iego 1973, 19)²⁹.

(9) Badanie materiału hetyckiego skłoniło później Kuryłowicza do wprowadzenia czwartej laryngalnej (**ǵ*₄), która miała zaniknąć zarówno w językach anatolijskich, jak i w reszcie języków ie. (1935, 29-30, 75). Ta dodatkowa laryngalna miała służyć objaśnieniu pewnych wyrazów hetyckich, które zaczynają się od *a-* (a nie od *ha-*) i odpowiadają wyrazom nieanatolijskim w stopniu pełnym *a-*, np. het. *appa* „z tyłu” :: gr. ἄπό. Należący tu materiał, przeważnie wieloznaczny, pozostaje dziś wciąż przedmiotem dyskusji. Jedno z rozwiązań konkurencyjnych wobec Kuryłowicza wychodzi z założenia, że były dwa warianty **h*₂, bezdźwięczny i dźwięczny, i że **h*₄ może być tym samym, co dźwięczne **h*₂ (zob. Lindeman 1997, 48 n.).

10.8. Współczesny stan teorii laryngalnych przedstawiają Mayrhofer 1986, 121 n., Polomé 1987, Lindeman 1997 oraz trzy wydawnictwa zbiorowe: *Evidence for laryngeals* (Winter, red. 1965), *Die Laryngaltheorie und die Rekonstruktion des indogermanischen Laut- und Formensystems* (Bammesberger, red. 1988), *La reconstruction des laryngales* (Kellens, red. 1990). Dostęp do najnowszych wyników w laryngalistycznej analizie form czasownikowych umożliwia *Lexikon der indogermanischen Verben* (Rix, red. 1998, 2 wyd. 2001). Z tego właśnie leksykonu pochodzi większość rekonstrukcji pie., które ukazują się w niniejszym opracowaniu. — Szczegółowe omó-

cją wewnętrzną”. Przypomina to oczywiście kontrastowanie przez de Saussura klas 7 i 9 w praesens infigowanym (zob. § 10.2). W jednym i drugim wypadku czynnikiem odpowiedzialnym za dyferencjację (allomorfizm) okazuje się odmienny skład fonemowy pierwiastków, które biorą udział w procesie morfologicznym (*seṭ* :: *anit*, z laryngalną :: bez laryngalnej). W materiale staroindyjskim to właśnie wyjątki od prawa Brugmanna stanowią najmocniejszy argument na rzecz spółgłoskowej interpretacji segmentu laryngalnego. Siła tego argumentu wynika z faktu, że laryngalna nie pojawia się tu jako wielkość czysto fonetyczna (por. sti. bezdźwięczne przydechowe), lecz jako morfonem. W danym przykładzie objawia się to tak, że ten morfonem narzuca określoną (taką, a nie inną) sylabizację struktury morfologicznej, i koniec końców blokuje wydłużenie oczekiwane na mocy prawa Brugmanna.

²⁹ Równocześnie z Kuryłowiczem, w tych samych *Symbolae Rozwadowski*, także Albert Cuny stwierdził, że język hetycki poświadcza spółgłoskę odpowiadającą laryngalnej Möllera, por. «D’après H. Möller, en partie d’après F. de Saussure, ā, ē, ō valaient à l’origine eo’, ei’, e’, le timbre de la laryngale commandant celui de la voyelle avec laquelle il devait un jour se fondre en une voyelle longue (le pseudo-hittite montre encore la laryngale telle quelle, notée h)...» (Cuny 1927, 94, przyp. 1). W odróżnieniu od Kuryłowicza Cuny nie sięgnął jednak po dowód w postaci zrównań morfemowych hetycko-indoeuropejskich.

wienia refleksów laryngalnych istnieją dla niektórych tylko języków ie. Dla języka greckiego por. Cowgill 1965, Beekes 1969, Rix 1969, 1976, Peters 1980. Dla języka łacińskiego por. Mayrhofer 1987, Schrijver 1991, Meiser 1998. Dla języków indoeuropejskich por. Mayrhofer 1981b, 2005. Dla języków litewskiego i łotewskiego por. Smoczyński 2006 (uwzględnia odpowiedniki słowiańskie). — Szkicowe opracowanie refleksów bałto-słowiańskich dał Watkins 1965, zaś refleksów słowiańskich Pohl 1974 i Matasović 1997. Monografię na temat hiatu wywołanego zanikiem spółgłosek laryngalnych w językach bałto-słowiańskich napisał Smoczyński 2003. — Informacje historyczne na temat kształtowania się teorii laryngalnych podają m.in. Polomé 1965, Szemerényi 1973, Lindeman 1970 i 1997, Mayrhofer 1981a i 2004, Gmür 1986 oraz Smoczyński 1981 i 2001.

SKRÓTY

acc. – accusativus	lit. – litewski
adi. – adiectivum	loc. – locativus
adv. – adverbium	lrg. – (spółgłoska) laryngalna
ags. – anglo-saksoński	łot. – łotewski
alb. – albański	m. – masculinum
aor. – aoryst	myk. – mykeński
att. – attycki	n. – neutrum
aw. – awestyjski	neopwk. – neopierwiaszek
bsł. – bałto-słowiański	niem. – niemiecki
caus. – causativum	nom. – nominativus
coll. – collectivum	orm. – ormiański
coni. – coniunctivus	oset. – osetyński
cps. – compositum	oskij. – oskijski
desid. – desiderativum	pb. – prabałtycki
dor. – dorycki	pbsł. – prabałto-słowiański
dosł. – dosłownie	pf. – perfectum
drw. – derywat	pgr. – pragrecki
du. – dualis	pie. – praindoeuropejski
eol. – eolski	piir. – praindo-irański
ep. – epicki	pl. – pluralis
f. – femininum	plit. – pralitewski
fut. – futurum	praep. – praepositio
gen. – genetivus	prs. – praesens
goc. – gocki	prt. – praeteritum
gr. – grecki	przen. – przenośnie
gw. – gwarowe	psł. – prasłowiański
het. – hetycki	ptc. – participium
hom. – homerycki	pwk. – pierwiaszek
ie. – indoeuropejski	ros. – rosyjski
iir. – indo-irański	rus. – ruski
instr. – instrumentalis	sb. – substantivum
intr. – intransitivum	sch. – serbsko-chorwacki
ipf. – imperfectum	scs. – starocerkiewno-słowiański
ipv. – imperativus	sg. – singularis
joń. – joński	stang. – staroangielski
klas. – klasyczny	staw. – staroawestyjski
lezb. – lezbijski	sti. – staroindyjski

stir. – staroiryjski	H – nieokreślona laryngalna (w przeciwieństwie do h_1, h_2, h_3)
stisl. – staroislandzki	R – dowolny resonant (j, μ, m, n, r, l)
stnord. – staronordycki	SE – stopień e
stpol. – staropolski	SO – stopień o
stpr. – staropruski	SO-C – stopień o antekonsonantyczny
strus. – staroruski	SO-V – stopień o antewokaliczny
stwn. – starowysokoniemiecki	SP – stopień pełny
suf. – sufiks	SW – stopień wzdłużony
toch. – tocharski	SZ – stopień zanikowy
tr. – transitivum	SZ-C – stopień zanikowy antekonsonantyczny
ts. – to samo	SZ-V – stopień zanikowy antewokaliczny
umbr. – umbryjski	T – dowolny obstruent
walij. – walijski	V – dowolna samogłoska
wed. – wedycki	WSE – wzdłużony stopień e
własc. – właściwie	WSO – wzdłużony stopień o
zam. – zamiast	WSZ – wzdłużony stopień zanikowy
znac. etym. – znaczenie etymologiczne	

INNE

C – dowolna spółgłoska

E – samogłoska niewysoka (e, o, a)

ZNAKI SPECJALNE

<	– pochodzi z (regularna zmiana fonetyczna)
>	– przechodzi w (regularna zmiana fonetyczna)
⇐ lub ⇒	– (1) zmiana morfologiczna, (2) derywacja
/.../	– transkrypcja fonologiczna
[...]	– transkrypcja fonetyczna
<...>	– transkrypcja grafemiczna
::	– stosunek allomorfów; stosunek formalny w ogóle
†	– forma potencjalna, niezrealizowana

WYBRANA BIBLIOGRAFIA

- BAMMESBERGER, Alfred. 1984. Studien zur Laryngaltheorie. Göttingen. (Ergänzungshefte zu *Kuhns Zeitschrift*, 33.)
- BAMMESBERGER, Alfred, red. 1988. Die Laryngaltheorie und die Rekonstruktion des indogermanischen Laut- und Formensystems. Heidelberg.
- BEEKES, Robert S.P. 1969. The development of the Proto-Indo-European laryngeals in Greek. The Hague – Paris: Mouton.
- BEEKES, Robert S.P. 1988. „Laryngeal developments: A survey”, in: Bammesberger, red. 1988, 59-105.
- BEEKES, Robert S.P. 1994. „Who were the laryngeals”, in: Rasmussen, ed. 1994, 449-454.
- BEEKES, Robert S.P. 1995. Comparative Indo-European linguistics: An introduction. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. [The laryngeal theory, s. 101. The laryngeals, s. 142n.]
- COWGILL, Warren. 1965. „Evidence in Greek”, in: Winter, ed. 1965, 142-180.
- CUNY, Albert. 1912. „Indo-européen et sémitique”, in: *Revue de phonétique* 2, 101-132.
- CUNY, Albert. 1927. „Réflexions sur le type $\chi\rho\eta$ ($\zeta\eta\nu$, etc. ...) et le type $\eta\chi\omega$ ”, in: *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski*, vol. I, ed. A. Gawroński e. a., Cracoviae: Gebethner & Wolff (Polska Akademia Umiejętności), 85-94.

- EICHNER, Heiner. 1973. „Die Etymologie von heth. *mehur*”. – *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 31, 53-107.
- EICHNER, Heiner. 1988. „Anatolisch und Trilaryngalismus”, in: Bammesberger, red. 1988, 123-151.
- GIPPERT, Jost. 1994. „Zur Phonetik der Laryngale”, in: Rasmussen, ed. 1994, 455-466.
- GMÜR, Remo. 1986. Das Schicksal von F. de Saussures „Mémoire”. Eine Rezeptionsgeschichte. Bern.
- GUSMANI, Roberto. 1979. „Ittito, teoria laringalistica e ricostruzione”, in: E. Neu & W. Meid (red.), Hethitisch und Indogermanisch. Innsbruck, 63-71 (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, 25.)
- HAMMERICH, Louis L. 1948. Laryngeal before sonant. Copenhagen.
- JOB, Michael. 1994. „Bemerkungen zur Diskussion über Phonetik der idg. ‚Laryngale’”, in: Rasmussen, ed. 1994, 419-431.
- JONSSON, H. 1978. The laryngeal theory. A critical survey. Lund.
- KEILER, A.R. 1970. A phonological study of the Indo-European laryngeals. Den Haag – Paris: Mouton.
- KELLENS, Jean, red. 1990. La reconstruction des laryngales. Liège.
- KIMBALL, Sara E. 1999. Hittite historical phonology. Innsbruck.
- KORTLANDT, Frederik. 1985. „Long vowels in Balto-Slavic”, in: *Baltistica* 21:2, 112-124.
- KURYLOWICZ, Jerzy. 1927a. „*a* indo-européen et *h* hittite”, in: *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski*, vol. I, ed. A. Gawroński e.a. Cracoviae: Gebethner & Wolff (Polska Akademia Umiejętności), 95-104.
- KURYLOWICZ, Jerzy. 1927b. „Les effets du *a* en indo-iranien”, in: *Prace Filologiczne* XI, 201-243.
- KURYLOWICZ, Jerzy. 1935. Études indoeuropéennes, I. Cracovie: Gebethner & Wolff. (Polska Akademia Umiejętności, Prace Komisji Językowej, 21.)
- KURYLOWICZ, Jerzy. 1956. L’apophonie en indo-européen. Wrocław – Kraków: Ossolineum.
- KURYLOWICZ, Jerzy. 1968. Indogermanische Grammatik. Bd. II: Akzent, Ablaut. Heidelberg: Winter.
- KURYLOWICZ, Jerzy. 2004. The young Kuryłowicz. A collection of articles translated by Axel Holvoet and edited by Wojciech Smoczyński. Kraków: Poligrafix, Sc. (Analecta Indoeuropaea Cracoviensia, vol. V.)
- LINDEMAN, Fredrik Otto. 1970. Einführung in die Laryngaltheorie. Berlin: Walter de Gruyter. (Sammlung Götschen, 1247/1247a.)
- LINDEMAN, Fredrik Otto. 1982. The triple representation of Schwa in Greek and some related problems of Indo-European phonology. Oslo.
- LINDEMAN, Fredrik Otto. 1987. Introduction to the ‘Laryngeal Theory’. Oslo: Norwegian University Press.
- LINDEMAN, Fredrik Otto. 1997. Introduction to the ‘Laryngeal Theory’. Innsbruck.
- LIV, LIV² zob. Rix, Helmut, red. 1998.
- LUBOTSKY, Alexander. 1995. „Reflexes of intervocalic laryngeals in Sanskrit”, in: Smoczyński, ed. 1995, 213-233.
- LÜHR, Rosmarie. 1976. „Germanische Resonantengemination durch Laryngal”, in: *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 35, 73-92.
- MATASOVIĆ, Ranko. 1997. „Odrzi indoeuropskih laringala u slavenskim jezicima”, in: *Croatica* 45-46, 129-146.
- MAYRHOFER, Manfred. 1981a. Nach hundert Jahren. Ferdinand de Saussures Frühwerk und seine Rezeption durch die heutige Indogermanistik. Heidelberg: Sitzungsberichte der Heidelberg Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Klasse, 1981/8.
- MAYRHOFER, Manfred. 1981b. „Laryngalreflexe im Indo-Iranischen”, in: *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 34, 427 nn.
- MAYRHOFER, Manfred. 1986. Indogermanische Grammatik. Band I. 2.Halbband: Lautlehre. Heidelberg: Winter.

- MAYRHOFER, Manfred. 1987. „Die Vertretung der indogermanischen Laryngale im Lateinischen“, in: Kuhns Zeitschrift 100, 86-108.
- MAYRHOFER, Manfred. 2004. Die Hauptprobleme der indogermanischen Lautlehre seit Bechtel. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. (Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, 709. Band)
- MAYRHOFER, Manfred. 2005. Die Fortsetzung der indogermanischen Laryngale im Indo-Iranischen. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. (Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, 730. Band)
- MEIER-BRÜGGER, Michael. 2002. Indogermanische Sprachwissenschaft, 8. Aufl. Berlin – New York: Walter de Gruyter. [Die Laryngale, s. 106-125].
- MEISER, Gerhard. 1998. Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- MÖLLER, Hermann. 1879. Rec. F. Kluge, Beiträge zur Geschichte der germanischen Conjugation, 1879, in: *Englische Studien* 3, 148-164.
- MÖLLER, Hermann. 1880. „Die Entstehung des o“, in: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 7, 492-534.
- MÖLLER, Hermann. 1911. Vergleichendes indogermanisch-semitisches Wörterbuch. Göttingen.
- NARTEN, Johanna. 1968. „Zum «proterodynamischen» Wurzelpräsens“, in: Pratiḍānam. Indian, Iranian and Indo-European studies presented to Franciscus Bernardus Jacobus Kuiper on his sixtieth birthday. Den Haag – Paris, 9-19.
- NUSSBAUM, Alan J. 1997. „The «Saussure effect» in Latin and Italic“, in: A. Lubotsky (ed.), Sound law and analogy. Papers in honor of Robert S. P. Beekes on the occasion of his 60th birthday. Amsterdam – Atlanta, GA, 181-203.
- PETERS, Martin. 1980. Untersuchungen zur Vertretung der idg. Laryngale im Griechischen. Wien.
- PETERS, Martin. 1986. „Probleme mit anlautenden Laryngalen“, in: *Sprache* 32:2, 365-383.
- PINAULT, G.-J. 1982. „A neglected phonetic law: The reduction of the IE. laryngeal before *yod*“, in: A. Ahlquist, ed. Papers from the 5th Conference on Historical Linguistics, Galway, April 6-10, 1981. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 265-272.
- PISOWICZ, Andrzej. 1988. „Objections d'un arménologue contre la théorie glottale“, in: *Folia Orientalia* 25, 213-225.
- POHL, Heinz Dieter. 1974. „Reflexe der indogermanischen Laryngale im Slavischen“, in: *Wiener slavistisches Jahrbuch* 20, 144-151.
- POLOMÉ, Edgar C. 1965. „The laryngeal theory so far. A critical bibliographical survey“, in: Winter, ed. 1965, 9-78.
- POLOMÉ, Edgar C. 1987. „Recent developments in the laryngeal theory“, in: *Journal of Indo-European Studies* 15, 159-167.
- RASMUSSEN, Jens E. 1994. „On the phonetics of the Indo-European laryngeals“, in: Rasmussen, ed. 1994, 433-447.
- RASMUSSEN, Jens E., ed. 1994. In honorem Holger Pedersen. Kolloquium der Indogermanischen Gesellschaft 1993 in Kopenhagen. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- RIEKEN, Elisabeth. 1999. Untersuchungen zur nominalen Stammbildung des Hethitischen. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. (Studien zu den Bogazköy-Texten, Heft 44.)
- RIX, Helmut. 1969. „Anlautender Laryngal vor Liquida oder Nasalis sonans im Griechischen“, in: *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 27, 79-110.
- RIX, Helmut. 1976. Historische Grammatik des Griechischen. Laut- und Formenlehre. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- RIX, Helmut. 1995. „Einige lateinische Präsensstammbildungen zu Set-Wurzeln“, in: Smoczyński, ed. 1995, 399-408.
- RIX, Helmut, red. 1998. Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen. Unter Leitung von H. Rix und der Mitarbeit vieler anderer bearbeitet von Martin Kümmel, Thomas Zehnder, Reiner Lipp, Brigitte Schirmer. Wiesbaden: Dr. Ludwig

- Reichert Verlag. — Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von Martin Kümmel und Helmut Rix. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2001.
- SALMONS, J. C. 1993. The glottalic theory. Survey and synthesis. Mc Lean, Virginia. (Journal of Indo-European Studies Monograph series, 10.)
- SAUSSURE DE, Ferdinand. 1879. Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes. Leipzig³⁰. — Przedruk: idem, Recueil des publications scientifiques de Ferdinand de Saussure, éd. par Charles Bally & Léopold Gautier. Heidelberg: Winter, 1922. s. 1-268.
- SCHMIDT, Gernot. 1973. „Die iranischen Wörter für „Tochter“ und „Vater“ und die Reflexe des interkonsonantischen *H* (ə) in den idg. Sprachen”, in: *Kuhns Zeitschrift* 87, 36-83.
- SCHRIJVER, Peter. 1991. The reflexes of the Proto-Indo-European laryngeals in Latin. Amsterdam – Atlanta, GA: Rodopi.
- SMOCZYŃSKI, Wojciech. 1981. „Jerzy Kuryłowicz jako odnowiciel teorii laryngalnych”, in: *Sprawozdania Oddziału Krakowskiego PAN za r. 1979*, t. 23:1, 81-83.
- SMOCZYŃSKI, Wojciech, ed. 1995. Kuryłowicz memorial volume. Part one. Cracow: Universitas.
- SMOCZYŃSKI, Wojciech, 1999. „Zamетки o balto-slavjanskix refleksax i.-e. laringal'nyx”, in: *Slavistica Vilnensis 1999* (= *Kalbotyra* 48:2), 7-26.
- SMOCZYŃSKI, Wojciech. 2001. „Jerzy Kuryłowicz as Indo-Europeanist and theorist of language”, in: *Towards a history of linguistics in Poland. From the early beginnings to the end of the twentieth century*. Ed. by E.F.K. Koerner & Aleksander Szwedek. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 255-271..
- SMOCZYŃSKI, Wojciech. 2003. Hiat laryngalny w językach bałto-słowiańskich. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. (Analecta Indoeuropaea Cracoviensia, vol. IV.)
- SMOCZYŃSKI, Wojciech. 2006. Laringalų teorija ir lietuvių kalba. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. (Bibliotheca Salensis, 2.)
- STANG, CHRISTIAN S. 1965. „Indo-européen *g^wōm, *d(i)jēm”, in: Heinz A. e. a. (red.), *Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 229-296.
- SZEMERÉNYI, Oswald. 1973. „La théorie des laryngales de Saussure à Kuryłowicz et à Benveniste. Essai de réévaluation”, in: *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 68:1, 1-25. (Przedruk: idem, *Scripta minora* I, 1987, s. 191n.).
- SZEMERÉNYI, Oswald. 1990. Einführung in die Vergleichende Sprachwissenschaft. 4., durchgesehene Auflage. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- VINE, Brent. 1998. Aeolic ὄπρετον and deverbative *-etó- in Greek and Indo-European. Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Vorträge und Kleinere Schriften, 71.
- WATKINS, Calvert. 1965. „Evidence in Balto-Slavic”, in: Winter, ed. 1965, 116-123.
- WINTER, Werner, ed. 1965. Evidence for laryngeals. Den Haag – Paris: Mouton.

³⁰ Jakkolwiek strona tytułowa druku nosi datę 1879, to praca faktycznie ujrzała światło dzienne w grudniu 1878 roku. Autor informuje o tym w przedmowie do wydania wznowionego w 1887 r.